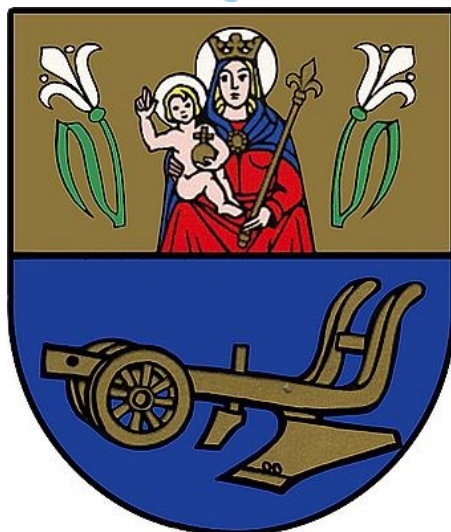

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY WĄSEWO NA LATA 2026 - 2029

Wykonawca:
GEZPRO Daniel Wiśniewski
ul. Traktorowa 50/25
87-100 Toruń

Zamawiający:
Gmina Wąsewo
ul. Zastawska 13
07-311 Wąsewo

Wąsewo, 2025 r.

WYKAZ SKRÓTÓW UŻYTYCH W OPRACOWANIU

- AZP** – Archeologiczne Zdjęcie Polski,
EFRR – Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego,
EFS – Europejski Fundusz Społeczny,
GEZ – Gminna Ewidencja Zabytków,
GBP – Gminna Biblioteka Publiczna,
GPONZ – Gminny Program Opieki nad Zabytkami,
GUS – Główny Urząd Statystyczny,
Dz. U. – Dziennik Ustaw,
KEZAL – Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego Lądowego,
KGW – Koło Gospodyń Wiejskich,
KOWR – Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa,
KSRR – Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego,
MKIDN – Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa,
MPZP – Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego,
SWOT – ang. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (mocne, słabe strony, szanse i zagrożenia),
UG – Urząd Gminy,
WEZ – Wojewódzka Ewidencja Zabytków,
WKZ – Wojewódzki Konserwator Zabytków,
WUOZ – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków.

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	5
1.1. Podstawowe zagadnienia.....	6
1.2. Metodologia opracowania	8
2. PODSTAWA PRAWNA OPACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	9
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	10
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	11
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	12
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	14
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	21
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.....	21
5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	27
5.2.1. Położenie gminy.....	27
5.2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza.....	29
5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza.....	32
5.2.4. Zarys historii gminy.....	32
5.2.5. Krajobraz kulturowy.....	40
5.2.6. Zabytki nieruchomości	48
5.2.7. Zabytki ruchome	48
5.2.8. Zabytki archeologiczne	50
5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych.....	58
5.2.10. Dziedzictwo niematerialne	59
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	69
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	72
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	82
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT	85
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	87
7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami.....	88
7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami	88
7.3. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami	88
8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ..	92
9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	92
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	94
11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW.	99

12. BIBLIOGRAFIA.....	101
13. SPISY	102
13.1. Spis tabel	102
13.2. Spis rycin.....	102
13.3. Spis wykresów	102
13.4. Spis fotografii.....	102
14 ANEKSY	104

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania jest Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo na lata 2026-2029 (dalej GPOnZ, Program), który jest zgodny z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest to pierwsza edycja gminnego programu opieki nad zabytkami (pierwszy tego typu dokument własny gminy).

Program jest podstawowym dokumentem w sferze zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Wąsewo, a także elementem polityki samorządowej w części dotyczącej zabytków z terenu gminy. Odnosi się do zasobów własnych gminy, jak i tych, które stanowią własność innych podmiotów, które znajdują się na terytorium gminy. Program ma charakter strategiczny, jego celem jest ochrona i opieka nad zabytkami oraz wykorzystanie lokalnych potencjałów dziedzictwa kulturowego. Jego skuteczne wdrażanie przyczyni się do polepszenia stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków, rozwoju społeczno-gospodarczego gminy oraz poprawy jakości życia mieszkańców. Program ma również charakter edukacyjny i powinien być znany szerszemu gronu odbiorców, nie tylko właścicielom zabytków, ale także wszystkim mieszkańcom, którzy żyją i obcują na co dzień w otoczeniu substancji zabytkowej. GPOnZ składa się z 3 głównych faz:

- poznawczej;
- analiz i wniosków;
- programowania.

Rozdziały 2 oraz 3 dotyczą podstaw i uwarunkowań prawnych. W tej części wskazano na główne dokumenty prawne odnoszące się do ochrony zabytków. Wskazane ustawy i rozporządzenia opracowane zostały na stopniu krajowym i przedstawiają nadrzędne rozwiązania dla obiektów zabytkowych. Jest to jednocześnie podstawowa i nadrzędna faza poznawcza przepisów odnoszących się do zabytków.

W rozdziale 4 i 5 również opisano fazę pierwszą. Jest ona punktem wyjścia, rozpoznania oraz zgeneralizowania szeregu wiadomości na temat dziedzictwa kulturowego na szczeblu gminy oraz na szczeblach wyższych w nawiązaniu do ogólnych zasad programowania związanych z dziedzictwem kulturowym. Ww. rozdziały są najbardziej obszerne. Przeanalizowane zostały dokumenty o charakterze strategicznym oraz planistycznym, z podziałem na uwarunkowania zewnętrzne (poziom kraju, województwa i powiatu) oraz wewnętrzne (poziom gminy), które stanowiły podstawę do opracowania kolejnych dwóch faz. Ponadto pogłębionej analizie poddano dziedzictwo kulturowe gminy z rozróżnieniem na dziedzictwo materialne oraz niematerialne. Opisano historię gminy oraz ważniejszych miejscowości, krajobraz kulturowy w nawiązaniu do historycznego osadnictwa, układów przestrzennych i dominant, zabytki ruchome oraz zabytki nieruchome. Te ostatnie podzielono na nieruchome zabytki archeologiczne oraz nieruchome zabytki architektury i budownictwa. Zaszeregowaniu poddano także zabytki nieruchome ze względu na swoją przynależność do rejestru zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków, która jest stanem wyjściowym do rozpoznania dziedzictwa kulturowego gminy, a zarazem opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami. W sposób szczególny pogłębionej diagnozie poddano obiekty zabytkowe znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Ocenie poddano z osobna każdą z charakterystycznych grup obiektów. Najważniejsze zabytki opisano szczegółowo w osobnym podrozdziale.

W rozdziale 6 przedstawiono fazę analiz i wniosków. Poprzez analizę SWOT wskazano mocne strony, słabe strony, szanse oraz zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego gminy. Pogłębiona analiza

dziedzictwa kulturowego gminy oparta została na dokumentach planistycznych i strategicznych, gminnej ewidencji zabytków, otoczeniu kulturowym oraz własnych spostrzeżeniach i adnotacjach.

Rozdział 7, 8 i 9 poświęcono programowaniu, w którym to znalazły się priorytety, kierunki działań i zadania wraz z instrumentarium oraz kryteriami oceny realizacji gminnego programu. W fazie programowania określono zasadnicze kierunki działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. W fazie tej wskazano również na możliwość finansowania części wyznaczonych zadań w programie ze źródeł zewnętrznych, jak i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

Przedstawiono również podstawowe zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami, obowiązujące ramy prawne, a także załączono aneksy w postaci wykazu nieruchomości zabytków architektury i budownictwa oraz nieruchomości zabytków archeologicznych.

Program wzbogacono o liczne ryciny, tabele, wykresy, mapy oraz zdjęcia ukazujące wybrane obiekty zabytkowe.

Zrównoważone zarządzanie dziedzictwem kulturowym pozwoli na rozwój gminy przy jednoczesnym jego poszanowaniu i wykorzystaniu. Same zaś zabytki jako zasób nieodnawialny poprzez odpowiednią, długofalową politykę gminy przetrwają na rzecz przyszłych pokoleń, które również będą mogły ich doświadczać tak samo jak obecni mieszkańcy gminy.

1.1. Podstawowe zagadnienia

W Programie znajdują się podstawowe pojęcia specjalistyczne związane z szeroko rozumianym dziedzictwem kulturowym. Poniżej podano kilka przykładów na podstawie Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a także wybranych pojęć zamieszczonych na portalu <http://samorząd.nid.pl/>.

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski. Program badawczy rozpoczęty w 1978 roku, polegający na metodycznym ewidencjonowaniu stanowisk archeologicznych na terenie Polski metodą badań powierzchniowych. Obszar kraju został podzielony na obszary w kształcie prostokąta, o powierzchni 37,5 km² każdy. Obszary zostały ponumerowane i po kolei poddano je metodycznej prospekcji powierzchniowej. Wynikiem prospekcji obszaru jest zaewidencjonowanie w postaci kart zabytków (KEZAL – kart ewidencji zabytku archeologicznego i lądowego) wszystkich stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w terenie. Wyniki badań AZP przekształcone zostały w wojewódzką i krajową ewidencję zabytków archeologicznych. Współcześnie prowadzone badania AZP służą prowadzeniu i aktualizacji krajowej i wojewódzkiej ewidencji zabytków w zakresie archeologii.

Badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego.

Badania architektoniczne – działania ingerujące w substancje zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń.

Dominanta przestrzenna – element przestrzeni o niezakłóconej ekspozycji; obiekt budowlany (grupa obiektów) lub obiekt naturalny wyraźnie odróżniający się od otaczającej zabudowy formą lub gabarytami, posiadający czytelną i zasadniczą wartość kompozycyjną lub estetyczną.

Funkcja stanowiska archeologicznego – sposób użytkowania stanowiska w przeszłości, np. cmentarzysko, osada, miejsce wymiany handlowej, miejsce kultu.

Historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg.

Historyczny zespół budowlany – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi.

Konserwacja zabytków (prace konserwatorskie) – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tego procesu. Podstawowym celem prowadzenia prac konserwatorskich jest ocalenie materii i formy obiektu zabytkowego dla przyszłych pokoleń (...).

Krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań.

Prace modernizacyjne (modernizacja zabytku) – unowocześnienie, uwspółcześnienie obiektu. W przypadku budynków i budowli zabytkowych, wbrew pozorom, ten typ prac jest prowadzony bardzo często w związku z adaptacją do nowych funkcji lub utrzymaniem w obiekcie pierwotnego sposobu użytkowania, a także przystosowaniem go do obecnej roli.

Renowacja zabytków – przywrócenie oraz utrzymanie estetycznego wyglądu obiektu zabytkowego. Każdorazowo renowacja powinna być prowadzona z uwzględnieniem aktualnej wiedzy o historycznym wyglądzie i formie obiektu. Typowymi pracami renowacyjnymi są odmalowanie elewacji albo wnętrza budynku zabytkowego, uzupełnienie zieleni niskiej w zabytkowym zespole zieleni (np. trawników, łąk kwietnych). Renowacja zabytku nie powinna prowadzić do naruszenia substancji zabytkowej lub doprowadzenia obiektu do wyglądu ahistorycznego.

Remont zabytku (prace remontowe przy zabytku) – rodzaj robót budowlanych przy zabytku nieruchomym, których celem jest odtworzenie stanu pierwotnego. Możliwe jest używanie materiałów innych niż te, które zostały zastosowane pierwotnie. Remont polega na wymianie elementów zużytych, zniszczonych lub uszkodzonych. W przypadku budynków i budowli zabytkowych obejmuje zazwyczaj prace polegające na naprawach lub wymianie elementów wtórnych albo intensywnie użytkowanych, których wartość zabytkowa jest niewielka bądź jej nie mają, a w obecnym stanie technicznym negatywnie wpływają na estetykę i funkcjonalność obiektów. Najczęściej spotykane remonty w obiektach zabytkowych obejmują elementy dachów i więźby dachowe, wnętrza mieszkań pozbawionych detalu architektonicznego, klatki schodowe nie wymagające prac konserwatorskich, instalacje, izolacje przeciwwilgociowe fundamentów.

Restauracja zabytków (prace restauratorskie) – dziedzina szeroko pojętej konserwacji zabytków, pojęcie odnosi się do prac mających na celu przywrócenie dawnej, pierwotnej formy obiektowi zabytkowemu. Każdorazowo musi być poprzedzona badaniami architektonicznymi, konserwatorskimi oraz kwerendą archiwalną, która jest koniecznym elementem dla rozpoznania wartości zabytku i zrozumienia jego historii. Prowadzi do zniszczenia późniejszych nawarstwień, dlatego może być prowadzona jedynie w przypadku wyraźnie niższej wartości obecnej formy zabytku od kształtu obiektu, do którego planujemy wrócić. Powinna być prowadzona z użyciem zachowanych oryginalnych elementów.

Rewaloryzacja zabytków – przywrócenie wartości zabytku, w szczególności walorów użytkowych oraz wyeksponowanie wartości obiektu. Pojęcie używane głównie w odniesieniu do zabytków architektury i budownictwa oraz urbanistyki. Rewaloryzacja łączy w sobie działania konserwatorskie adaptacyjne

w celu ocalenia, a nawet przywrócenia wartości obiektu zabytkowego i przystosowania go do pełnienia nowej funkcji bądź utrzymania pierwotnego sposobu użytkowania, przy spełnieniu potrzeb współczesnych użytkowników, w sposób nie naruszający najważniejszych wartości zabytku.

Roboty budowlane przy zabytku lub w jego otoczeniu – pojęcie zdefiniowane w prawie budowlanym, polegające na budowie, rozbiórce, modernizacji, montażu, rozbudowie, nadbudowie i przebudowie obiektu budowlanego objętego ochroną konserwatorską. W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków remont wymaga uzyskania pozwolenia odpowiedniego konserwatora zabytków w oparciu o projekt budowlany albo wyciąg z tego projektu przygotowany w celu oceny wpływu inwestycji na zabytek.

Stanowisko archeologiczne – miejsce, gdzie w ziemi, na jej powierzchni lub pod wodą znajdują się ślady obecności człowieka w przeszłości, które mają charakter zabytkowy. W przepisach prawa stanowisko archeologiczne nazwane jest nieruchomym zabytkiem archeologicznym.

Strefa ochrony konserwatorskiej – wyznaczony granicami obszar, na którym obowiązują określone ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. Strefy ochrony konserwatorskiej definiowane są przez swoje cechy (zawartość i wyróżniki) oraz cele, dla których zostały wyznaczone.

Sylweta (panorama) – rozległy widok obserwowany ze znacznej odległości, często z punktu lub ciągu widokowego – prezentujący obiekty budowlane, zielen i obiekty naturalne (w tym ukształtowanie terenu), wzajemnie dostosowanych do siebie pod względem estetycznym i tworzących czytelną spójną formę krajobrazową.

Termomodernizacja – modernizacja mająca na celu poprawę warunków termicznych budynku, zmniejszenie zapotrzebowania i zużycia energii. W obiektach zabytkowych zazwyczaj możliwa w ograniczonym stopniu ze względu na wartości zabytkowe obiektu. Na ogół dopuszczalny zakres prac termomodernizacyjnych obejmuje docieplenie dachu, stropu najwyższej kondygnacji, poprawę izolacyjności albo wymianę stolarki i ślusarki, docieplenie fundamentów (...).

Warstwa kulturowa – nawarstwienie ziemne powstałe na skutek działalności człowieka w przeszłości.

Zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości o cechach j.w.

Zabytek ruchomy – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych o cechach j.w.

1.2. Metodologia opracowania

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo na lata 2026-2029 opracowano na podstawie gminnej ewidencji zabytków, która jest punktem wyjścia i podstawowym źródłem wiedzy na temat zabytków w gminie.

Prace terenowe dotyczące aktualizacji gminnej ewidencji zabytków przeprowadzone zostały w marcu 2025 r. i pozwoliły zweryfikować faktyczny stan zachowanego dziedzictwa. Mieszkańcy gminy zostali poinformowani o prowadzonych pracach poprzez zamieszczenie ogłoszenia na stronie internetowej gminy oraz na facebooku gminy. Ponadto w miejscowościach, w których przeprowadzono inwentaryzację, rozwieszono na tablicach ogłoszeń plakaty informacyjne. Także na stronie biuletynu

informacji publiczne Gminy zamieszczono ogłoszenie w sprawie opracowania gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków z terenu Gminy Wąsewo opracowana została po przeprowadzeniu badań terenowych celem uzyskania odpowiednich materiałów do jej sporządzenia. Podczas prac terenowych przydatne okazały się rozmowy z właścicielami zabytków, którzy przedstawiali ich historie.

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Wąsewo w postaci zbioru kart adresowych zarówno stanowisk archeologicznych, jak i zabytków nieruchomych otrzymała pozytywną opinię Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pismem z dn. 26 maja 2025 r. (znak: DO.5133.4.1.2025.KW).

Gminna ewidencja zabytków Gminy Wąsewo przyjęta została Zarządzeniem Nr 52.2025 Wójta Gminy Wąsewo z dnia 5 sierpnia 2025 r. Jednocześnie Zarządzenie Nr 40/2013 Wójta Gminy Wąsewo z dnia 5 lipca 2013 r. utraciło swoją dotychczasową moc.

Celem uzyskania odpowiednich materiałów do sporządzenia GPOnZ zaznajomiono się z materiałami dotyczącymi Gminy Wąsewo będącymi w zasobach NID. Ponadto przeprowadzono research terenowy za pomocą ogólnodostępnych baz danych, map oraz platform mapowych i terenowych. Pozyskano dane z banku danych lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego oraz z pozostałych stron internetowych, które wykorzystano w niniejszym opracowaniu. Przy opracowaniu dokumentu wykorzystano fachową literaturę, w tym książki, publikacje i przewodniki lokalne związane z Gminą Wąsewo. Podczas prac terenowych odwiedzano wszystkie obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, oraz Małe Muzeum Wsi Mazowieckiej znajdującą się w pomieszczeniu Szkoły Podstawowej w Rząśniku Włociańskim..

Część programową opracowano na podstawie analizy aktualnych dokumentów strategicznych i planistycznych, obserwacji własnych oraz ścisłej współpracy z pracownikami Urzędu Gminy Wąsewo.

Projekt Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo na lata 2026-2029 został przekazany do WUOZ, Delegatura w Ostrołęce celem pozytywnego zaopiniowania. Po uchwaleniu przez Radę Gminy Wąsewo zostanie opublikowany w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego. W dalszym etapie zostanie rozpowszechniony wśród mieszkańców gminy, np. poprzez zamieszczenie go na stronie internetowej gminy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo na lata 2026-2029 uwzględnia wymogi zawarte w poradniku metodycznym – „Gminny Program Opieki nad Zabytkami” oraz założenia przyjęte w opracowaniu „Dziedzictwo obok Mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach”.

---

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek wykonania programu opieki nad zabytkami, określony został w art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W ust. 1 wskazano: „Zarząd województwa, powiatu lub **wójt** (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub **gminny** program opieki nad zabytkami.” W ust. 2 znajdują się cele jakie powinny znaleźć się w gminnym programie opieki nad zabytkami, tj.:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Z kolei ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. narzuca na organ gminy realizację zadań własnych. W art. 7 ust. 1 pkt. 9 wskazano, że „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.”

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo na lata 2026-2029 nie posiada statusu aktu prawa miejscowego.

---

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji RP). Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. Obowiązujące uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami to:

- 1) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 roku Nr 78 poz. 483 ze zm., z dnia 2 kwietnia 1997 r.).
- 2) ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 roku poz. 1292 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 roku poz. 1153 ze zm.).

Inne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w wielu obowiązujących ustawach:

- 1) ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2024 roku, poz. 1130 ze zm.).
- 2) ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2025 roku, poz. 418 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2025 roku, poz. 647 ze zm.).
- 4) ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2024 roku, poz. 1478 ze zm.).
- 5) ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024 roku, poz. 1145 ze zm.).
- 6) ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 roku, poz. 87 ze zm.).

- 7) ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2025 roku, poz. 1338).
- 8) ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2024 roku, poz. 278).
- 9) ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2025 roku, poz. 1590).
- 10) ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 roku, poz. 2337).
- 11) ustawa z dnia 19 grudnia 2009 r. o partnerstwie publiczno – prywatnym (Dz. U. z 2023 roku, poz. 1637).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- 1) ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 385).
- 2) ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 roku, poz. 164 ze zm.).

Uregulowania prawne dotyczące zabytków i dziedzictwa kulturowego znajdują się również w poniższych rozporządzeniach:

- 1) rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. z 1990 roku, Nr 61, poz. 354).
- 2) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 roku, poz. 56).
- 3) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 roku, poz. 81).
- 4) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2025 roku, poz. 1380).
- 5) rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 roku, nr 212, poz. 2153).

---

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 4.1. oraz 4.2. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo na lata **2026-2029**.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Podrozdział zawiera informacje o strategicznych celach polityki państwa i uwarunkowaniach formalnoprawnych w sferze ochrony zabytków. Analizie poddano relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami sporządzanymi na poziomie krajowym. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026

Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. przyjęto Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026. Program jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Dokonano w nim diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych obszarach:

1. Organizacja i zadania organów ochrony zabytków w Polsce.
2. Stan zachowania zabytków w Polsce – rola i znaczenie form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach.
3. Komunikacja, porozumienie i współpraca w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Jako cel główny wyznaczono „zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce”, który realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości;
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków;
- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Cele składają się na kierunki działań, a te zostały podzielone na zadania. Przyjęte do realizacji zadań kierunki działań to:

- podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju;
- ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości;
- realizacja międzynarodowych zobowiązań;
- cyfryzacja procesów administracyjnych;
- wzmocnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków;
- reforma finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- wzmocnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych;
- edukacja – podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Przedstawiono karty zadań wraz z opisami szczegółowymi, opisem wskaźników celu projektu oraz harmonogramem projektu. W rozdziale siódmym podano plan finansowy, zaś w kolejnym system wdrażania, monitoringu i ewaluacji Programu. Krótko scharakteryzowano zarządzanie ryzykiem oraz dołączono załączniki takie jak:

- zabytki nieruchome wpisane na Listę Dziedzictwa UNESCO;
- zabytki nieruchome uznane za pomnik historii;
- zestawienie zabytków nieruchomych;
- zestawienie zabytków archeologicznych;
- zestawienie zabytków ruchomych;
- spis WKZ i delegatur;
- spis porozumień.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030

Uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. przyjęto Strategię Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030. Strategia jest jednym z elementów kompleksowej modernizacji systemu zarządzania rozwojem kraju. Dokument składa się z części diagnostycznej, w której omówiono 3 obszary:

1. Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie.
2. Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie.
3. Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

W obszarze nr 2 wskazano na zły stan zabytków oraz niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych. Tylko niespełna 1/3 obiektów zabytkowych figurujących w rejestrze nie wykazuje objawów zniszczenia, które uzasadniałyby konieczność przeprowadzenia ingerencji remontowych. Ponad 70% zarejestrowanych obiektów oceniono jako wykazujące objawy zniszczenia. W dokumencie podano także liczbę zabytków rejestrowych z podziałem na województwa, a także podkreślono potrzebę tworzenia szlaków kulturowych, które prowadzić będą do rozwoju turystyki kulturowej. W dalszej części dokumentu wyznaczone zostały cele, kierunki i narzędzia realizacji. Głównym celem Strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Będzie on realizowany poprzez trzy cele szczegółowe:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich.
3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

Dla każdego celu szczegółowego wyznaczono priorytety oraz kierunki interwencji. W ramach celu szczegółowego nr 2 wyróżniono następujące priorytety:

- 2.1 Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.
- 2.2 Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury.
- 2.3 Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.
- 2.4 Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.
- 2.5 Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Szczególnie istotny jest priorytet 2.2. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami. Jednym z priorytetowych działań w omawianym obszarze będzie wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii przez Prezydenta RP. W dokumencie wskazano także wykaz projektów strategicznych oraz system realizacji, wskaźniki, ramy finansowe i wymiar terytorialny. W projektach strategicznych znalazły się takie zadania jak:

- Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej (obejmujący zasób muzeów, czy zabytki);
- Dziedzictwo Buduje Wspólnotę;
- Zintegrowany system promocji kultury polskiej za granicą;
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami;
- Rozwój Turystyki Kulturowej.

W ostatniej części Strategii podano, że wyzwaniem w obszarze kultury i dziedzictwa narodowego jest ciągle niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych oraz zabytków i Pomników Historii.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030

Uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. przyjęto Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego 2030. KSRR jest podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej państwa w perspektywie do 2030 r. Składa się z następujących merytorycznie rozdziałów: Wyzwania rozwojowe kraju w ujęciu regionalnym do 2030 roku w świetle analiz terytorialnych, Polityka regionalna 2030, Cel główny i cele szczegółowe polityki regionalnej do 2030 roku, System realizacji KSRR, Ramy finansowe krajowej strategii rozwoju regionalnego, Monitorowanie i ewaluacja. Celem głównym KSRR jest *efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co tworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiągnięciu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym*. Wyznaczono 3 cele szczegółowe:

Cel 1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.

Cel 2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych.

Cel 3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

W ramach Celu 1 poprzez kierunek inwestycji nr 5. Rozwój infrastruktury wspierającej dostarczanie usług publicznych i podnoszącej atrakcyjność inwestycyjną obszarów wskazano, że infrastruktura społeczna będzie bardziej dostępna, obejmie nie tylko infrastrukturę w ramach służby zdrowia oraz edukacji, ale również obiekty turystyczne, sportowe, tereny rekreacyjne oraz zabytki i miejsca kultury. Szczególnie istotne będzie realizowanie działań w tym zakresie na obszarach małych miast i na wsi, gdzie poziom dostępności przestrzennej jest zdecydowanie niższy niż w pozostałej części kraju. Ponadto wspierane będą różnego rodzaju działania w ramach celu nr 2, np. promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich, zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

W podrozdziale dokonano analizy opracowań strategicznych i planistycznych sporządzonych dla obszaru województwa mazowieckiego i powiatu ostrowskiego pod kątem znaczenia ich zapisów i działań dotyczących dziedzictwa kulturowego Gminy Wąsewo. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo jest zbieżny ze strategicznymi celami województwa i powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025

Uchwałą nr 1721/267/21 z dnia 26 października 2021 r. Zarząd Województwa Mazowieckiego przyjął Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025. Dokument składa się z 3 głównych rozdziałów:

1. Wprowadzenie.
2. Część planistyczna.
3. Część zarządcza.

W części pierwszej przedstawiono podstawę prawną, spójność z dokumentami strategicznymi oraz zadania samorządu województwa wynikające z przepisów prawa. W części drugiej opracowano misję i wizję. Misja opieki nad zabytkami województwa to: „*Podnieść skuteczność opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim*”. Wizja stanu opieki nad zabytkami

2025 jest obszerna i brzmi następująco: „Po okresie funkcjonowania Programu opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022 – 2025 w województwie zauważalnie polepszyła się opieka nad zabytkami. Powstało forum gminnych specjalistów opieki nad dziedzictwem kulturowym, podnoszące wiedzę i integrujące środowisko w celu wymiany doświadczeń. Coraz lepiej znane i zadbane dziedzictwo regionu jest powodem dumy lokalnych społeczności. Zauważalnie wzrosła świadomość roli i znaczenia tradycji i zabytków kultury materialnej. Zadbano o udokumentowanie mazowieckiego dziedzictwa XX wieku, które w poprzednim okresie nie było wystarczająco znane ani doceniane. Przedstawiciele samorządów i prywatni właściciele zabytków są coraz bardziej świadomi swoich obowiązków związanych z opieką nad nimi. Wzrosła też znajomość narzędzi pomagających zachować ich wzorowy stan. Szczególnie narażone na utratę elementy dziedzictwa niematerialnego coraz częściej znajdują oddanych kontynuatorów.”

W rozdziale drugim wyznaczono obszary strategiczne programu na podstawie zidentyfikowanych problemów:

1. Niewystarczająca świadomość wartości dziedzictwa wśród interesariuszy, niewłaściwe postawy interesariuszy wobec dziedzictwa.
2. Potrzeba dalszej optymalizacji dostępu do środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
3. Potrzeba dalszego doskonalenia narzędzi działania w zakresie opieki nad zabytkami.

Obszary strategiczne odpowiadające na kluczowe problemy:

1. Edukacja kształtująca świadomość i postawy.
2. Optymalizacja systemu dostępu do środków.
3. Wypracowanie skutecznych narzędzi działania.

Dla każdego obszaru strategicznego zidentyfikowano następujące cele:

- 1.1 Wsparcie edukacyjne samorządów lokalnych i właścicieli zabytków.
- 1.2 Kształtowanie postawy zainteresowania dziedzictwem.
- 2.1 Zoptymalizowanie systemu dotacji wojewódzkich.
- 2.2 Dbalność o zabytki własne województwa.
- 3.1 Ograniczanie ryzyka utraty najbardziej zagrożonych elementów dziedzictwa.
- 3.2 Wzmocnienie potencjału promocyjnego zabytków

W rozdziale trzecim opisano proces wdrażania programu, w tym strukturę zarządzania programem, procesy zarządcze oraz monitoring realizacji programu.

Strategia rozwoju województwa mazowieckiego 2030+

Uchwałą nr 72/22 z dnia 24 maja 2022 r. Sejmik Województwa Mazowieckiego przyjął Strategię rozwoju województwa mazowieckiego 2030+. Program jest kolejną edycją podstawowego dokumentu strategicznego regionu, określającego długofalową wizję rozwoju województwa, jak też średniookresowe kierunki działań. Składa się z kilku rozdziałów, w tym m.in.: diagnoza-wnioski, wyzwania. Jeden z podrozdziałów w ramach ww. rozdziału dotyczy kultury i dziedzictwa kulturowego.

W nim wskazano cenne informacje, takie jak:

- województwo mazowieckie wyróżnia się w skali kraju pod względem liczby zabytków objętych formami ochrony, co świadczy o bogactwie dziedzictwa kulturowego. Duża liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (7949) plasuje województwo na drugim miejscu w Polsce;
- miejscem koncentracji obiektów zabytkowych jest Warszawa, w której mieści się aż 29,4% zabytków nieruchomych województwa;
- najlepiej zachowanymi zabytkami w województwie są obiekty sakralne;

- województwo zajmuje szóste miejsce w kraju pod względem liczby pomników historii (8) oraz trzecie ze względu na liczbę parków kulturowych (4);
- województwo posiada – nieobjęte formami ochrony zabytków – zasoby kulturowe o szczególnych wartościach historycznych i kulturowych;
- dużym zagrożeniem dla przestrzeni kulturowej województwa jest zróżnicowany stan zachowania zabytków;
- postępująca presja urbanistyczna utrudnia ochronę krajobrazów kulturowych.

W dokumencie podano wizję: „Mazowsze z Warszawą, Warszawa ku Europie” oraz cel główny: „Zapewnienie wysokiej jakości życia poprzez trwałą i zrównoważony przestrzennie rozwój województwa służący wzrostowi znaczenia regionu w Europie i na świecie, przy poszanowaniu zasobów środowiska”. Jednym z obszarów celów rozwojowych jest kultura i dziedzictwo – Mazowsze bogate kulturowo. Wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju województwa i poprawy jakości życia. W ww. obszarze wskazano następujące kierunki działań:

- ochrona i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego;
- wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego, potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju gospodarczego i promocji województwa;
- upowszechnianie kultury i twórczości;
- kreowanie miast i wsi jako centrów aktywności kulturalnej i turystycznej.

Gmina Wąsewo znajduje się w na terenie Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Miasta Ostrów Mazowiecka. Ponadto Gminę Wąsewo zaliczono do obszaru z kumulacją problemów społeczno-ekonomicznych.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego

Uchwałą nr 22/18 z dnia 19 grudnia 2018 r. Sejmik Województwa Mazowieckiego po raz ostatni przyjął zmianę planu. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego składa się z części głównej – tekst oraz 6 załączników. Dokument składa się z 7. rozdziałów. W podrozdziale 2.11. opisano ochronę dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego. Wskazano, że na obszarze województwa mazowieckiego zlokalizowane są obiekty i obszary o szczególnym znaczeniu dla kultury polskiej jak i światowej. Należą do nich Historyczne Centrum Warszawy – obszar wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz pomniki historii (5). Podano również, że liczba zabytków ujętych w gminnych ewidencjach zabytków wynosi ponad 28 tys. pozycji. W podrozdziale 6.8. wskazano działania dotyczące opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz dóbr ochrony współczesnej, w tym m.in.:

- identyfikację wartościowych obiektów i obszarów dóbr kultury współczesnej oraz ich ochronę poprzez ustalenia w gminnych dokumentach planistycznych (w tym miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego);
- zachowanie ładu przestrzennego lub jego kreowanie, szczególnie w miejscach o istotnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego poprzez: ochronę i kształtowanie struktur przestrzennych historycznych miast i wsi w oparciu o ochronę pola ekspozycji i eksponowanie dominant architektonicznych; kształtowanie przestrzeni publicznych w nawiązaniu do tradycji miejsca, kształtowanie i ochronę krajobrazów kulturowych m.in. poprzez utworzenie parków kulturowych;
- adaptację obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych;

- zagospodarowanie i udostępnianie stanowisk archeologicznych posiadających czytelną formę krajobrazową w celach dydaktycznych, naukowych i turystycznych;
- współpracę międzyregionalną w zakresie zachowania i wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego (tradycji historycznych, śladów osadnictwa, dziedzictwa kultury ludowej) dla rozwoju produktów turystyki kulturowej.

Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027

Komisja Europejska decyzją wykonawczą nr C(2022) 8693 przyjęła 2 grudnia 2022 r. program Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027 (wersja 1.2). W dokumencie sformułowano następujące priorytety:

1. Fundusze Europejskie dla bardziej konkurencyjnego i inteligentnego Mazowsza.
2. Fundusze Europejskie na zielony rozwój Mazowsza.
3. Fundusze Europejskie na rozwój mobilności miejskiej na Mazowszu.
4. Fundusze Europejskie dla lepiej połączonych i dostępnego Mazowsza.
5. Fundusze Europejskie dla wyższej jakości życia na Mazowszu.
6. Fundusze Europejskie dla aktywnego zawodowo Mazowsza.
7. Fundusze Europejskie dla nowoczesnej i dostępnej edukacji na Mazowszu.
8. Fundusze Europejskie dla aktywnej integracji oraz rozwoju usług społecznych i zdrowotnych na Mazowszu.
9. Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim.
10. Pomoc techniczna (EFRR).
11. Pomoc techniczna (EFS+).

W programie przedstawiono cele polityki spójności, w tym CP5 realizowany za pomocą procesu rewitalizacji oraz konserwacji i rewaloryzacji zabytków nieruchomych, a także ich udostępnianie na cele publiczne.

Ponadto dla każdego priorytetu wskazano cele szczegółowe. Dla priorytetu IV wskazano 4. cele szczegółowe, w tym cel szczegółowy 4(vi) wzmocnienie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych.

W jego strukturach planuje się następujące typy przedsięwzięć:

- rozwój infrastruktury do prowadzenia działalności kulturalnej ważnej dla edukacji i aktywności kulturalnej;
- turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych i kulinarnych).

W ramach typu projektu: Turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne za priorytetowe uznano działania na rzecz obszarów o wysokich walorach historycznych, kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych stanowiące o ich wysokiej atrakcyjności turystycznej. Szczególnie preferowane będą te obszary, które jednocześnie zostały wykazane jako zmarginalizowane w dokumentach strategicznych na poziomie regionalnym. Wsparciem zostaną objęte projekty zorientowane na poprawę oferty regionalnej i podregionalnej – tzn. turystycznej i kulturalnej, bazującej na walorach Mazowsza lub regionów etnograficznych, kulturowych, historycznych i przyrodniczych położonych w jego granicach i przynależne do istniejących szlaków turystycznych. Nacisk zostanie położony na wprowadzanie innowacji i cyfryzacji w ramach przemysłu turystycznego i jego produktów, np. w zakresie zarządzania, systemu organizacji usług, kreowania nowych, innowacyjnych produktów czy wykorzystywania efektów współpracy i synergii do realizacji usług turystycznych, co pozwoli na wzrost dochodów i tym samym przyczyni się do odbudowy lokalnych gospodarek. Planowane działania

inwestycyjne w zakresie rozwoju oferty turystycznej i rekreacyjnej, powinny być realizowane z zachowaniem zasad zrównoważonej turystyki, ze szczególnym poszanowaniem cennych przyrodniczo obszarów. Przy realizacji inwestycji należy stosować urządzenia minimalizujące presję ze strony turystów i właściwie wyposażać miejsca zagospodarowanego odpoczynku. Dla priorytetu IX - Mazowsze bliższe obywatelom wyznaczono cele szczegółowe:

- 5(i) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich;
- 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie.

W ich strukturach planuje się następujące typy przedsięwzięć:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

W ramach typu projektu: Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego za priorytetowe uznano wspieranie mających istotne znaczenie dla lokalnej społeczności obiektów zabytkowych, które funkcjonując w odnowionej formie będą stanowiły ważny element aktywizacji środowiska, zmiany społecznej lub ożywienia miejscowej gospodarki. Z uwagi na ogromne znaczenie dziedzictwa kulturowego w obszarach rewitalizacji, niezwykle ważne jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i renowację zabytków nieruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne i społeczne. Szczególnie wsparcie otrzymywać będą obiekty najbardziej zagrożone (z uwagi na zły stan techniczny) oraz zabytki najcenniejsze – posiadające wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową objęte jedną z form ochrony prawnej, przewidzianych w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, które kreują ducha miejsca w obszarach dotkniętych kryzysem. Ponadto nacisk kładziony będzie na projekty uwzględniające rolę zabytków w rozwoju turystyki oraz pozwalające na ograniczenie negatywnego wpływu na środowisko naturalne, w których będzie prowadzona działalność sprzyjająca integracji społecznej. Kluczowym efektem działań powinno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych w przestrzeni publicznej sprzyjające utrzymywaniu spójności lokalnej społeczności i integrujące mieszkańców.

W ramach typu projektu: Rewitalizacja obszarów zdegradowanych za priorytetowe uznano kompleksowe projekty (w tym na terenach miast w ramach celu szczegółowego 5(i) pozwalające na wyprowadzanie ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych poprzez działania całościowe (powiązane wzajemnie przedsięwzięcia obejmujące kwestie społeczne oraz gospodarcze lub przestrzenno-funkcjonalne lub techniczne lub środowiskowe), integrujące interwencję na rzecz społeczności lokalnej, przestrzeni i lokalnej gospodarki, skoncentrowane terytorialnie i prowadzone w sposób zaplanowany oraz zintegrowany. Interwencja ta powinna pozwolić na pobudzenie aktywności środowisk lokalnych i stymulowanie współpracy poprzez wsparcie przedsiębiorczości, samozatrudnienia i gospodarki społecznej, a także poprawę jakości przestrzeni w której funkcjonują.

Audyt krajobrazowy dla województwa Mazowieckiego

Uchwałą nr 48/24 z dnia 26 marca 2024 r. Sejmik Województwa Mazowieckiego przyjął audyt krajobrazowy dla województwa mazowieckiego. Audyt dla obszaru województwa sporządza się nie rzadziej niż raz na 20 lat. Celem audytu jest identyfikacja krajobrazów występujących na terenie województwa i wskazanie wśród nich krajobrazów priorytetowych, poprzedzone określeniem cech

charakterystycznych wszystkich krajobrazów, a następnie oceną ich wartości. Dokument składa się z 4 części:

1. Część opisowa.
2. Część tabelaryczna.
3. Część graficzna.
4. Dane przestrzenne.

Finalnym efektem dokumentu była identyfikacja występujących krajobrazów na terenie województwa. Wyszczególniono następujące typy krajobrazu (w nawiasie udział ogólnej powierzchni województwa):

1. Wód powierzchniowych (0,86%).
2. Bagienno-łąkowe - głównie bezleśne (6,21%).
3. Leśne (26,6%).
4. Bezleśne: murawowe, piaszczyste i skalne (0,005%).
5. Wiejskie (61,05%).
6. Mozaikowe (0,15%).
7. Podmiejskie i osadnicze (1,55%).
8. Miejskie (2,32%).
9. Wielkomiejskie (0,67%).
10. Wodnogospodarcze (0,01%).
11. Przemysłowe i energetyczne (0,25%).
12. Górnicze (0,08%).
13. Komunikacyjne (0,24%).

Walory krajobrazowe poszczególnych krajobrazów wyszczególniono na: przyrodnicze, fizjonomię krajobrazu oraz walory kulturowe, które odgrywają znaczącą rolę. Należy do nich zaliczyć elementy takie jak:

- Regiony etnograficzne;
- Regiony historyczne;
- Obiekt wpisany na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO „Historyczne centrum Warszawy”;
- Zabytki wpisane do rejestru zabytków nieruchomych;
- Zabytki wpisane do rejestru zabytków archeologicznych;
- „Park Kulturowy Kardynała Stefana Wyszyńskiego” w Andrzejewie;
- Wilanowski Park Kulturowy”;
- „Park Kulturowy Stary Radom”;
- „Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku”;
- Szlaki turystyczne - rowerowe i piesze;
- Szlaki tematyczne, w tym: Drogi św. Jakuba, Szlak Gotyku Ceglanego, Europejski Szlak Romański, Piaseczyńsko - Grójecka Kolej Wąskotorowa, Szlak Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, Sochaczewska Kolej Wąskotorowa;
- Drewniana architektura „świdermajer”.

Strategia Rozwoju Powiatu Ostrowskiego na lata 2023-2030

Dokument Strategii przyjęty został Uchwałą Nr LIX/348/2023 przez Radę Powiatu w Ostrowi Mazowieckiej z dnia 30 marca 2023 r. Wskazano w nim 12. rozdziałów, w tym analizę SWOT, w której nie odwołano się do dziedzictwa kulturowego powiatu. We wnioskach z diagnozy społeczno-gospodarczej wskazano informację, że klasyczna działalność bibliotek, ośrodków kultury, ale również wszelka musi zostać w Internecie. Na bazie przeprowadzonej Diagnozy oraz wartości, wokół których

ma koncentrować się rozwój Powiatu do 2030 r., określono następującą misję: *„Tworzenie atrakcyjnych warunków do mieszkania w przyjaznym, bezpiecznym i czystym środowisku. Rozwijanie potencjału gospodarczego poprzez wykorzystanie atutów Powiatu zwłaszcza w obszarze walorów przyrodniczych i krajobrazowych. Dbłość o lokalne dziedzictwo kulturowe, edukację jako element wzmocnienia lokalnych więzi społecznych.”* Z kolei wypracowana wizja brzmi: *„Powiat Ostrowski – atrakcyjna przestrzeń do życia, z zachowanym środowiskiem naturalnym, spuścizną kulturową i historyczną, rozwijająca się w zrównoważony sposób, poprzez aktywność w sferze gospodarczej, dbłość o sferę przyrodniczą oraz wsparcie dla osób wykluczonych w sferze społecznej.”*

W Strategii wskazano również, że w ramach V celu strategicznego pn. Powiat rekreacji i turystyki należy m.in. wspierać inicjatywy eksponujące lokalne walory przyrodnicze i dziedzictwo historyczne w celu promocji Powiatu oraz dążyć do rewitalizacji terenów zielonych, zabytkowych i przemysłowych w kierunku rekreacyjnym.

Powiatowy Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Ostrowskiego na lata 2024-2027

Program przyjęła Rada Powiatu w Ostrowi Mazowieckiej w drodze Uchwały Nr LXVII/397/2023 w dn. 30 listopada 2023 r. Dokument składa się 12. rozdziałów i opisuje problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu. W dokumencie przedstawiono charakterystykę zasobów oraz analizę stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu opisując takie zagadnienia jak: charakterystyka powiatu, zarys historii powiatu, czy krajobraz kulturowy i zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu. Opisano także: dziedzictwo niematerialne, układy przestrzenne miast, układy ruralistyczne wsi, zabudowę miejską, zabudowę wiejską, zespoły rezydencjonalne oraz parki i folwarki, cmentarze, kościoły – najcenniejsze zabytki powiatu, zabytki techniki oraz zabytki budownictwa obronnego. Wymieniono zabytki ruchome z terenu powiatu, wskazano na prehistoryczne osadnictwo w nawiązaniu do zlokalizowanych w powiecie zabytków archeologicznych. Przedstawiono również obiekty zabytkowe będące w gestii Powiatu Ostrowskiego. Podano również zestawienie gminnych ewidencji zabytków oraz gminnych programów opieki nad zabytkami z rozróżnieniem na gminy powiatu. Na bazie opracowanej analizy SWOT wskazane zostały następujące priorytety i kierunki działań:

1. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu ostrowskiego.
  - 1.1 Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym Powiatu Ostrowskiego.
  - 1.2 Wykorzystanie zasobu zabytków dla rozwoju Powiatu Ostrowskiego.
  - 1.3 Dostęp do informacji na temat źródeł finansowania ochrony zabytków.
2. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego powiatu ostrowskiego.
  - 2.1 Intensyfikacja ochrony i opieki nad zabytkami Powiatu Ostrowskiego.
  - 2.2 Zwiększanie zdolności powiatu do zarządzania ochroną i opieką nad zabytkami.

Na bazie wypracowanych ww. kierunków zaszeregowaniu poddano 16. skonkretyzowanych zadań.

Na tamten czas, tj. 2023 r. w odniesieniu do Gminy Wąsewo wskazano, że Gmina nie posiada gminnego programu opieki nad zabytkami, a gminna ewidencja zabytków została opracowana w latach 2012/2013. W Programie opisano zespół parkowo-dworski w Trynosach-Osiedlu, kościół parafialny pw. Narodzenia NMP w Wąsewie, a także wymieniono jego wyposażenie. Z terenu Gminy Wąsewo przedstawiono również zabytki ruchome i nieruchome, a także część stanowisk archeologicznych.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 5.1. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo na lata 2026-2029. Gmina jest w trakcie prac związanych z opracowaniem planu ogólnego. Horyzont czasowy Strategii Rozwoju Gminy Wąsewo przewidziany był na lata 2016-2022 i obecnie nie obowiązuje.

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wąsewo

Gmina Wąsewo posiada Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wąsewo przyjęte Uchwałą Nr XXII.183.2021 Rady Gminy Wąsewo z dnia 29 czerwca 2021 r. Studium składa się z :

- części I – tekst uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego;
- części II – mapa uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego gminy w skali 1:10 000;
- części III – mapa kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy w skali 1:10 000;
- części IV – rozstrzygnięcie w sprawie rozpatrzenia nieuwzględnionych uwag do studium;
- części V – dane przestrzenne studium.

W części I (uwarunkowania) opisano środowisko kulturowe gminy. Opisany został rozwój osadnictwa w Gminie Wąsewo oraz obiekty zabytkowe wraz z dobrami kultury współczesnej z terenu gminy. W sposób szczególny opisany został kościół w Wąsewie, jako wizytówka historycznej architektury miejscowości, a także inne zabytkowe obiekty: cmentarz parafialny w Wąsewie, pozostałości zespołu dworskiego w Trynosach, budynki mieszkalne oraz kapliczki, figury i krzyże przydrożne. Podano również stan ładu przestrzennego i wymogi jego ochrony, a także rekomendacje i wnioski zawarte w audycie krajobrazowym lub określone przez audyt krajobrazowy granice krajobrazów priorytetowych. W osobnym podrozdziale wymienione zostały wszystkie obiekty i tereny objęte ochroną na mocy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

W części I (kierunki) wskazane zostały obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. W tej części dokumentu wskazano, że na terenie Gminy Wąsewo znajdują się obiekty i obszary będące w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków: obiekty będące w rejestrze zabytków oraz obiekty i obszary o wysokich wartościach historycznych i kulturowych nie będące w rejestrze zabytków, pozostałe obiekty zabytkowe o wysokich wartościach historycznych i kulturowych, a także stanowiska archeologiczne. Określone zostały zasady ochrony poszczególnych obszarów:

- w strefach ochrony krajobrazu kulturowego oraz w obrębie układu urbanistycznego centrum miejscowości Wąsewo wskazuje się na konieczność uwzględnienia w planach miejscowych ograniczenia bądź zakazu lokalizowania obiektów dysharmonizujących z zabytkiem lub przesłaniających obiekty zabytkowe. Wskazane jest również określenie w planach miejscowych gabarytów, kolorystyki i pokrycia dachowego obiektów budowlanych uwzględniających cechy danego zabytku i z wykluczeniem agresywnych form przestrzennych;
- odnośnie okien i ciągów widokowych wskazuje się na potrzebę ich zachowania lub kształtowania w planach miejscowych poprzez zakaz wprowadzania na osi widoku elementów dysharmonijnych w krajobrazie czy zasłaniających widok;

- ponadto określa się potrzebę uwzględnienia w planach miejscowych ochrony i ekspozycji wartościowych dóbr kultury współczesnej – kapliczek, figur, krzyży przydrożnych, po przeprowadzeniu szczegółowej inwentaryzacji i waloryzacji tych obiektów.

W części mapowej (część II uwarunkowania) zaznaczono uwarunkowania wynikające z ochrony zasobów kulturowych i krajobrazowych, obiekty i obszary będące w gminnej ewidencji zabytków:

- obiekty będące w wojewódzkiej ewidencji zabytków i w rejestrze zabytków;
- obszary będące w wojewódzkiej ewidencji zabytków i w rejestrze zabytków;
- obiekty i obszary będące w wojewódzkiej ewidencji zabytków, nie będące w rejestrze zabytków (budynki, młyn, cmentarz);
- obiekty o wysokich wartościach historycznych i kulturowych (budynki, kapliczki, groby wojenne);
- stanowiska archeologiczne

oraz elementy ekspozycji:

- układ urbanistyczny centrum miejscowości Wąsewa;
- okna widokowe;
- ciągi widokowe.

W części mapowej (część III kierunki) zaznaczono obiekty i obszary będące w gminnej ewidencji zabytków:

- obiekty będące w wojewódzkiej ewidencji zabytków i w rejestrze zabytków;
- obszary będące w wojewódzkiej ewidencji zabytków i w rejestrze zabytków;
- obiekty i obszary będące w wojewódzkiej ewidencji zabytków, nie będące w rejestrze zabytków (budynki, młyn, cmentarz);
- obiekty o wysokich wartościach historycznych i kulturowych (budynki, kapliczki, groby wojenne);
- stanowiska archeologiczne

oraz obszary wymagające ochrony krajobrazu w planach miejscowych:

- strefy ochrony krajobrazu kulturowego;
- układ urbanistyczny centrum miejscowości Wąsewo;
- okna widokowe;
- ciągi widokowe.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego z terenu Gminy Wąsewo

MPZP są jedną z prawnych form ochrony zabytków wymienionych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zapisy chroniące obiekty zabytkowe znajdują się zazwyczaj w części poświęconej dziedzictwu kulturowemu. Na terenie Gminy Wąsewo funkcjonuje 7 Planów Zagospodarowania Przestrzennego i ich zmiany zgodnie z danymi przedstawionymi na witrynie oficjalnego portalu mapowego Gminy Wąsewo. Stopień pokrycia gminy planami miejscowymi wynosi 71,8% powierzchni gminy. Poniżej w formie tabelarycznej przedstawiono szczegółowe dane dotyczące MPZP.

Tabela 1. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego na terenie Gminy Wąsewo

Lp.	Nazwa	Uchwała Nr	Data uchwały	Zapisy dot. zabytków
1	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Wąsewo	XIX/88/08	2008-09-26	obowiązują
2	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Wąsewo	XXXV/248/2014	2014-04-17	obowiązują
3	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Wąsewo	XXXV/249/2014	2014-04-17	obowiązują
4	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Wąsewo w zakresie fragmentu sołectwa Zastawie	II.14.2014	2014-12-30	adnotacja
5	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego fragmentów miejscowości Bartosy, Przyborowie i Trynosy-Osiedle w gminie Wąsewo	XXXI.224.2018	2018-06-08	obowiązują
6	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego fragmentów obrębów geodezyjnych Bagatele, Mokrylas Szlachecki, Mokrylas Włociański, Rząśnik Włociański, Ulasek, Wąsewo, Wąsewo Kolonia, Zastawie w gminie Wąsewo	XXXI.244.2022	2022-06-30	obowiązują
7	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego fragmentów gminy Wąsewo	LII.358.2024	2024-02-22	obowiązują

Źródło: wasewo.e-mapa.net

1. W granicach strefy „W” ochrony archeologicznej – stanowisk archeologicznych znajdujących się w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz cmentarza parafialnego w Wąsewie ustala się obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wszelkich zmian w użytkowaniu terenu w użytkowaniu terenu i planowanych inwestycji – kubaturowych, drogowych, związanych z infrastrukturą techniczną, eksploatacją powierzchniową kopalni oraz innych, związanych z robotami ziemnymi naruszającymi strukturę gruntu poniżej warstwy ornej – tj. głębiej niż na 0,3 m poniżej poziomu terenu. Uzgodnione zmiany w użytkowaniu terenu oraz planowania inwestycje mogą być dopuszczone do realizacji po przeprowadzeniu (na koszt właściciela lub użytkownika gruntu) archeologicznych badań wykopaliskowych (sondażowych) wyprzedzających planowane inwestycje. Zakres tych badań i ich termin określa Wojewódzki Konserwator Zabytków Na etapie w/w uzgodnień dla poszczególnych inwestycji. Pozostałe zasady ochrony stanowisk archeologicznych wymienionych w §21, ust. 9, pkt 3) powinny być zgodne z obowiązującymi w tym zakresie przepisami odrębnymi.

Ustala się obowiązek zapewnienia stałego nadzoru archeologicznego przy robotach ziemnych związanych z działaniami inwestycyjnymi, z rygiem zmiany na archeologiczne badania wykopaliskowe w przypadku ujawnienia, w wykopach budowlanych, obiektów archeologicznych. W planowaniu działań inwestycyjnych należy uwzględnić sezonowy charakter prac archeologicznych (najdogodniejszy jest okres od maja do września).

Wobec obiektów znajdujących się w rejestrze oraz ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków ustala się ich ochronę przed zniszczeniem. Wszelkie prace remontowe (również te nie wymagające pozwolenia na budowę, typu: wymiana okien, prace remontowe przy elewacji i dachu), modernizacyjne, a także rozbudowy oraz inwestycje, jak również inwestycje i zmiany sposobu użytkowania terenów w obrębie działek tych obiektów winny być dokonane po uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i po otrzymaniu pozwolenia na prowadzenie tych prac, a

wszelkie prace w obiektach zabytkowych muszą być wykonywane pod nadzorem osoby z uprawnieniami konserwatorskimi. Przyjmuje się, iż szczegółowe zasady ochrony tych obiektów powinny być zgodne z obowiązującymi w tym zakresie przepisami odrębnymi.

W granicach strefy „B” ochrony konserwatorskiej układów przestrzennych – zabytków znajdujących się w rejestrze Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, tj. kościoła parafialnego pw. Narodzenia NMP w Wąsewie (nr rej. A-488) – strefa B2, parku dworskiego w Trynosach Osiedlu (nr rej. A-517) – strefa B1 i najstarszej części cmentarza rzymsko-katolickiego w Wąsewie (nr rej. A-538) – strefa B2 obowiązuje uzgadnianie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wszelkiej działalności inwestycyjnej oraz ochrona określona na podstawie przepisów odrębnych.

Ewentualne rozbiórki obiektów znajdujących się w rejestrze, zaewidencjonowanych i zainteresowania konserwatorskiego (wymienione w §21, ust. 9, pkt 1) i 2) oraz §20, ust. 1) należy poprzedzić opracowaniem dokumentacji o zakresie uzgodnionym z Wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W sąsiedztwie obszarów i obiektów (tzn. na działce, gdzie występuje dany obiekt i działka stykających się bezpośrednio z tą działką) znajdujących się w rejestrze Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i obiektów ewidencjonowanych nakazuje się stosowanie w budownictwie zharmonizowanych form architektonicznych uwarunkowanych historycznie i kulturowo z zastosowaniem na elewacjach materiałów tradycyjnych.

Umieszczenie szyldów i reklam na budynkach znajdujących się w rejestrze i ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wymaga uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Wykaz obiektów i obszarów zabytkowych znajdujących się w rejestrze i ewidencji Wojewódzkiego konserwatora zabytków objętych granicami planu:

1) obiekty budowlane znajdujące się w rejestrze WKZ:

- a) kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP w Wąsewie – nr rej.: A-488 z 02.02.1983 r. (1912 – 1920, odbud. 1949);
- b) park dworski w Trynosach Osiedlu - nr rej.: A-517 z 27.01.1984 r. (I-sza poł. XIX w. – 1907);
- c) najstarsza część cmentarza rzymsko-katolickiego w Wąsewie – nr rej.: A-538 z 30.01.1986 r. (z pomnikami w kształcie obelisków: żeliwnym z 1869 r. i betonowym z 1989 r.);

2) obiekty budowlane znajdujące się w ewidencji WKZ:

- a) Bagatele 28 – dom drewniany (ok. 1920);
- b) Bagatele 31 – dom drewniany (ok. 1910);
- c) Choiny 9 – dom drewniany (ok. 1920);
- d) Czesin5 – dom drewniany (lata 20 XX w., przeniesiony do Osuchowa);
- e) Dalekie 3 – dom drewniany (1917);
- f) Dalekie 13 – dom drewniany (1920);
- g) Dalekie 20 – dom drewniany (1920);
- h) Dalekie 21 – dom drewniany (lata 30 XX w.);
- i) Grądy 17 – dom drewniany (2 poł. XIX w.);
- j) Grądy 23 – dom drewniany (1936);
- k) Grądy 43 – dom drewniany (lata 30 XX w.);
- l) Jarząbka 6 – dom drewniany (1935);
- m) Jarząbka 8 – dom drewniany (1918);
- n) Jarząbka 18 – dom drewniany (lata 20 XX w.);
- o) Majdan Suski 14 – dom drewniany (1947);
- p) Mokrylas 11 – dom drewniany (lata 20. XX w.);

- q) Mokrylas 14 – dom drewniany (lata 20. XX w.);
  - r) Mokrylas 19 – dom drewniany (3 ćw. XIX w.);
  - s) Mokrylas 24 – dom drewniany (pocz. XX w.);
  - t) Mokrylas 25 – dom drewniany (koniec XIX w.);
  - u) Nowe Brudki 1 – dom drewniany (lata 20 XX w.);
  - v) Przedświt 15 – dom drewniany (po 1910);
  - w) Przedświt 34 – dom drewniany (lata 20 XX w.);
  - x) Przedświt 51 – dom drewniany (1920);
  - y) Rososz 5 – dom drewniany (lata 30 XX w.);
  - z) Rososz 7 – dom drewniany (lata 20 XX w.);
  - aa) Rososz 19 – dom drewniany (lata 20 XX w.);
  - bb) Rososz 22 – dom drewniany (pocz. XX w.);
  - cc) Rososz 28 – dom drewniany (koniec XIX w.);
  - dd) Rososz 30 – dom drewniany (XIX/XX w.);
  - ee) Rososz 35 – dom drewniany (pocz. XX w.);
  - ff) Rososz 36 – dom drewniany (lata 30 XX w.);
  - gg) Ruda 5 – dom drewniany (pocz. XX w.);
  - hh) Ruda 10 – dom drewniany (lata 20 XX w.);
  - ii) Ruda 16 – dom drewniany (pocz. XX w.);
  - jj) Ruda 17 – dom drewniany (lata 30 XX w.);
  - kk) Rynek – pofolwarczny murowany budynek gospodarczy (po 1900);
  - ll) Stare Brudki 76 – dom drewniany (1920);
  - mm) Stare Brudki – młyn elektryczny mur. – drewniany (1922);
  - nn) Trynosy – pozostałości zespołu dworskiego – stodoła murowana i park krajobrazowy (koniec XIX w.);
  - oo) Trynosy 30 – dom drewniany (1931);
  - pp) Wąsewo – plebania murowana (2 poł. XIX w.);
  - qq) Wąsewo – kaplica cmentarna drewniana (2 poł. XIX w.);
  - rr) Wąsewo – ul. Goworowska 26 - dom drewniany (lata 20 XX w.);
  - ss) Wąsewo – ul. Goworowska 29 - dom drewniany (lata 20 XX w.);
  - tt) Wysocze 7 – dom drewniany (lata 20 XX w.);
  - uu) Wysocze 25 – dom drewniany (1917);
  - vv) Wysocze 37 – zagroda: dom drewniany (1917), obora drewniana (lata 20 XX w.), stodoła drewniana (pocz. XX w.);
  - ww) Wysocze 50 – dom drewniany (pocz. XX w.);
  - xx) Zastawie 8 – dom drewniany (lata 20 XX w.);
  - yy) Zastawie 18 – dom drewniany (lata 30 XX w.);
  - zz) nieczynny cmentarz z okresu I-szej wojny światowej w m. Brzezienko (karta ewid. nr 164, pow. 0,15 ha)
- 3) stanowiska archeologiczne:
- a) Bagatele w obszarze AZP 43-73: 1, 2, 3, 4, 5, 6;
w obszarze AZP 44-73: 14, 16, 17;
  - b) Brudki Nowe w obszarze AZP 44-72: 3, 4;
w obszarze AZP 44-73: 18, 19, 20;
  - c) Brudki Stare w obszarze AZP 44-72: 1, 2, 8, 9, 10, 11;

- d) Brzezienko w obszarze AZP 43-72: 21, 22, 28;
- e) Choiny w obszarze AZP 44-73: 5, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 29;
- f) Dalekie w obszarze AZP 43-73: 9;
- g) Grądy w obszarze AZP 44-73: 12, 14, 31;
- h) Jarzábka w obszarze AZP 43-73: 27, 30;
- i) Kolonia Przyborowie w obszarze AZP 43-73: 23;
- j) Majdan Suski w obszarze AZP 44-72: 12, 26 (Wąsowski Majdan);
- k) Mokrylas w obszarze AZP 43-73: 23;
- l) Przedświt w obszarze AZP 44-72: 5, 7;
- m) Przyborowie w obszarze AZP 43-73: 24;
- n) Ruda w obszarze AZP 44-73: 6, 25, 26, 28;
w obszarze AZP 45-73: 13;
- o) Rynek w obszarze AZP 43-73: 28;
- p) Rząśnik Włościański w obszarze AZP 43-73: 7, 8;
- q) Trynosy w obszarze AZP 43-73: 25, 26, 27 (za gran.), 29;
- r) Ulasek w obszarze AZP 43-72: 12;
- s) Wąsewo w obszarze AZP 43-72: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 24;
- t) Wąsewo Kolonia w obszarze AZP 43-73: 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16;
- u) Wysocze w obszarze AZP 43-73: 17, 18, 19;
- v) Zastawie w obszarze AZP 43-72: 10, 25, 26, 27, 32, 33 (Zastawie Kolonia);
- w) Zgorzałkowo w obszarze AZP 43-73: 20, 21.

2. Wskazuje się na rysunku planu stanowiska archeologiczne będące w gminnej ewidencji zabytków:

- AZP 44-73/19 – na terenie sołectwa Brudki Nowe,
- AZP 44-73/30 – na terenie sołectwa Jarzábka,
- AZP 44-72/5 – na terenie sołectwa Przedświt, dla których obowiązują ustalenia zgodnie z przepisami odrębnymi.

3. Wskazuje się na rysunku planu stanowisko archeologiczne będące w gminnej ewidencji zabytków oznaczone symbolem AZP 43-72/11, na terenie 3ZP w sołectwie Wąsewo, dla którego obowiązują ustalenia zgodnie z przepisami odrębnymi. Ustala się strefę ochrony krajobrazu kulturowego, dla obiektu zabytkowego znajdującego się w gminnej ewidencji zabytków, zlokalizowanego poza granicami planu, oznaczoną na rysunku planu granicą strefy „K”. W wyżej wymienionej strefie obowiązuje ograniczenie wysokości zabudowy wg przepisów szczegółowych, oraz nakaz stosowania materiałów, kolorystyki elewacji i dachów budynków zgodnie z ustaleniami §9.

4. W planie nie określa się, ze względu na brak występowania zjawiska w obszarze planu m.in. zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

5. Wskazuje się na rysunku planu budynek, będący w Gminnej Ewidencji Zabytków, dla którego obowiązują ustalenia zgodnie z przepisami odrębnymi z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

6. Wskazuje się na rysunku planu, obszar (najstarszą część cmentarza) wpisany do rejestru zabytków (numer rejestru A-538), dla którego obowiązują ustalenia przepisów odrębnych z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Wskazuje się na rysunku planu, obiekt (kaplicę cmentarną) ujęty w gminnej ewidencji zabytków, dla którego obowiązują ustalenia przepisów odrębnych z zakresu ochrony

zabytków i opieki nad zabytkami. Ustala się ochronę zabytków archeologicznych w formie strefy ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych, oznaczonej na rysunku planu, dla której obowiązują ustalenia przepisów odrębnych z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

7. Wskazuje się na rysunku planu, budynki ujęte w gminnej ewidencji zabytków, dla których obowiązują ustalenia przepisów odrębnych z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Ustala się ochronę zabytków archeologicznych w formie stref ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych, oznaczonych na rysunku planu, dla których obowiązują ustalenia przepisów odrębnych z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Położenie gminy

Gmina Wąsewo położona jest w północno-wschodniej części województwa mazowieckiego, w północno-zachodniej części powiatu ostrowskiego. Zajmuje obszar 11 942 ha, co stanowi ok. 9,8% powierzchni powiatu.

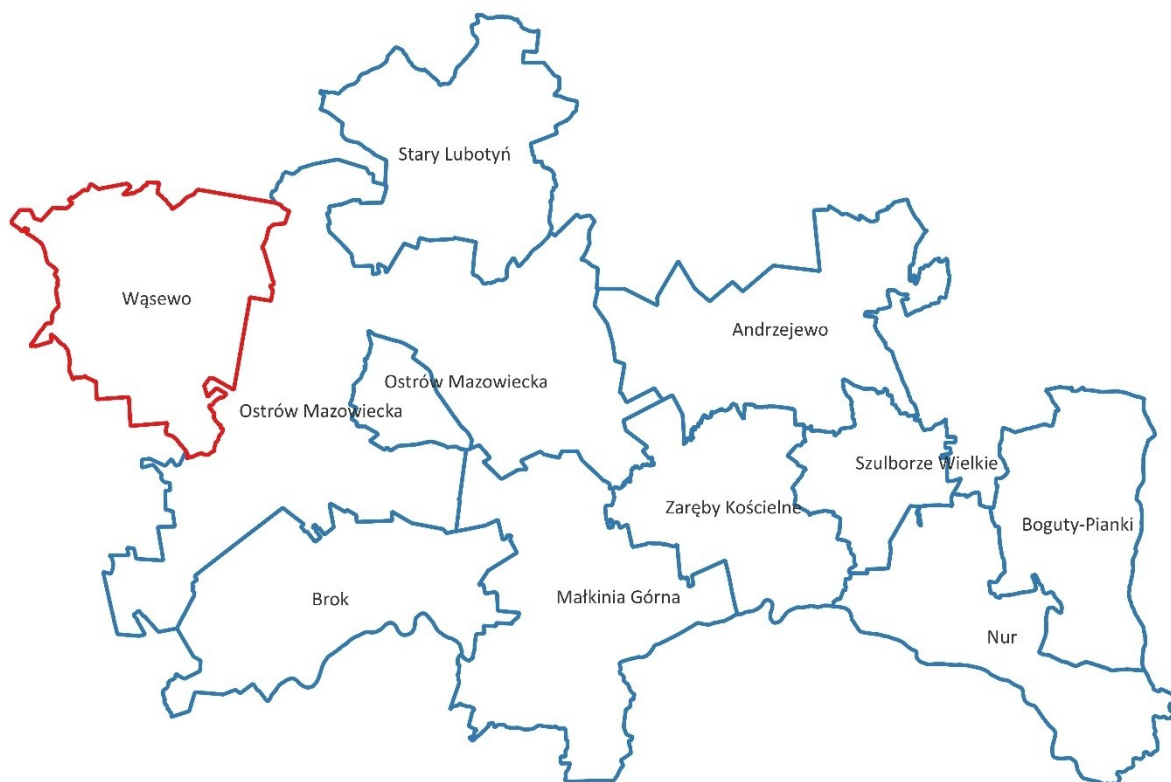

Ryc. 1. Gmina Wąsewo na tle kraju

Źródło: opracowanie własne

Jednostka graniczy:

- na północny – z Gminą Czerwin (powiat ostrołęcki);
- na wschodzie – z Gminą Ostrów Mazowiecka (powiat ostrowski);
- na południu – z Gminą Długosiodło (powiat wyszkowski);
- na zachodzie – z Gminą Goworowo (powiat ostrołęcki);

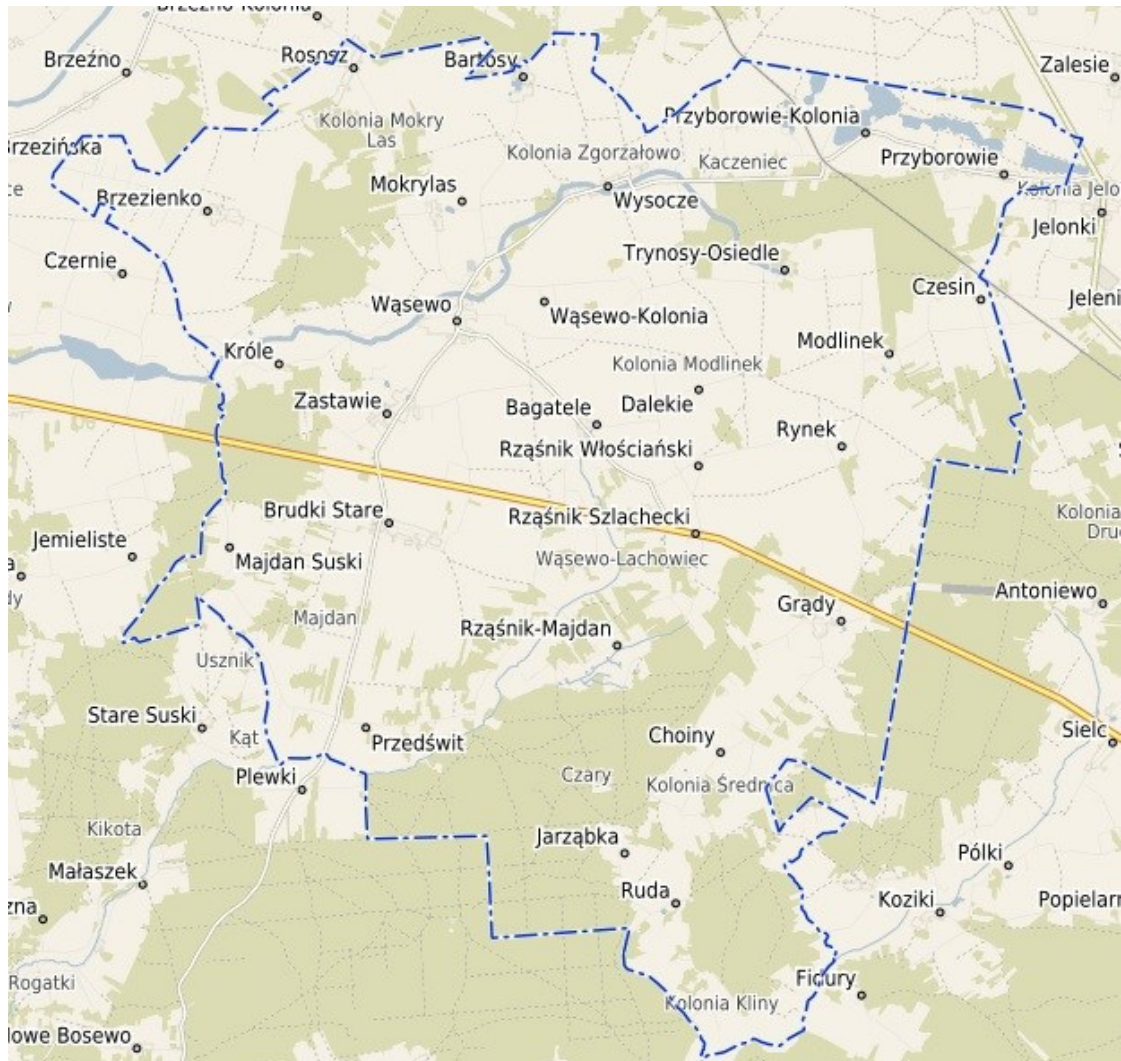
Ryc. 2. Gmina Wąsewo na tle gmin powiatu ostrowskiego

Źródło: opracowanie własne

Miejscowość Wąsewo o współrzędnych geograficznych: 52.87309 (szerokość geograficzna), 21.67353 (długość geograficzna) stanowi centralne miejsce w życiu gminy, będąc jednocześnie największą miejscowością gminy (www.wspolrzedne.pl). Wąsewo jest siedzibą samorządu gminnego i głównym ośrodkiem obsługi gminy pełniącym funkcje administracyjną i usługowo-handlową, jak i miejscem koncentracji lokalnej gospodarki. Położone jest w odległości ok. 17 km na północny-zachód od Ostrowi Mazowieckiej, ok. 24 km na południe od Ostrołęki i ok. 85 km na północno-wschód od Warszawy licząc odległość między centralnymi częściami miejscowości (odległość w linii prostej). Gmina Wąsewo jest gminą wiejską, jednocześnie jedną z jedenastu gmin powiatu oraz jedną z dziewięciu gmin wiejskich w powiecie ostrowskim.

Według podziału fizyczno-geograficznego opracowanego przez Jerzego Kondrackiego Gmina Wąsewo znajduje się w prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego, podprowincji Nizin Środkowopolskich oraz makroregionie Niziny Północnomazowieckiej. W końcowej klasyfikacji należy do mezoregionu Międzyrzecze Łomżyńskie.

Strukturę osadniczą Gminy Wąsewo tworzą 32 miejscowości: Bagatele, Bartosy, Brzezienko, Brudki Nowe, Brudki Stare, Choiny, Grądy, Grębki, Czesin, Dalekie, Jarząbka, Króle, Majdan Suski, Mokrylas, Modlinek, Przedświt, Przyborowie, Rososz, Ruda, Rynek, Rząśnik Majdan, Rząśnik Szlachecki, Rząśnik Włociański, Trynosy, Trynosy – Osiedle, Ulasek, Wąsewo, Wąsewo Kolonia, Wąsewo – Lachowiec, Wysocze, Zastawie, Zgorzałowo. Każda z nich tworzy odrębne sołectwo.

Ryc. 3. Przestrzenne rozmieszczenie miejscowości w Gminie Wąsewo

Źródło: www.wasewo.e-mapa.net

5.2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza

Gmina Wąsewo zamieszkiwana jest przez 3 970 osób, co stanowi 5,8% mieszkańców powiatu ostrowskiego (miejsce zamieszkania) wg danych GUS na 31.12.2024 r. Wg bazy danych ewidencyjnych Urzędu Gminy Wąsewo liczba mieszkańców gminy wyniosła we wrześniu 2025 r. 4 061 osób. Największą miejscowością pod względem liczby ludności na terenie gminy jest Wąsewo liczące 540 osób. Do innych dużych jednostek należy zaliczyć miejscowości: Przedświt – 280 os. i Brudki Stare – 269 os. W poniższej tabeli przedstawiono liczbę osób z terenu analizowanej gminy z podziałem na jednostki i wybrane lata. Analizując poniższe dane należy stwierdzić, że liczba mieszkańców gminy niebezpiecznie maleje.

Tabela 2. Liczba mieszkańców Gminy Wąsewo z podziałem na jednostki

Lp.	Jednostka	Liczba mieszkańców		
		2015 r. ¹	2021 ²	2025 r. ³
1	Bagatele	125	123	119
2	Bartosy	84	94	95
3	Brudki Nowe	72	62	65
4	Brudki Stare	312	272	269
5	Brzezienko	209	163	166
6	Choiny	46	44	45
7	Czesin	87	82	81
8	Dalekie	81	77	76
9	Grądy	246	239	238
10	Grębki	62	54	51
11	Jarząbka	41	31	24
12	Króle	68	58	61
13	Majdan Suski	58	49	51
14	Modlinek	75	61	63
15	Mokrylas	161	134	124
16	Przedświt	289	286	280
17	Przyborowie	214	197	198
18	Rososz	99	97	100
19	Ruda	56	50	49
20	Rynek	73	68	67
21	Rząśnik-Majdan	90	82	74
22	Rząśnik Szlachecki	127	105	102
23	Rząśnik Włościański	123	123	121
24	Trynosy	80	67	67
25	Trynosy-Osiedle	253	211	206
26	Ulasek	81	82	77
27	Wąsewo	590	577	540
28	Wąsewo-Kolonia	118	126	117
29	Wąsewo-Lachowiec	42	41	42
30	Wysocze	213	182	174
31	Zastawie	225	212	205
32	Zgorzałowo	135	121	114
	Razem	4 534	4 170	4 061

Źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wąsewo, Raport o stanie Gminy Wąsewo za rok 2021 oraz dane własne UG Wąsewo

Wskaźnik gęstości zaludnienia analizowanej jednostki jest mały i wynosi 32,7 os./km². Jest jednocześnie niższy niż w powiecie ostrowskim (55,7 os./km²) oraz w województwie mazowieckim (154,9 os./km²), jak i na terenie kraju – 119,4 os./km² (dane GUS na 2024 r.).

W ciągu ostatnich dziesięciu lat odnotowuje się systematyczny spadek liczby ludności gminy. W porównaniu do 2015 r. liczba mieszkańców Gminy Wąsewo zmniejszyła się o 523 osoby (wg danych GUS). Oznacza to, że nastąpił spadek liczby mieszkańców o około 11,8%. Na taki stan rzeczy największy

¹ dane na 31.12.2015r., Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wąsewo (mieszkańcy zameldowani na stałe)

² dane na 31.12.2021r., Raport o stanie Gminy Wąsewo za rok 2021 Wąsewo (mieszkańcy zameldowani na stałe)

³ dane na dzień 29.09.2025 r., statystyka ludności, dane UG Wąsewo (mieszkańcy zameldowani na stałe)

wpływ miał ujemny przyrost naturalny, który w analizowanym okresie zawsze odnotowywał wartości ujemne. Z kolei saldo migracji jedynie w roku 2021 i 2023 było nieznacznie na plusie, zaś w pozostałych analizowanych latach zawsze na bilansie ujemnym. W ostatnim dziesięcioleciu najwięcej osób odnotowano w 2015 r. – 4 430, zaś najmniej w 2024 r. – 3 907.

Strukturę demograficzną Gminy Wąsewo tworzą osoby w wieku przedprodukcyjnym (18,8%), produkcyjnym (56,5%) oraz poprodukcyjnym (24,7%), (GUS, 2024). Liczba osób w wieku przedprodukcyjnym jest mniejsza od liczby osób w wieku poprodukcyjnym, co nie jest korzystnym zjawiskiem ekonomicznym. W ostatnich dziesięciu latach procentowy udział osób w wieku przedprodukcyjnym kształtował się na poziomie od 18,3% w 2016 i 2017 r. do 19,0% w latach 2021-2023 i nie obserwuje się wyraźnego trendu w tej grupie wiekowej (w latach 2020-2024 uwidacznia się stabilizacja na poziomie 18,8-19,0%) w przeciwieństwie do osób w wieku poprodukcyjnym, których z roku na rok przybywa w ogólnej strukturze ekonomicznej ludności gminy. W 2015 r. wskaźnik dotyczący udziału osób w wieku poprodukcyjnym w gminie wyniósł 20,5%, zaś w 2024 r. było to już 24,7%. Trend spadkowy odnotowuje się w przypadku osób w wieku produkcyjnym – od 60,8% w 2015 r. do 56,5% w 2024 r. Analizując przedstawione dane należy stwierdzić, iż zjawisko starzenia się społeczeństwa jest mocno dostrzegalne na terenie gminy i trend ten będzie najprawdopodobniej przybierał na sile w kolejnych latach.

W ostatnich 10 latach odnotowuje się systematyczny spadek poziomu bezrobocia w gminie. Na terenie gminy udział osób bezrobotnych wyniósł z końcem 2024 r. 5,7%. Najniższy poziom bezrobocia w analizowanym czasie wyniósł 5,4% w 2018 i 2019 r., zaś najwyższy odnotowano w 2015 r. – 7,9%. W ostatniej dekadzie bezrobocie systematycznie spadało z wyjątkiem lat 2020-2022, kiedy to w 2020 r. nastąpił przyrost bezrobocia o 1,1% w stosunku do 2019 r. Sytuacja ta była związana z występującą globalnie pandemią covid-19, która sparaliżowała sektor rynku pracy, głównie w latach 2020-2021. Od 2023 r. ponownie zauważalny jest nieznaczny spadek poziomu bezrobocia w gminie.

Na terenie Gminy Wąsewo z końcem 2024 r. wg danych GUS odnotowano 317 podmiotów gospodarczych, w tym 307, które należą do sektora prywatnego. Struktura sektora prywatnego składa się na: osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą - 235, spółki handlowe – 14, spółdzielnie – 3, fundacje – 2 oraz stowarzyszenia i organizacje społeczne - 27. Wg sekcji i działów PKD 2007 najwięcej podmiotów ogółem odnotowano w sektorze F – 72, tj. budownictwo. Dużą liczbę podmiotów odnotowuje się także w sektorze G (handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych) – 47 oraz SiT (pozostała działalność usługowa, gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników; gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby). Zauważalny jest systematyczny wzrost liczby podmiotów gospodarczych na terenie gminy w ostatnich 10 latach. W tym czasie najwięcej odnotowano ich w 2024 r. – 317, a najmniej w 2015 r. – 235. Pod względem klas wielkości przedsiębiorstw na terenie gminy występuje: 7 przedsiębiorstw zatrudniających od 10 do 49 osób oraz 310 niewielkich działalności gospodarczych, w których pracuje nie więcej jak 9 osób.

Zgodnie z danymi GUS nie występują tu turystyczne obiekty noclegowe.

Podstawowym elementem sieci komunikacyjnej jest droga krajowa nr 60 relacji Kutno- Ciechanów-Ostrów Mazowiecka o długości 9,7 km przecinająca obszar gminy z południowego wschodu na zachód. Droga krajowa nr 60 stanowi połączenie międzyregionalne centrum kraju z województwem podlaskim i dalej z Litwą i Białorusią. Przez Gminę Wąsewo przebiega fragment drogi wojewódzkiej nr 627 łączącej Ostrołękę z Sokołowem Podlaskim. Wg materiałów Zarządu Dróg Powiatowych w Ostrowi Mazowieckiej na terenie gminy Wąsewo występują drogi powiatowe V klasy technicznej o łącznej

długości 65,0 km. Wg materiałów Urzędu Gminy w Wąsewie na terenie gminy znajdują się 24 drogi gminne o łącznej długości 58,084 km.

5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza

Potencjał środowiska przyrodniczego wyrazić można m.in. poprzez obszary prawnie chronione. Tych na terenie Gminy Wąsewo nie jest wiele. Z końcem 2024 r. powierzchnia obszarów prawnie chronionych wyniosła 0,38 ha. Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie gminy występuje:

- obszar natura 2000 „Puszcza Biała” – kod PL.ZIPOP.1393.N2K.PLB140007.B, utworzenie: 2004-11-05;
- 1 użytek ekologiczny;
- 6 pomników przyrody – 5 znajduje się na terenie zabytkowego parku w Trynosach – Osiedlu, 1 znajduje się na terenie Lasów Państwowych, Nadleśnictwa Wyszaków w obrębie geodezyjnym Leśniczówka Czary.

Lesistość gminy wynosi 24,3 % powierzchni gminy i jest to ogółem 2 951,22 ha gruntów leśnych. Grunty leśne publiczne to 1 727,31 ha, zaś grunty leśne prywatne to 1 223,91 ha. W latach 2015-2024 powierzchnia gruntów leśnych zmniejszyła się o ok. 404 ha. Zadrzewienia występują niemal na terenie całej gminy, zarówno w części zachodniej, jak i wschodniej. Największy kompleks leśny znajduje się w południowej części gminy w obrębie Leśniczówka Czary oraz Ruda.

Na terenie gminy nie odnotowuje się jezior. Większe zbiorniki wodne występują w północnej- części gminy na terenie obrębów: Zgorzałowo, Przyborowie i Przyborowie-Kolonia, Króle. Do większych cieków wodnych przepływających przez gminę należy zaliczyć rzeczkę Ostrówka wypływającą z miejscowości Bagatele oraz rzekę Czarna wypływającą z Trynos-Osiedle i wpadającą do rzeki Orzyc.

W związku ze znaczną ilością terenów zmeliorowanych brak jest obszarów bagiennych. Poszczególne zbiorowiska roślinne są miejscem bytowania i żerowania różnych grup zwierząt. Środowisko wnętrza lasu jest miejscem życia mniejszych i większych ssaków, takich jak: dziki, sarny, lisy, wiewiórki, zające, kuny, jeże. Gady reprezentowane są przez jaszczurki zwinki, zaskrońce, padalce. Miedze, pojedyncze drzewa oraz niewielkie zadrzewienia na terenach upraw są ważną enklawą dla żyjących zwierząt oraz bankiem genów roślinności naturalnej.

5.2.4. Zarys historii gminy⁴

Początki osadnictwa na terenie Gminy Wąsewo sięgają czasów bardzo odległych, zachowały się tu bowiem ślady świadczące o obecności ludzkiej już od epoki kamienia. Pierwsze obozowiska ludzkie powstały w środkowej epoce kamienia (mezolit) i datowane są na okres od X do IV tysiąclecia p.n.e. Znane są też osady kultury niemeńskiej (VII – III tys. p.n.e.) oraz innych kultur epoki neolitu (IV-pocz. II tys. p.n.e). Badania archeologiczne potwierdzające ślady osadnictwa kultury trzcinieckiej z wczesnej epoki brązu oraz jednej z najdłużej rozwijających się kultur epoki brązu - kultury Łużyckiej (XIV – IV w. p.n.e.), kultury grobów kulszowych z wczesnej epoki żelaza oraz kultury przeworskiej z młodszego okresu przed rzymskiego i okresu wpływów rzymskich. Najwięcej śladów osadnictwa pochodzi z okresów historycznych – wczesnego i późnego średniowiecza. Najstarsze źródła pisane potwierdzają istnienie już na przełomie XIV i XV wieku naszej ery obok Wąsewa też Wysocza, Trynos, Rynku, Przyborowia, Brudek, Brzezienka, Rząśnika, Mokregolasu, Grądów, Zgorzałowa i Rososzy.

⁴ Gmina Wąsewo – przewodnik, www.wasewo.pl, Wąsewo i okolice w legendzie, opowieści i fotografii, C. Pałubiński, Wąsewo 2014

Najważniejsze wydarzenia historyczne wpływające na osadnictwo na terenie Gminy Wąsewo dotyczyły zarówno nadania biskupom płockim w 1204 roku rozległego obszaru między Bugiem a Narwią aż po Andrzejewo (przy jednoczesnym przeludnieniu Mazowsza Płockiego i Czerskiego, sąsiadujących z Puszciami Białą i Różańską, na terenie której leży Wąsewo), jak i zawarcie ugody polsko-litewskiej w Krewi w 1385 roku, mającej wpływ na stabilizację sytuacji politycznej i zakończenie najazdów wyludniających te tereny, sąsiadujących na północy i wschodzie Prusów, Jadźwingów, Litwinów i Rusinów. Z tymi dwiema datami należy wiązać lokacje wsi Wąsewa, ale nie tylko, również Brzezienka, Rososzy, Grądów, Rynku, Rząśnika, Mokregolasu, Trynos, Brudek, Przyborowia, Zgorzałowa, Wysocza, równie starych wiosek. Także badania archeologiczne wskazują na istnienie na terenie Gminy Wąsewo osad w okresie średniowiecza.

Przełomowe dla okolic Wąsewa było osiedlenie się tu Jana Czarnego, sędziego łomżyńskiego urodzonego w łowie (który już w 1419 roku pisał się jako z Wąsewa, co znaczy, że posiadał przynajmniej część Wąsewa i tu mieszkał), członka świty księcia Janusza I. Podjął on szereg przedsięwzięć związanych z zagospodarowaniem Wąsewa. W 1421 roku otrzymał od księcia prawo niemieckie na Wąsewo z czynszem obniżonym do 5 groszy od włóki osiadłej z prawem do łowów na wszelkie ptactwo z wyjątkiem tarpanów, rysi i sokołów. W 1450 roku ufundował kościół oraz doprowadził do erekcji parafii w Wąsewie. Niestety zmarł bezpotomnie. W Wąsewie mieszkała też patriotyczna i bardzo wpływowa rodzina Zielińskich z linii garwarsko - wąsewskiej, której założycielem był Ludwik Zieliński, syn Ludwika – kasztelana sierpskiego. Piastował on wiele funkcji publicznych, a od 1718 roku był podkomorzym nurskim. Jego wnuczka Marianna, córka Andrzeja Zielińskiego była żoną Józefa Pułaskiego – starosty wareckiego i matką słynnych konfederatów barskich: Kazimierza Franciszka i Antoniego Pułaskich. Drugi syn Ludwika – Tomasz urodzony w Wąsewie miał za żonę Rozalię Gosiewską, córkę stolnika nowogrodzkiego, która wniosła we wianie rękopis po hetmanie Aleksandrze Gosiewskim „o wojnach moskiewskich” z czasów samozwańców. Rękopis ten syn ich Ignacy Zieliński przekazał Julianowi Ursynowi Niemcewiczowi jako źródło do napisania dziejów panowania Zygmunta III, o czym wielokrotnie wspomina Niemcewicz w swym dziele. Ignacy też pełnił szereg funkcji publicznych w ziemi nurskiej i różańskiej. Brał czynny udział w konfederacji barskiej jako marszałek ziemi nurskiej. Został napadnięty przez oddział moskiewski w swoim majątku w Wąsewie. Rezultatem potyczki byłoby cofanie się Zielińskiego, niestety majątek uległ całkowitemu zniszczeniu. Około 1775 roku sprowadził do Wąsewa i pobliskich wiosek Żydów, zakładając w Wąsewie miasteczko żydowskie. Syn Ignacego Antonin był posłem z województwa płockiego na sejm czteroletni, na którym wygłaszał patriotyczne mowy dotyczące dobra kraju. Drugi jego syn Ignacy – Bonawentura – jako kapitan w czasie Insurekcji Kościuszkowskiej zasłynął w bitwie pod Łasią, gdzie ze swym 30-osobowym oddziałem zdobył działo i za czym ten został uhonorowany przez naczelnika obrączką. Najstarszy z braci Jan Zieliński ochrzczony był w Wąsewie w 1763 roku i został wybrany komisarzem cywilno-wojskowym ziemi nurskiej 14 Lutego 1792 roku. Podczas powstania kościuszkowskiego otrzymał nominację na generała majora oddziału ziemi ciechanowskiej. Za zasługi podczas powstania został uhonorowany przez naczelnika obrączką z napisem "ojczyzna swojemu obrońcy". Mimo tak patriotycznych postaw całych rzesz polskiego społeczeństwa walczących o polską suwerenność, polityka państw ościennych doprowadziła w 1795 roku do ostatecznego podziału ziem polskich. Na mocy tajnego traktatu zawartego 26 stycznia 1797 roku w Petersburgu Królestwo Polskie przestało oficjalnie istnieć, a Wąsewo znalazło się w królestwie pruskim.

Ze spisu podatkowego z terenu ziemi nurskiej z 1775 roku można wnioskować co najmniej o próbie utworzenia w Wąsewie miasta i staraniach o sformalizowanie praw mieszkańców na wzór praw miejskich.

13 lipca 1863 roku pod Wąsewem doszło do potyczki wojsk carskich dowodzonych przez pułkownika Wałujewa z oddziałem powstańczym pułkownika Józefa Konstantego Ramotowskiego ps. Wawer. W Wąsewie mieszkał i tworzył Józef Komierowski - pisarz i poeta, przyjaciel Słowackiego oraz dobry znajomy Adama Mickiewicza i Zygmunta Krasińskiego. W 1857 roku sfinansował on budowę szkoły parafialnej w Wąsewie.

Wraz z wkroczeniem na tereny Polski wojsk napoleońskich dokonano reform państwa, w tym dokonano nowego podziału administracyjnego Księstwa Warszawskiego. Zostało to uregulowane w rozdziale 8. Konstytucji Księstwa Warszawskiego z 22 Lipca 1807 roku. Jednostką podziału administracyjnego pierwszego stopnia był departament. Departamenty dzieliły się na powiaty, powiaty z kolei na gminy wiejskie i gminy miejskie. departamentami kierowali prefekci, powiatami zaś podprefekci. Prefekci i podprefekci podlegali osobie Ministra Spraw Wewnętrznych. Największymi miastami zarządzali prezydenci, pozostałymi miastami burmistrzowie. Prezydenci pochodzili z nominacji króla Fryderyka Augusta i podlegali prefektom, burmistrzowie mianowani byli na ministra spraw wewnętrznych i podlegali podprefektom.

Na podstawie Konstytucji Księstwa Warszawskiego król saski książę Warszawski Fryderyk August I, po konsultacji z radą stanu Księstwa Warszawskiego wydał 23 lutego 1809 roku dekret na mocy którego każde miasto i wieś stanowiły osobną gminę. W mieście administracja należała do burmistrza, mianowanego przez króla, któremu pomagali honorowi ławnicy, mianowani przez podprefekta. Organem samorządowym była rada miejska- 3 do 10 radców.

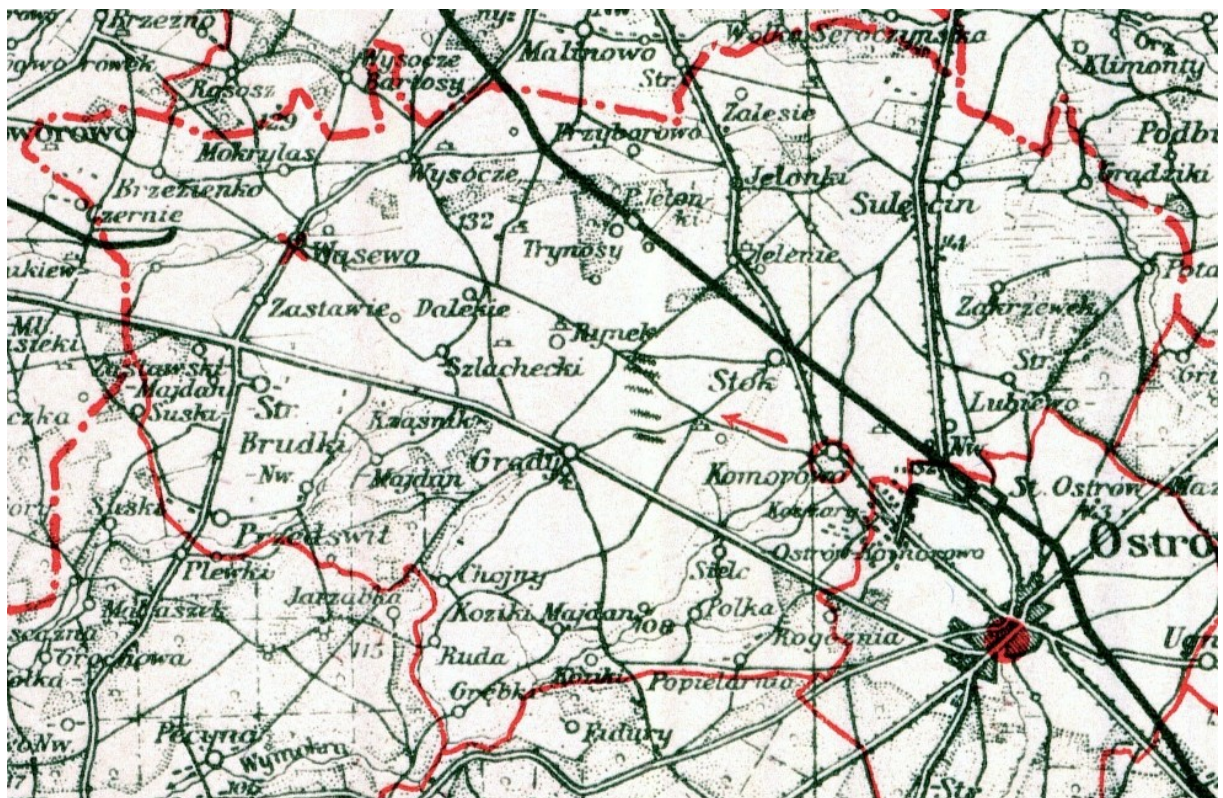
Dekret z 1809 roku uznawał wszystkie wsie za gminy wiejskie – władze sprawował w nich wójt , a jeżeli sprawował swój urząd na kilku wsiach to w każdej mianował sołtysa. Stanowiska wójtowskie powierzano panom wsi lub osobom przez niego w zastępstwie wyznaczonym. Wójt nie pobierał żadnego wynagrodzenia od państwa, a gdy była to inna osoba niż Pan, wynagrodzenie wypłacał mu pan wsi - wiosek. Z taką sytuacją mieliśmy do czynienia w majątku Wąsewo, do którego należały też sąsiednie wioski. W 1846 roku wójtem gminy Wąsewo był Adam Czyżkowski szlachcic z Wąsewa. Późniejsza regulacja z dnia 15 marca 1859 roku uściślała, że gminy wiejskie miały składać się z co najmniej 50 domów mieszkalnych, a gdy obejmowała kilka wiosek czy też właścicielami było kilku panów, wójta wybierali spośród siebie właściciele wiosek. Po przegranym powstaniu (powstanie styczniowe 1863-64) w ramach represji dokonano zmian w podziale administracyjnym Królestwa Polskiego. Na mocy Ustawy o Zarządzie Gubernialnym i Powiatowym w Królestwie Polskim z dnia 31 grudnia 1866 roku Komitet Urządzący Królestwa Polskiego na posiedzeniu 10 stycznia 1867 roku dokonał zatwierdzenia podziału powiatu, między innymi powiatu Ostrowskiego na miasta: Ostrów, Brok, Andrzejew, Nur, Czyże i gminy wiejskie: Komorowo, Jasienica, Naguszewo, Zaręby-kościelne, Warchoły, Dmochy-glinki, Szulborze - Koty, Kamieńczyk-Wielki, Brańczyk, Długosiodło. Na posiedzeniu Komitetu 10 stycznia 1868 roku dokonano poprawek istniejącego podziału administracyjnego Królestwa i powiat Ostrowski od tej pory dzielił się na miasta: Ostrów, Brok, Andrzejów, Nur, Czyżew i gminy wiejskie: Lubiewo, Jasienica, Orło, Poręby, Zaręby Kościelne, Warchoły, Dmochy-Glinki, Szulborze-Koty, Kamieńczyk – Wielki, Długosiodło, Paproć Duża, Wąsewo, Brańszczyk.

Po 1875 roku nastąpiły kolejne zmiany i Gmina Wąsewo stała się gminą Komorowo z siedzibą w Wąsewie. Z analizy dokumentów wynika, że okresowo siedziba gminy znajdowała się też w Komorowie. Było to zapewne związane z osobą wójta, który był wybierany na zebraniu gminnym i jeśli był z Komorowa tam była siedziba gminy. Stan ten przetrwał do reformy z 1954 roku, z przerwą w okresie okupacji 1939-1944, kiedy gmina nosiła nazwę Wąsewo i miała siedzibę w Wąsewie. Reforma z 1954 roku zniósła gminy i wprowadziła podział na gromady.

Z dotychczasowej gminy Komorowo utworzono gromady: Komorowo, Wąsewo, Jelonki, Sielc, Grądy, Przedświt. W 1959 roku zlikwidowano mniejsze gromady Grądy i Przedświt, z których część wsi przeniesiono do gromad Wąsewo, Jelonki i Długosiodło, a wieś gromady Sielc do gromady Komorowo. Kolejna reforma z 1973 roku przywróciła podział powiatów na gminy. W skład Gminy Wąsewo wchodziły wioski: Bagatele, Bartosy, Brzezenko, Chojny, Czesin, Dalekie, Grądy, Grębki, Jarzątka, Króle, Majdan Suski, Mokrylas, Nowe Brudki, Przedświt, Przyborowie, Rososz, Ruda, Rynek, Rząśnik Majdan, Rząśnik Szlachecki, Rząśnik Włociański, Stare Brudki, Trynosy, Trynosy PGR, Ulasek, Wąsewo, Wąsewo Kolonia, Wysocze, Zastawie, Zgorzałowo. W 1990 roku weszła w życie ustawa o samorządzie gminnym. Pierwszym wójtem w demokratycznej Polsce w Gminie Wąsewo został pan Stanisław Szabłowski. W latach 1975-1999 Gmina Wąsewo należała do województwa ostrołęckiego, a po kolejnej reformie w 1999 roku znalazła się w powiecie ostrowskim w województwie mazowieckim.

O Wąsewie i okolicy z czasów najazdu szwedzkiego opowiada Henryk Sienkiewicz na kartach "Potopu": "... Książę ruszył głęboką i ciemną nocą ku Wąsowu i Jelonce, przeszedł w Czerwinie rzekę i zostawiwszy jazdę w gołym polu, zasadził piechotę w pobliskich zagajnikach, aby niespodziewanie wychylić się mogła . ...".

Ryc. 4. Gmina Wąsewo w 1937 r.

źródło: www.maps.mapywig.org

Poniżej krótkiej charakterystyce poddano najważniejsze historycznie miejscowości, w tym te które odznaczają się w największym stopniu zachowanym dziedzictwem materialnym. Dołączono również ryciny, które przedstawiają dane jednostki z 1940 i 1941 r.

BRUDKI STARE

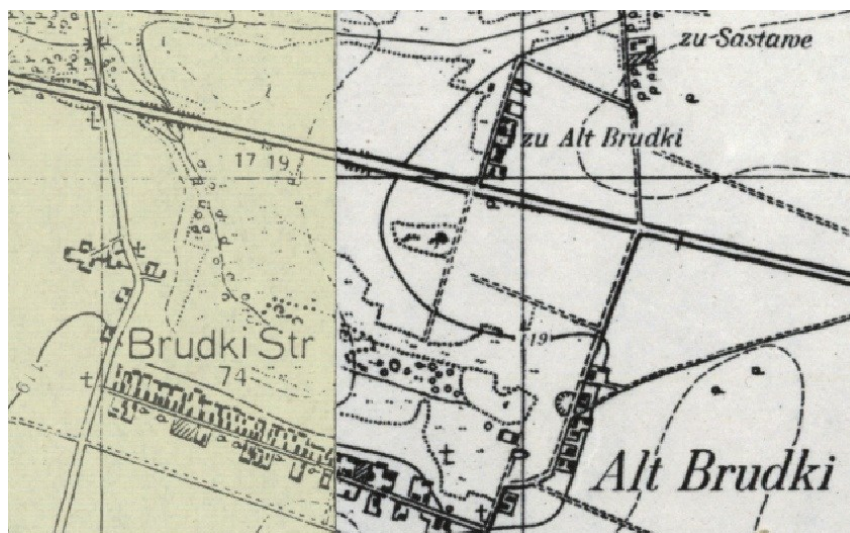
niem. *Alt Brudki*

Miejscowość znana była już w XV w. W 1461 r. wieś jest wzmiankowana pod nazwą Bruthky. Istnieje jednak przypuszczenie, że wieś jest znacznie starsza, być może funkcjonowała już w 1204 r., kiedy to

biskupom płockim nadano rozległy obszar między Bugiem a Narwią – aż po Andrzejewo, na terenie którego leżą Brudki. W 1578 r. wieś Bruthy płaciła, tak jak Wąsewo podatek od sześciu łanów, należała do dóbr Wąsewo, których właścicielami byli bracia Krzysztof i Stanisław Czosnowscy. W 1676 r. Brudki należały do dóbr Wąsewo – Ludwika Zielińskiego. Wtedy też były większe od Wąsewa (Wąsewo liczyło 60 mieszkańców, a Brudki 80). W 1775 r. Brudki podlegały pod Ignacego Zielińskiego – podstolego nurskiego. Od wsi pobierano podatek podymny od 23 domów. Mieszkała tu wtedy 1 rodzina żydowska licząca 3 osoby. W 1827 r. wieś posiadała 26 domów i 185 mieszkańców. W 1863 r. w pobliżu Brudek miała miejsce potyczka powstańców Konstantego Ramotowskiego – Wawra z wojskami carskimi dowodzonymi przez pułkownika Wałujewa. W 1866 r. właścicielką wsi była Zofia Komierowska Norwid, która wraz z 1866 r. uwłaszczyła chłopów, mieszkańców wsi Brudki dotychczasowych użytkowników ziemi na prawie czynszowym. Z końcem XIX w. miejscowość znajdowała się w powiecie ostrowskim, gminie Komorowo i parafii Wąsewo. Ważnym wydarzeniem z historii Brudek było powołanie szkoły powszechnej. W 1922 r. do 1 klasy uczęszczało 59 uczniów. Wiadomo, że w 1930 r. szkoła już nie funkcjonowała. W 1959 r. we wsi wybudowano nowy budynek szkoły.

Na terenie wsi zachowane zostały obiekty historyczne ujęte w gminnej ewidencji i ważne dla społeczności lokalnej: drewniany dom oraz murowany młyn.

Ryc. 5. Brudki Stare w 1941 r.

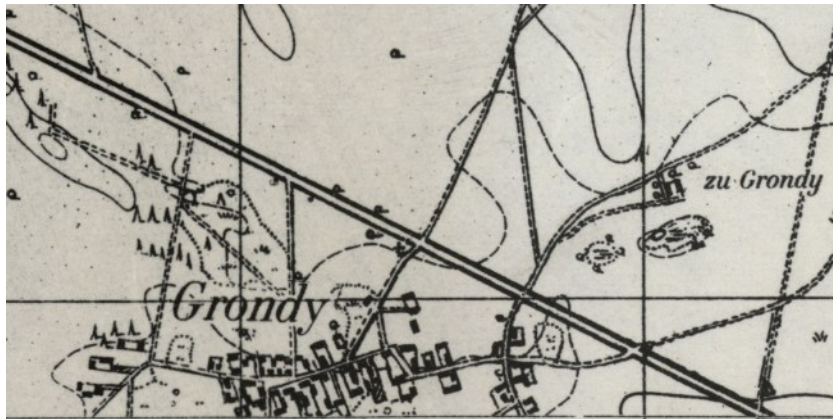
Źródło: www.maps.mapywig.org

GRĄDY

niem. Grondy

Miejscowość znana była już w XVI w. W 1827 r. wieś liczyła 99 mieszkańców i 15 domów. Z końcem XIX w. miejscowość znajdowała się w powiecie ostrowskim, gminie Komorowo i parafii Jelonki lub Wąsewo. W 1954 r. na skutek reformy administracyjnej wieś została siedzibą władz gromady. W 1959 r. gromada została zlikwidowana.

Na terenie wsi nie zostały zachowane obiekty historyczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków.

Ryc. 6. Grądy w 1940 r.

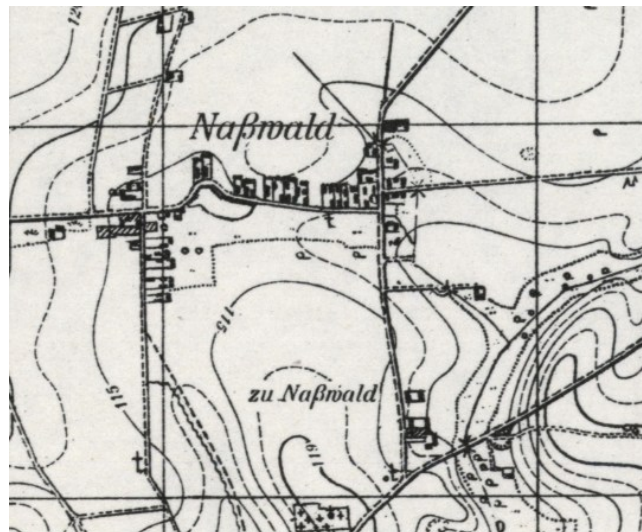
Źródło: www.maps.mapywig.org

MOKRYLAS

niem. Naßwald

Miejscowość znana była już w XVI w. Była siedzibą rodu Zielińskich, właścicieli dóbr Mokry Las. W 1827 r. wieś liczyła 117 mieszkańców i 20 domów. Z końcem XIX w. miejscowość znajdowała się w powiecie ostrowskim, gminie Komorowo i parafii Wąsewo. Dobra Mokrylas składały się wówczas na folwark Mokrylas i Zastawie oraz wsi: Mokrylas, Wąsewo, Brudki, Jonik, Króle, Bąk, Majdan, Wysoce, Chojny i Wysocze Stara Wieś. W 1866 r. wielkość obu folwarków wynosiła 2 502 mórg.

Na terenie wsi nie zostały zachowane obiekty historyczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków.

Ryc. 7. Mokrylas w 1940 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

PRZEDŚWIT

niem.

Przedświt obejmuje swoim obszarem 3 historyczne miejscowości: Przedświt, Majdan Wąsewski albo Chorzewo i Jonik. Najstarszą z nich jest Jonik wzmiankowany w 1678 r. Posiadał on wtedy 3 domy, młyn oraz karczmę żydowską wchodzące w skład dóbr Wąsewo. Miejscowość ta została włączona do Przedświtu z końcem XIX w. Wieś Majdan Wąsewski albo Chorzewo powstała jako osada leśna w 1844 r. na gruntach dóbr Wąsewo, jako jedna z kolonii założonych przez Józefa Komierowskiego – właściciela Wąsewa. Miejscowość ta została włączona do Przedświtu w 2002 r. Sam Przedświt jest najmłodszą jednostką. W 1847 r. znany pod nazwą Kolonia Przedświt. W 1888 r. wieś należała do gminy Komorowo,

parafii Wąsewo w powiecie ostrowskim. Wtedy też mieszkali tu młodzi ludzie, czynszownicy – czyli chłopci zwolnieni od odrabiania pańszczyzny za roczną opłatę dzierżawcy gruntów. W 1954 r. na skutek reformy administracyjnej wieś została siedzibą władz gromady i podlegały pod nią wsie: Przedświt, Majdan Suski, Brudki Stare, Brudki Nowe, Ulasek, Małaszek, Suski Stare i Plewki. W 1959 r. gromada została zlikwidowana.

Na terenie wsi zachowane zostały obiekty historyczne ujęte w gminnej ewidencji i ważne dla społeczności lokalnej: domy drewniane.

Ryc. 8. Przedświt w 1941 r.

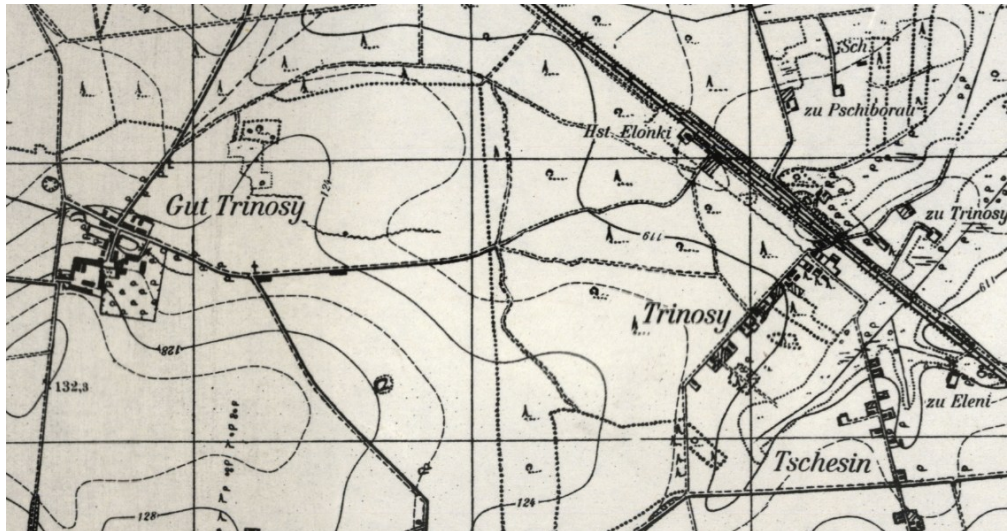
Źródło: www.maps.mapywig.org

TRYNOSY

niem. Gut Trinosy

Pierwsza wzmianka o Trynosach pochodzi z 1442 r. Osiedlała się tu drobna szlachta z zachodnich, przeludnionych ziem Mazowsza. Pierwszym znanym właścicielem Trynos był Mikołaj z Góry, syn Tomasza. W latach 80. XV w. zbudował on tutaj dwór, zapewne drewniany, który stał się trwałym elementem krajobrazu. Tomasz Górski był protoplastą rodu Górskich, którzy przez kolejne lata władali Trynosami. Ich herbem był najprawdopodobniej Nałęcz. Mikołaj z Góry był właścicielem 5 miejscowości. Po nim osiadł się tu jego syn Niemir. W 1576 r. właścicielem Trynos był Walenty Górski o przydomku Walenty Drewno. Trynosy były majątkiem średniej wielkości, o czym świadczą spisy podatkowe. Kolejnymi znanymi właścicielami wsi była rodzina Zielińskich, która posiadała tu majątek z końcem XVII w. Wraz z 2 poł. XIX w. dobra w Trynosach posiadał Franciszek Morawski, który wznosił nowy dwór (obecnie zachowany). Za jego panowania Trynosy zaliczały się do 5. największych dóbr w powiecie ostrowskim. W 1886 r. w skład posiadłości wchodziły 2 folwarki o pow. 2 103 mórg. Funkcjonowała wtedy gorzelnia i cegielnia, a wieś liczyła 9 budynków murowanych i 20 drewnianych. Prawdopodobnie jedną z córek Franciszka Morawskiego była Delfina, urodzona w 1873 r., która odziedziczyła po nim majątek. Ok. 1892 r. wyszła za mąż za Jana Brudzińskiego, który zarządzał majątkiem do 1928 r. Po jego śmierci dobra w Trynosach przejęła jedna z jego córek – Eugenia wraz z mężem Stanisławem Baczyńskim herbu Sas. Do rozpoczęcia II wojny światowej byli oni ostatnimi właścicielami majątku. Podczas działań wojennych zostali wysiedleni, a dobra przeszły pod zarządek niemiecki. Po wojnie folwark upaństwowiono. Część ziem przekazano 68. rodzinom chłopskim z pobliskich wsi, a w tzw. resztkówce utworzono PGR.

Na terenie Trynos-Osiedle zachowane zostały obiekty historyczne ujęte w gminnej ewidencji i ważne dla społeczności lokalnej: dwór, park, stodoła, gorzelnia oraz grób wojenny – pomnik.

Ryc. 9. Trinosy w 1941 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

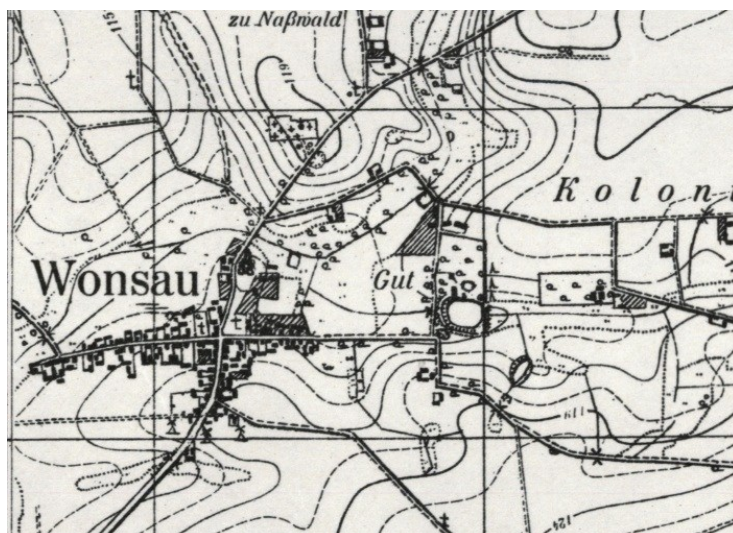
WĄSEWO

niem. Wonsau

Wąsewo to nazwa dzierżawcza od nazwiska Wąs, zapisana w 1428 roku jako Wanschowo. Można też uznać tę nazwę jako topograficzną, gdyż Wąsy oznaczają wyrastające części roślin, a może nawet wieś odpowiednio wijącą się ze swoimi domostwami. Nazwę tę można odnieść również do staropolskiego wyrazu Wąsosze, co oznacza miejsce, w którym coś się schodzi, zbiega, łączy. Określenie to odpowiada topograficznemu położeniu wsi. W drugiej połowie XVI wieku Wąsewo leżało na skrzyżowaniu ważnych szlaków handlowych, łączących ziemię zakroczyńską, różańską, liwską i tomżyńską. W kierunku wschodnim przez Komorowo do Ostrowi. Na południe Długosiodło, Przetycz, Wyszków do Warszawy i Pułtuska. W kierunku zachodnim przez Goworowo trakt prowadził do Różana.

Miejscowość znana była już w XVI w. jako siedziba parafii. Jednostka od wieków była siedzibą gminną (dawniej również gminy Komorowo). Plan gruntów wsi Wąsewo znany jest z 1 poł. XIX w. W 1827 r. wieś liczyła 298 mieszkańców i 35 domów. Z końcem XIX w. miejscowość znajdowała się w powiecie ostrowskim, gminie Komorowo i parafii Wąsewo. Był tu wtedy drewniany kościół parafialny z 1782 r. wystawiony przez właściciela wsi Ignacego Zielińskiego (parafia liczyła 3 608 dusz), żydowski dom modlitwy, szkoła początkowa, wiatrak, smolarnia. Wąsewo liczyło wówczas 615 mieszkańców i posiadało 42 domy. Ludność trudniła się wyrobem płótna. Dobra Wąsewo składały się w 1885 r. z folwarku Wąsewo i osady Dalekie, liczyły 1478 mórg. Wcześniej w skład dóbr wchodził również Przedświt, a także Bagatele, Chorzewo, Majdan Wąsowski, Nowe Brudki, Dalekie.

Na terenie wsi zachowane zostały obiekty historyczne ujęte w gminnej ewidencji i ważne dla społeczności lokalnej: kościół, plebania, najstarsza część cmentarza parafialnego rzymskokatolickiego, kaplica cmentarna drewniana.

Ryc. 10. Wąsewo w 1941 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

WYSOCZE

niem. Wysotschy-Altdorf

Miejscowość znana była już w XVI w. W 1827 r. w jej obrębie leżały wsie: Bartosy, Chojny i Stara Wieś. Bartosy miały 7 domów i 39 mieszkańców, Chojny 11 domów i 36 mieszkańców, a Stara Wieś 6 domów i 36 mieszkańców. Z końcem XIX w. miejscowość funkcjonowała pod nazwą Wysocze, znajdowała się w powiecie ostrołęckim, gminie Komorowo i parafii Wąsewo. W 1578 r. wieś Wysocze Bartosy podlegała pod parafię Czerwińsk i miała 7 łanów. Wieś Stara Wieś podlegała pod parafię w Czerwińsku i miała 2 łany, zaś Chojny 11 łanów.

Na terenie wsi zachowane zostały obiekty historyczne ujęte w gminnej ewidencji i ważne dla społeczności lokalnej: domy drewniane.

Ryc. 11. Wysocze w 1940 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

5.2.5. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to inaczej krajobraz, w którym ogół cech naturalnych (przyrodniczych) został zdominowany przez dzieła rąk ludzkich (definicja NID). Z kolei w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano, że jest to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy

przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Wszelkie przekształcenia, zmieniające wygląd krajobrazu kulturowego przez likwidowanie lub zniekształcenie cech stanowiących o jego wartościach stanowią zagrożenie jego zachowania. W celu jego ochrony Gminy mogą go chronić poprzez utworzenie parku kulturowego lub ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Na terenie Gminy Wąsewo nie odnotowuje się parku kulturowego. Gmina Wąsewo posiada miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Osadnictwo i układy przestrzenne

Gmina Wąsewo wg. podziału na typy sieci osadnictwa wiejskiego wg M. Kiełczewskiej-Zalewskiej należy do sieci osadnictwa skupionego z domieszką osiedli rozproszonych:

- sieć małych wsi i przysiółków ze znaczną domieszką osiedli rozproszonych nowszego pochodzenia. Mały stopień koncentracji osadnictwa – występuje niemal na terenie całego obszaru gminy;
- sieć rzędówek luźnych, długich i osiedli rozproszonych nowszego pochodzenia. Powstała w wyniku reform agrarnych i wylesienia (XIX i XX w.) – niewielki fragment w południowej części gminy.

Z kolei wg H. Szulca na terenie gminy znajdują się wsie nieregularne – głównie rzędówki oraz w niewielkim zakresie w części wschodniej gminy – wsie drogowe, ślepe drogowe, małe owalnice, rozdrożne, okrągłe i okolnice. Kształtowanie się wiejskich układów przestrzennych związane było z warunkami naturalnymi jak dostępność do wody, przebieg cieków wodnych, ukształtowaniem terenu, przebiegi szlaków i dróg oraz umiejscowienie folwarków. Na terenie Gminy Wąsewo folwarki zachowały się w formie szczątkowej. Jedynie w Trynosach-Osiedle zachował się budynek dworu z parkiem, a także zabudowania gospodarcze w postaci gorzelnii i stodoły. W miejscowości Rynek stoi pofolwarczny budynek gospodarczy postawiony po 1900 r., jednak nie prezentuje on obecnie wartości zabytkowych i nie został ujęty w GEZ. Rozwój folwarków generował wzrost znaczenia miejscowości, ich rozwój i intensyfikację budownictwa. Historyczne budynki mieszkalne znajdujące się na terenie gminy to obiekty drewniane, które częściowo weszły w ewidencję gminną. To głównie wokół budynków mieszkalnych koncentrowało się pozostałe budownictwo gospodarcze na wsiach tworząc siedliska i zagrody. Te z kolei były główną materią układów przestrzennych.

Miejscowości Gminy Wąsewo reprezentują różne typy układów przestrzennych. Większość z nich jest dobrze zachowana. Poniżej przedstawiono informacje ujęte w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wąsewo w odniesieniu do wiejskich układów przestrzennych.

1. Bagatele – wieś bez wykształconego centrum o układzie ulicowym położona w środkowej części gminy. Zabudowa jest luźna, w części zachodniej przy skrzyżowaniu z drogą powiatową Wąsewo – Rząśnik Szlachecki - skupiona. Dogodne powiązanie z ośrodkiem gminnym.
2. Bartosy (stara wieś wzmiankowana w XVI wieku jako Wysocze Bartosze) – wieś o układzie ulicowym położona przy północnej granicy gminy z gminami Goworowo i Czerwin. Zabudowa wsi jest zwarta, głównie po wschodniej stronie drogi powiatowej Długosiodło - Czerwin. Brak jest wykształconego centrum usługowego. W środku wsi po zachodniej stronie drogi znajduje się rozległy staw. Woda i sąsiedztwo kompleksów leśnych na granicy gminy stwarzają

- predyspozycje dla rozwoju funkcji rekreacyjnej. Istnieje dogodne powiązanie komunikacyjne wsi z ośrodkiem gminnym.
3. Brudki Nowe – niewielka wieś o rozproszonym charakterze zabudowy położona w centrum gminy, na południe od drogi krajowej nr 60. Przez południową część wsi przebiega droga powiatowa Przedświt - Rząśnik Włściański.
  4. Brudki Stare – duża wieś znana już w XVI wieku o charakterze rozbudowanej ulicówki, położona w środkowo-zachodniej części gminy w sąsiedztwie drogi powiatowej Długosiodło-Czerwin nieopodal skrzyżowania z drogą krajową nr 60. Liczne usługi rozproszone są przy braku zarysowanego centrum usługowego. Zabudowa w większości jest w dobrym stanie technicznym. Istnieje dogodne powiązanie z ośrodkiem gminnym.
  5. Brzezienko (d. Brzezienko Małe) – wieś wzmiankowana w XVI wieku, o rozproszonej zabudowie położona w północno-zachodniej części gminy, z trzech stron otoczona terenami należącymi do gminy Goworowo w pow. ostrołęckim. Istnieje powiązanie z ośrodkiem gminnym drogą powiatową Brzeźno - Wąsewo.
  6. Choiny (d. Wysocze Chojny) – niewielka wieś wzmiankowana już w XVI wieku, położona w południowo-wschodniej części gminy. Zabudowa rozproszona, ulokowana jest wzdłuż bezimiennego cieką płynącego nieopodal wschodniej granicy kompleksu leśnego. Teren jest trudnodostępny komunikacyjnie. Brak jest powiązania z ośrodkiem gminnym. Wieś posiada predyspozycje dla funkcji rekreacyjnej (agroturystyka).
  7. Czesin – niewielka wieś położona w północno wschodniej części gminy, w pobliżu nieczynnej linii kolejowej Ostrołęka – Małkinia. Występuje tutaj krótka ulicówka o zabudowie skupionej głównie po wschodniej stronie drogi. We wsi występują relikty zabudowy z charakterystycznymi dla Kurpiowszczyzny detalami. Istnieje powiązanie z ośrodkiem gminnym drogą powiatową.
  8. Dalekie - niewielka wieś położona w środkowej części gminy o rozluźnionym układzie zabudowy wzdłuż biegnącej przez wieś drogi. Przez wschodni kraniec wsi przebiega droga powiatowa łącząca Dalekie z ośrodkiem gminnym.
  9. Grądy – duża wieś znana już w XVI wieku, d. siedziba władz gromady, położona w środkowej części gminy, przy drodze krajowej nr 60 w pobliżu granicy z gminą Ostrów Maz. Wieś o układzie wielodrożnym i skupionej zabudowie. Liczne usługi skoncentrowane w sąsiedztwie skrzyżowania z drogą krajową tworzą zręby centrum usługowego wsi. W sąsiedztwie skrzyżowania, przy drodze krajowej zlokalizowana jest stacja paliw z parkingiem i zajazdem. Istnieje dogodne powiązanie z ośrodkiem gminnym.
  10. Grębki - niewielka wieś o układzie skupionym wzdłuż drogi, położona jest w południowej części gminy przy granicy z gminami: Ostrów Maz. (pow. ostrowski) i Długosiodło (pow. wyszkowski) na polanie otoczonej lasami. Teren jest trudnodostępny komunikacyjnie. Brak jest powiązania z ośrodkiem gminnym. Wieś posiada predyspozycje dla funkcji rekreacyjnej (agroturystyka).
  11. Jarzábka - mała wieś o układzie ulicowym i zabudowie głównie jednostronnej położonej po wschodniej stronie drogi, zlokalizowana w południowej części gminy na niewielkiej polanie otoczonej lasami. Wieś posiada predyspozycje dla funkcji rekreacyjnej (agroturystyka).
  12. Króle – mała wieś o układzie rozproszonym, położona nad Potokiem Czerny w północno zachodniej części gminy, przy granicy z gminą Goworowo. Istnieją powiązania z ośrodkiem gminnym drogą gminną. Wieś posiada predyspozycje dla funkcji rekreacyjnej (agroturystyka).

13. Majdan Suski – mała wieś o układzie luźnej ulicówki położona w zachodniej części gminy przy granicy z gminami: Goworowo (pow. ostrołęcki) i Długosiodło (pow. wyszkowski). Teren jest trudnodostępny komunikacyjnie. Brak jest powiązania z ośrodkiem gminnym.
14. Modlinek – mała wieś złożona z dwóch członów przestrzennych, położona w sołectwie Trynosy. Istnieją powiązania z ośrodkiem gminnym poprzez przebiegającą w pobliżu drogę powiatową.
15. Mokrylas - (d. Mokry Las, znany już w XVI wieku, siedziba rodu Zielińskich, właścicieli dóbr Mokry Las). Miejscowość położona jest w północnej części gminy. Dwa człony przestrzenne wsi o układzie ulicowym ułożone są w stosunku do siebie pod kątem prostym. W centrum układu istnieje rozległy staw. Istnieje bardzo dobre powiązanie komunikacyjne z ośrodkiem gminnym. Przez wschodni kraniec wsi przebiega droga powiatowa Wąsewo-Skarżyn, zaś przez człon północny droga powiatowa w kierunku Rososzy.
16. Przedświt – duża wieś, niegdyś gromadzka położona w południowo – zachodniej części gminy przy granicy z gminą Długosiodło (pow. wyszkowski) częścią zachodnią nad rz. Ostrówką, a wschodnią w sąsiedztwie dużego kompleksu leśnego. Układ przestrzenny wsi tworzy formę długiej, luźno zabudowanej ulicówki, ciągnącej się po obu stronach drogi powiatowej Długosiodło-Czerwin. Brak jest wykształconego ośrodka usługowego. Istnieje dogodne powiązanie z ośrodkiem gminnym drogą powiatową Długosiodło–Czerwin.
17. Przyborowie (d. Przyborowie Malinowo – wieś istniejąca już w XVI wieku) - duże sołectwo położone na północno-wschodnim krańcu gminy przy granicy z gminą Czerwin (pow. ostrołęcki) i gminą Ostrów Maz. (pow. ostrowski), w sąsiedztwie drogi wojewódzkiej nr 627 Ostrów-Ostrołęka. Zabudowa jest w formie długiej ulicówki wzdłuż drogi powiatowej Wąsewo–Jelonki, w części zachodniej (wieś Przyborowie-Kolonia) luźno zabudowanej głównie po północnej stronie drogi. Brak jest wykształconego centrum usługowego. Z uwagi na położenie w sąsiedztwie rozległych wyrobisk kruszywa, które po zakończeniu eksploatacji powinny zostać przekształcone w znaczący kompleks rekreacyjny – wieś ma potencjalne warunki uzyskania nowej funkcji - obsługi wypoczynku pobytowego z możliwością powstania zabudowy pensjonatowej. Istnieje dogodne powiązanie z sąsiednimi miastami powiatowymi (droga wojewódzka nr 627) i ośrodkiem gminnym (droga powiatowa). W części północno-zachodniej obszaru sołectwa – istnieje duży opuszczony dawny zakład produkcji betonów Przedsiębiorstwa Robót Kolejowych, możliwy do wykorzystania dla nowej formy działalności gospodarczej. Południową granicą zachodniej części sołectwa przebiega wyłączona z ruchu jednotorowa linia kolejowa Ostrołęka-Małkinia ze znajdującym się na terenie sołectwa nieczynnym przystankiem kolejowym Jelonki.
18. Rososz – duża wieś znana z przekazów z XVI wieku, położona w północno-zachodniej części gminy bezpośrednio przy granicy z gminą Goworowo (pow. ostrołęcki). Jest to ulicówka w jednostronnie zwartej zabudowie. Wieś bezpośrednio łączy się z Brzeźnem – Kolonią należącym do gminy Goworowo, tworząc jednolity przestrzennie zespół osadniczy. Istnieje powiązanie z ośrodkiem gminnym poprzez drogi gminne.
19. Ruda – niewielka wieś położona w południowej części gminy w sąsiedztwie dużego kompleksu leśnego. Jest to wieś o gniazdowym charakterze zabudowy, ze szkołą i boiskiem sportowym. Teren jest trudnodostępny komunikacyjnie. Brak jest powiązania z ośrodkiem gminnym. Wieś wykazuje predyspozycje dla funkcji rekreacyjnej (agroturystyka).
20. Rynek – niewielka wieś o skupionej zabudowie położona w środkowo-wschodniej części gminy, znana z przekazów pochodzących z XVI wieku, jako folwark dworu w Trynosach. W ostatnim

- okresie ośrodek PGR-u. Występują tutaj liczne obiekty gospodarcze. Istnieje powiązanie drogą powiatową z ośrodkiem gminnym oraz z drogą krajową nr 60 poprzez drogę gminną.
21. Rząśnik-Majdan - niewielka wieś o rozproszonej zabudowie, położona w środkowej części gminy, po południowej stronie drogi krajowej, w sąsiedztwie dużego kompleksu leśnego. Przez teren sołectwa przebiega droga powiatowa. Pomimo tego teren jest trudno dostępny komunikacyjnie. Brak powiązania z ośrodkiem gminnym. Predyspozycje dla funkcji rekreacyjnej (agroturystyka).
  22. Rząśnik Szlachecki – średniej wielkości wieś o gniazdowym charakterze zabudowy położona przy drodze krajowej nr 60 po jej północnej stronie w centralnej części gminy. Brak jest wykształconego centrum usługowego. Istnieje dogodne połączenie z ośrodkiem gminnym drogą powiatową.
  23. Rząśnik Włościański - średniej wielkości wieś o skupionym charakterze zabudowy położona w centrum obszaru gminy, w sąsiedztwie drogi krajowej nr 60 po jej północnej stronie. Brak jest wykształconego centrum usługowego. Istnieje dogodne połączenie z ośrodkiem gminnym drogą powiatową.
  24. Trynosy – niewielka wieś położona we wschodniej części gminy przy granicy z gminą Ostrów Maz., w bezpośrednim sąsiedztwie nieczynnej linii kolejowej Ostrołęka–Małkinia. Wieś skupiona, z zabudową wzdłuż ulicy zlokalizowanej po jednej stronie. Przeciwna strona drogi stanowi granicę kompleksu leśnego. Nieopodal wsi na południe przebiega droga powiatowa, łącząca wieś Jelenie z Wąsewem. Wieś posiada predyspozycje dla funkcji rekreacyjnej (agroturystyka i zabudowa letniskowa). Teren sołectwa obejmuje także miejscowość Trynosy-Osiedle. W Trynosach-Osiedlu istnieje zachowany zabytkowy zespół parkowo-dworski i zespół zabudowy gospodarczej i mieszkaniowej dużego gospodarstwa rolnego (w poprzednich latach ośrodek PGR Trynosy). Istnieje dogodne połączenie komunikacyjne ośrodka z Wąsewem drogą powiatową Wąsewo-Jelonki. Trynosy znane są z przekazów dotyczących XVI wieku.
  25. Ulasek – niewielka wieś położona w zachodniej części gminy przy drodze krajowej nr 60. Zabudowa wsi o rozproszonym charakterze zlokalizowana jest na południe od tej drogi. Istnieje dogodne połączenie z ośrodkiem gminnym drogą powiatową przez wieś Zastawie.
  26. Wąsewo (d. Wąsowo) – miejscowość znana w XVI wieku jako siedziba parafii. Od wielu dziesiątków lat siedziba władz gminnych (dawniej gminy Komorowo). Rozplanowanie wsi w 1 połowie XIX wieku znane jest z dokumentu przedstawiającego plan gruntów wsi Wąsewo. Miejscowość położona w północno zachodniej części gminy w odległości 3 km na północ od drogi krajowej nr 60. Układ przestrzenny Wąsewa posiada charakter wielodrożny z zarysowanym centrum na skrzyżowaniu dróg powiatowych o kierunkach: W–Z i N–S, który nosi znamiona układu urbanistycznego. Podkreśla go niewielki, trójkątny rynek, zamknięty od północy bryłą neogotyckiego, dwu wieżowego kościoła usytuowanego na niewielkim wzgórzu, dominującą nad miejscowością i wyeksponowaną ze wszystkich prawie kierunków dojazdowych do Wąsewa. Wspomniany układ urbanistyczny jest być może echem podobnego układu występującego w Białymstoku, gdzie podobnie trójkątny rynek przymyka usytuowana na wzgórzu katedra neogotycka, będąca wcześniejszym dziełem tego samego autora co kościół w Wąsewie. Wspomniany wyżej plac, wraz z otaczającą go zabudową, stanowi zręby kształtującego się centrum usługowego Wąsewa. Ponadto występują tu liczne usługi rozproszone oraz tereny d. bazy GS wykorzystywanej do celów produkcyjnych i usługowych.
  27. Wąsewo-Kolonia – wieś średniej wielkości z zabudową rozproszoną, przylegająca od wschodu do terenu zainwestowanego miejscowości gminnej.

28. Wąsewo-Lachowiec – mała wieś z zabudową rozproszoną, położona w centrum gminy, w sąsiedztwie drogi krajowej nr 60.
29. Wysocze (d. Wysocze Stara Wieś znana w XVI wieku) – duża wieś położona w północnej części gminy, o zwartej zabudowie rozlokowanej wzdłuż drogi powiatowej Wąsewo–Jelonki. Brak jest wykształconego centrum. Istnieje dogodnie powiązanie z miejscowością gminną odległą o ok. 3 km.
30. Zastawie - duża wieś położona w północnej części gminy ok. 1,5 km na północ od drogi krajowej nr 60. Jest to miejscowość o zwartej zabudowie rozlokowanej na zachód od drogi powiatowej Długosiodło-Czerwin. Brak jest wykształconego centrum. Istnieje dogodnie powiązanie z miejscowością gminną odległą o ok. 1,5 km. We wsi znajduje się baza GS „SCh” w Wąsewie, stacja paliw oraz dwie stacje bazowe telefonii komórkowej.
31. Zgorzałowo - wieś średniej wielkości znana z przekazów pochodzących z XVI wieku, położona w północnej części gminy przy jednotorowej nieczynnej linii kolejowej OstrołękaMałkinia. Wieś o charakterze ulicówki z zabudową kolonijną w północnej części. Zabudowa wsi wzdłuż ulicy zlokalizowana jest po północnej stronie drogi. W kierunku południowym rozciąga się malownicza panorama na dolinę prawobrzeżnego bezimiennego dopływu Potoku Czerna. Atrakcyjne zróżnicowanie wysokościowe terenu i sąsiedztwo kompleksu leśnego stwarzają predyspozycje dla rozwoju funkcji rekreacyjnej (agroturystyka). Na terenie sołectwa w rejonie miejscowości Zgorzałowo występują miejsca poboru kruszywa przekształcające krajobraz, które po zaprzestaniu eksploatacji i rekultywacji mogą potencjalnie stać się terenami rekreacyjnymi.

Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wąsewo, w celu zachowania ładu przestrzennego, oprócz ochrony konserwatorskiej należy:

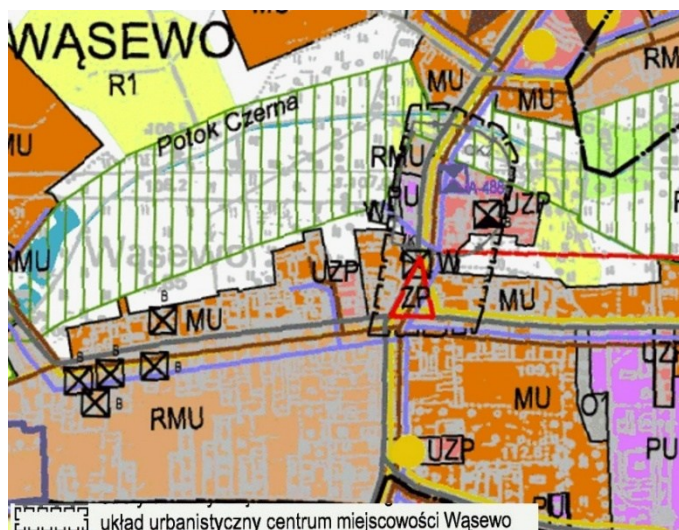
- utrzymywać historyczne układy przestrzenne wsi – gniazdowe, wielodrożne, ulicówki;
- dążyć do zachowania i preferować w nowej zabudowie formy nawiązujące do regionalnego budownictwa, z wykorzystaniem tradycyjnych materiałów budowlanych – charakterystycznych dla chałup mazowieckich;
- ograniczać wpływ architektury „egzotycznej”, nadmiernie fantazyjnego i wybujałego indywidualizmu inwestorów;
- stosować zasadę koncentracji zabudowy na terenach istniejących miejscowości z zachowaniem lokalnych powiązań przyrodniczych.

Układy ruralistyczne i urbanistyczne

Na terenie Gminy Wąsewo nie odnotowuje się historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. Niemniej, w dokumencie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wąsewo wskazane zostały granice urbanistycznego założenia Wąsewa. Swoim zasięgiem obejmuje północną część Wąsewa, głównie wzdłuż ulicy Armii Krajowej. W granicach układu znajduje się kościół parafialny wraz z plebanią, a także domy nr:

- 1, 2, 2a, 2b, 3 i 5 przy ul. Armii Krajowej;
- 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9 przy Placu im. Ks. M. Kłobukowskiego
- 19, 21 przy ul. Lipowej.

Na terenie trójkątnego placu, stanowiącego z jednej strony centralną część miejscowości, a z drugiej południową część układu urbanistycznego Wąsewo znajdują się zadrzewienia, wśród których wkomponowana jest historyczna, ceglana kapliczka.

Ryc. 12. Układ urbanistyczny Wąsewa – wyrys ze Studium

Źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wąsewo

Dominanty

Należy wykorzystywać i eksponować w adaptowanych lub projektowanych układach przestrzennych dominanty architektoniczne i krajobrazowe, a także dążyć do odtwarzania dominant zniszczonych. Za zabytkową dominantę wysokościową z pewnością należy uznać dwie wieże kościoła w Wąsewie, które widoczne są ze znacznych odległości. Powyższa dominanta tworzy czytelną spójną formę krajobrazową uwzględniając przy tym ukształtowanie terenu. Jest ważnym elementem całej miejscowości nadając jej charakter miejsca, czasu i przestrzeni.

Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wąsewo, w celu wyeksponowania dominant przestrzennych w krajobrazie gminy Wąsewo należałoby zachować następujące okna widokowe:

- w Wąsewie z miejsca przed bramą główną cmentarza parafialnego w kierunku miejscowości Wąsewo;
- ze wzniesienia przy wyrobisku kruszywa przy drodze Wąsewo - Króle w kierunku na miejscowość Wąsewo;
- z drogi wojewódzkiej nr 627 w kierunku terenów po wyrobisku kruszywa zlokalizowanych w miejscowości Przyborowie;
- ze wzniesienia po wyrobisku kruszywa w miejscowości Przyborowie, przy zachodniej granicy sołectwa, w kierunku północnym;
- z drogi gminnej w miejscowości Mokrylas w kierunku na zabytkowy kościół w Wąsewie;
- z drogi powiatowej nr 2643w z kierunku od miejscowości Trynosy w kierunku na zabytkowy kościół w Wąsewie;
- z drogi powiatowej nr 2645w z kierunku od miejscowości Bagatele w kierunku na zabytkowy kościół w Wąsewie;
- z drogi powiatowej nr 4401w z kierunku od miejscowości Zastawie w kierunku na zabytkowy kościół w Wąsewie.

Kapliczki

Kapliczki są obiektami małej architektury, które tworzą niepowtarzalny klimat miejsca. Stanowią jeden z wyróżników lokalnego, głównie wiejskiego krajobrazu kulturowego. Zgodnie ze Studium

uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wąsewo wznoszenie kapliczek, figur i krzyży przy drogach lub w przydomowych ogródkach jest zwyczajem bardzo starym i szeroko praktykowanym na Mazowszu. W krajobrazie gminy dominują jednak oprócz wysokich krzyży drewnianych - współczesne betonowe obeliski nieudolnie naśladowujące dawne kapliczki, zimne i obce dla łagodnego krajobrazu gminy. Na terenie Gminy Wąsewo występują różnorodne przykłady w tej grupie obiektów. Licznie występują skromniejsze w swym wystroju kapliczki w postaci słupów bądź filarów z małymi wnękami, w których umieszczane są rzeźby lub obrazy przedstawiające postacie boskie lub świętych. Obiekty te często są zdobione szczykami, gzymsami, niszami, daszkami lub są tylko wieńczone metalową lub drewnianą formą krzyża. Kapliczki, figury i krzyże przydrożne z zasady ogradzane są dekoracyjnymi płotkami oraz obsadzone grupami niskiej i wysokiej zieleni.

Na terenie Gminy Wąsewo występuje kilkanaście kapliczek, krzyży przydrożnych i figur. Należy do nich zaliczyć m.in. następujące obiekty:

- krzyż przydrożny w Brzezienku;
- krzyż przydrożny przy drodze z Wąsewa do Wysocza;
- krzyż przydrożny przy drodze z Wąsewa do Bagatel;
- krzyż przydrożny przy drodze do Jarząbki;
- drewniany krzyż przy drodze między Rząśnikiem Szlacheckim a Rząśnikiem Włociańskim;
- kapliczka murowana w Starym Brzezienku;
- krzyż przydrożny między wioskami Wysocze a Zgorzałowo,
- krzyż przydrożny między Rząśnikiem Włociańskim a Bagatelami
- figurka Maryi w Trynosach;
- neogotycka kapliczka murowana w Wąsewie.

Fot. 1. Neogotycka kapliczka murowana w Wąsewie

Źródło: fotografia własna

Miejsca Pamięci Narodowej

W miejscowości Rososz znajduje się cmentarz wojenny z 1915 r. W dniach 4-8 sierpnia 1915 r. toczyły się tu ciężkie walki między rosyjską 33DP i niemieckimi 1 DRezGw i 4 DPGw. Na cmentarzu spoczywają żołnierze z następujących dywizji niemieckich: 5 Garde Regiment zu Fuß, Garde-Grenadier-Regiment Nr. 5, Ladwehr Infanterie-Regiment Nr.4, Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 90 oraz 2. Garde-Reserve-Regiment. Cmentarz jest dobrze zachowany. W ostatnich latach przeprowadzono jego renowację. Położony jest w odległości ok. 150 m na południowy-wschód od wsi, na skraju lasu. Założono go na

planie zbliżonym do kwadratu o pow. 0,12 ha. Teren cmentarza porośnięty jest drzewami. Na cmentarzu znajdują się 44 indywidualne nagrobki z polnych kamieni, o różnym kształcie i zbliżonych rozmiarach. Do renowacji przystąpiono w 2015 r., a zakończenie prac miało miejsce w lipcu 2016 r.

5.2.6. Zabytki nieruchomości

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 1, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchomości będące, w szczególności:
  - a) krajobrazami kulturowymi,
  - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
  - c) dziełami architektury i budownictwa,
  - d) dziełami budownictwa obronnego,
  - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
  - f) cmentarzami,
  - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
  - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Na terenie Gminy Wąsewo znajdują się następujące zabytki nieruchomości, które znalazły się w gminnej ewidencji zabytków, będące:

- a) dziełami architektury i budownictwa,
- b) obiektami techniki;
- c) cmentarzami.

W Gminie Wąsewo zarejestrowano obiekty architektury i budownictwa, które reprezentowane są przez liczne obiekty takie jak: budynek rezydencjonalny – dwór, obiekt sakralny – kościół i kaplica, budynki gospodarcze oraz budynki mieszkalne. Do obiektów techniki zaliczyć należy młyn i gorzelnię. W gminnej ewidencji zabytków znajdują się również stare, zabytkowe cmentarze: rzymsko-katolicki, wojenny oraz grób wojenny - pomnik. Odnotowano także zabytkowy park stanowiący niegdyś przykład zaprojektowanej formy zieleni. Powyższe formy zabytków zostały szczegółowo omówione w podrozdziale 5.4., a także 5.2.5 oraz 5.5.

5.2.7. Zabytki ruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 2, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki ruchome będące w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- kolekcjami stanowiącymi zbiory
- przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami;
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;

- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach;
- instrumentami muzycznymi;
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Mając na uwadze względy bezpieczeństwa oraz wrażliwość danych, nie przedstawiono informacji szczegółowych dla zabytków ruchomych. Są one szczególnie podatne na wszelkiego rodzaju próby włamań, kradzieży, czy aktów wandalizmu, dlatego też w poniższej tabeli wskazano najistotniejsze informacje dotyczące zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków z terenu gminy.

Tabela 3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Nazwa obiektu	Miejsce przechowywania	Wpis do rejestru zabytków
1	Wąsewo	wyposażenie kościoła	kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny	Wpis do rejestru zabytków pod nr B-75, z dn. 25.01.1985 r.
2	Wąsewo	nagrobek Piotra Zielińskiego z 2 poł. XIX w. właściciela dóbr Mokrylas	najstarsza część cmentarza parafialnego rzymskokatolickiego	Wpis do rejestru zabytków pod nr B-348, z dn. 04.08.2017 roku

Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Delegatura w Ostrołęce

Fot. 2. Wnętrze kościoła parafialnego pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Wąsewie

Źródło: fotografia własna

Zgodnie z kartą cmentarza wojewódzkiej ewidencji zabytków na terenie cmentarza w Wąsewie znajdują się groby najstarsze, a także o znaczeniu historycznym lub osób szczególnie zasłużonych:

- nagrobek z 1860 r.;
- nagrobek Por. Grabczewskiego organizatora AK.

Podczas inwentaryzacji terenowej przeprowadzonej w 2025 r. odnaleziono także inne historyczne nagrobki zasługujące na uwagę:

1. Piotr Zieliński – właściciel dóbr Mokrylas, 1869 r. – wpisany do rejestru zabytków ruchomych pod nr B/348 z 4.08.2017.

2. Ignacy Lasocki – obywatel ziemski, 1876 r.
3. Grób rodziny Ogończyk-Czyszkowskich: Marya zm. 1924 r., Stanisław zm. 1929 r., Zdzisław.
4. Ks. Bolesław Włostowski – proboszcz par. Wąsewo w latach 1912-1929, budowniczy kościoła, 1929 r.
5. Franciszek Czarnowski, 1892 r.
6. Kornelia z Lemańskich Komierowska, 1866 r.
7. Stanisław Wasiłowski, 1861 r. oraz Rozalia z Pacuskow Wasiłowska, 1881 r.

Fot. 3. Nagrobek Stanisława Wasiłowskiego – dziadka Marii Konopnickiej

Źródło: fotografia własna

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej (art. 10 ust 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.2.8. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 3, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki archeologiczne, będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
- cmentarzyskami;
- kurhanami;
- reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Narodowy Instytut Dziedzictwa w następujący sposób definiuje pojęcie stanowiska archeologicznego: „Nieruchomy zabytek archeologiczny, zwany także stanowiskiem archeologicznym, to zwarty przestrzennie obszar w obrębie którego występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości.”

Ochrona stanowisk archeologicznych jest niezwykle trudna ze względu na ich specyfikę. Są one nieodnawialne, zatem każda ingerencja, np. podczas prowadzonych badań archeologicznych przyczynia się do nieodwracalnych zmian w układzie nawarstwień. Dziedzictwo zabytków archeologicznych obejmuje zarówno zabytki nieruchome, jak i ruchome. Dlatego też należy stosować

zróżnicowaną strategię ochrony. Zabytki archeologiczne, to zabytki na pierwszy pozór niewidoczne, znajdujące się pod ziemią lub pod wodą. Dopiero przebadanie takiego stanowiska daje możliwość zdobycia wiedzy o nim, np. informacje o funkcji stanowiska, jego datowanie. Ochrona zabytków archeologicznych prowadzona jest zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Zaś zrównoważony rozwój to taki rozwój, który zaspokajając potrzeby współczesnych społeczeństw, nie będzie jednocześnie ograniczał możliwości rozwojowych przyszłych pokoleń. Zakłada równoległy rozwój gospodarki, społeczeństwa i środowiska. W przypadku nieodnawialnych zasobów dziedzictwa archeologicznego oznacza to ochronę zabytków archeologicznych in situ, czyli w miejscu ich pierwotnego występowania, przez zachowanie ich dla przyszłych pokoleń w stanie możliwie nienaruszonym.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych w sytuacji, gdy miejsce prowadzenia prac znajduje się w strefie ochrony archeologicznej, obowiązujące są ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wskazującego na ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. W sytuacji, gdy na danym obszarze nie występuje miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, wiążące są zapisy zawarte w decyzji o warunkach zabudowy.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych, gdy miejsce prowadzenia prac nie znajduje się w strefie ochrony archeologicznej ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obliguje wykonawcę (inwestora) do konkretnych zachowań w myśl art. 32. ust. 1.: Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dalej, zgodnie z ust. 5.: Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
- 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;
- 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.

W sytuacji gdy wykonawca nie dostosuje się do zaleceń zawartych w art. 32. ust. 1., art. 115. ust. 1 mówi o dalszych konsekwencjach: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o odkryciu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, a także nie wstrzymał wszelkich robót mogących uszkodzić lub zniszczyć znaleziony przedmiot i nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

W przypadku znalezienia zabytku archeologicznego ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obliguje w takiej sytuacji do konkretnego zachowania. W artykule 33. ust. 1 czytamy: Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten

przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Art. 35. ust. 1. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jasno rozstrzyga: Przedmioty będące zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, stanowią własność Skarbu Państwa.

Osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda, jeżeli dopełniły one obowiązków wymienionych w ustawie (art. 34. ust. 1.).

Art. 116 określa konsekwencje finansowe z niewywiązania się z art. 33. ust. 1.: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o przypadkowym odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, a także nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

Prowadzenie badań archeologicznych zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymaga wcześniejszego uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Obowiązek ten, w odróżnieniu do zabytków nieruchomości i zabytków ruchomych, obejmuje nie tylko prowadzenie badań przy zabytkach archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, lecz przy wszystkich obiektach spełniających definicję zabytku archeologicznego.

Niezwykle ważną regulacją dotyczącą zabytków archeologicznych są przepisy art. 31 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z ww. art. osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego – jest obowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Wyjątek stanowi art. 82a ust. 1 ww. ustawy.

Początki osadnictwa na terenie Gminy Wąsewo sięgają czasów bardzo odległych. Najstarsze ślady osadnictwa z epoki kamienia znaleziono podczas badań archeologicznych m. in.: w Bagatelach, Choinach, Mokrymlesie, Przyborowiu, Wąsewie, Wąsewie-Kolonii, Wysoczu i Trynosach. Z epoki brązu odnaleziono znaleziska w: Brudkach Nowych, Grębkach, Choinach, Rudzie, Rząśniku-Majdanie. Ciągłość osadnictwa na terenie obecnej gminy Wąsewo przewija się poprzez epokę żelaza, okres wpływów rzymskich, całe średniowiecze aż po czasy nowożytne. Świadczy o tym liczny materiał ceramiczny pochodzący z osadnictwa z okresu rzymskiego między I w. p.n.e. i II–III w. n.e. (m.in. fragmenty naczyń należących do kultury przeworskiej znalezione na stanowiskach w Choinach i Grądach). Na okres ten datowane są też znaleziska w Bagatelach, Brzezienku Starym, Rząśniku Włościańskim, Rynku, Trynosach, Wąsewie, Wąsewie-Kolonii, Wysoczu, Zastawiu i Zgorzałowie. Ślady osadnictwa z okresu wczesnośredniowiecznego (XI–XIII w.) stwierdzono na stanowiskach w Bagatelach, Brzezienku (d. Brzezienku Starym), Choinach, Grądach, Grębkach, Królach, Rynku, Wąsewie i Zastawiu. Średniowieczne osadnictwo (XIV–XV w.), w zakresie raczej ograniczonym jedynie do północnej części gminy dokumentują znaleziska w Brzezienku, Przyborowiu-Kolonii, Mokrymlesie, Rząśniku

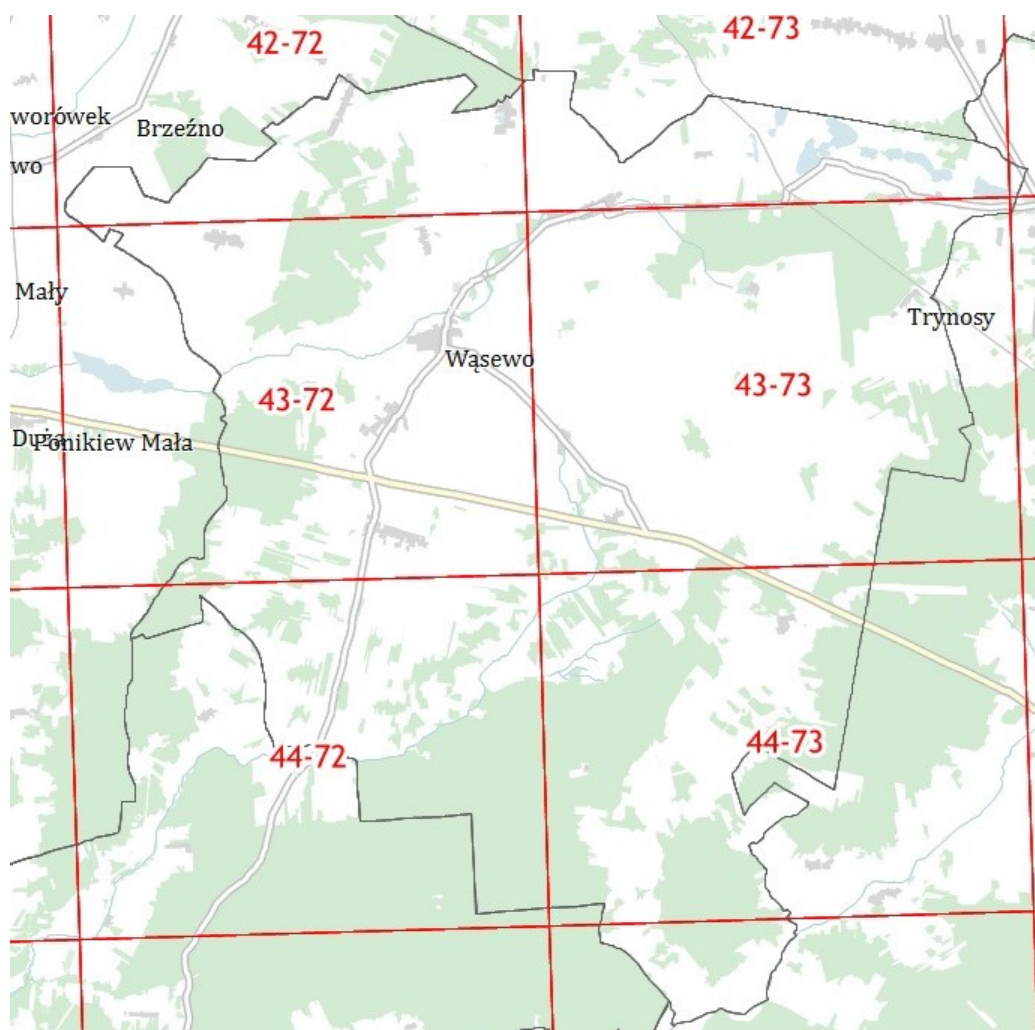
Włociańskim, Wąsewie, Wąsewie-Kolonii i Zastawiu. Kolejnym etapem rozwoju kolonizacji osadniczej wschodniego Mazowsza był okres schyłku średniowiecza, a wynikało to ze świadomej polityki książąt mazowieckich. Do czasu zawarcia unii polsko-litewskiej rozwój osadnictwa na terenie wschodniego Mazowsza narażonego na ekspansję wojowniczych zagonów jaćwieskich, ruskich i litewskich został praktycznie zahamowany, a dotychczasowe osady pokryła puszcza. Trwały pokój, obejmujący prawie trzy kolejne stulecia (do połowy XVII w.), spowodował ponowny rozwój osadnictwa na terenach sąsiadujących z trasami szlaków handlowych, które przebiegały wzdłuż Narwi (Pułtusk, Ostrołęka, Łomża do Grodna i Wilna) oraz Bugu (z Pułtuszki przez Brok, Ostrów, Nur do Mińska i Smoleńska). Okres ten reprezentują odkrycia archeologiczne w Bagatelach, Brzezienku, Królach, Rząśniku-Majdanie, Rząśniku Włociańskim, Rudzie, Rynku, Trynosach, Ulasku, Wąsewie, Wąsewie-Kolonii, Wysoczku, Zastawiu i Zgorzałowie. Obszary puszczańskie stosunkowo długo broniły się przed ponowną ekspansją osadnictwa na tereny między Narwią i Bugiem. Uległy ostatecznie wytrzebieciu w miarę ekspansji rolnictwa, którego intensywniejszy rozwój nastąpił w okresie nowożytnym od XVII wieku. W XVI wieku osadnictwo na śródpuszczańskich polanach musiało się rozwijać w sposób znaczący, bowiem już w 1450 r. była wzmiankowana, a w 1463 r. została erygowana przez bpa Pawła Giżyckiego parafia w Wąsewie i zapewne wzniesiono tu drewniany kościół w miejscu kolejnego drewnianego zbudowanego w 1731 r. przez właściciela wioski Tomasza Zielińskiego. Tezę tę potwierdzają również znaleziska archeologiczne świadczące o szerzącym się również na terenach południowych gminy osadnictwie (m. in. w Bagatelach, Brudkach Nowych, Choinach, Grądach, Grębkach, Jarząbce, Przyborowiu, Rząśniku-Majdanie, Rząśniku Włociańskim, Rudzie, Wąsewie i Zgorzałowie).⁵

Na terenie Gminy Wąsewo znajduje się 98 stanowisk archeologicznych, żadne nie zostało wpisane do rejestru zabytków. Ww. stanowiska znalazły się w gminnej ewidencji zabytków archeologicznych Gminy Wąsewo. Opracowane zostały dla nich w 2025 r. karty adresowe gminnej ewidencji zabytków, które uzyskały pozytywną opinię Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Z dniem 4 października 2019 r. Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniono rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku. Biorąc pod uwagę powyższe, gminna ewidencja zabytków Gminy Wąsewo została dostosowana do obecnych wymogów prawnych. Stanowi ona podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów zabytkowych występujących w Gminie Wąsewo. Wszystkie nieruchomości archeologiczne ujęte w GEZ przedstawione zostały w załączniku nr 2.

Poniżej przedstawiono obszary AZP, które znajdują się na terenie gminy. Stwierdza się, że 8 obszarów AZP nachodzi na teren Gminy Wąsewo: 42-72, 42-73, 42-74, 43-72, 43-73, 44-72, 44-73, 45-73. Najmniejszym stopniem pokrycia charakteryzuje się obszar 42-74 i na jego terenie nie odnotowuje się zaewidencjonowanych stanowisk archeologicznych z terenu Gminy Wąsewo, podobnie jak i w północnej części gminy na obszarach: 42-72 i 42-73. Z kolei największy obszar pokrycia sektora AZP przypada na AZP 43-73, w ok. 80%.

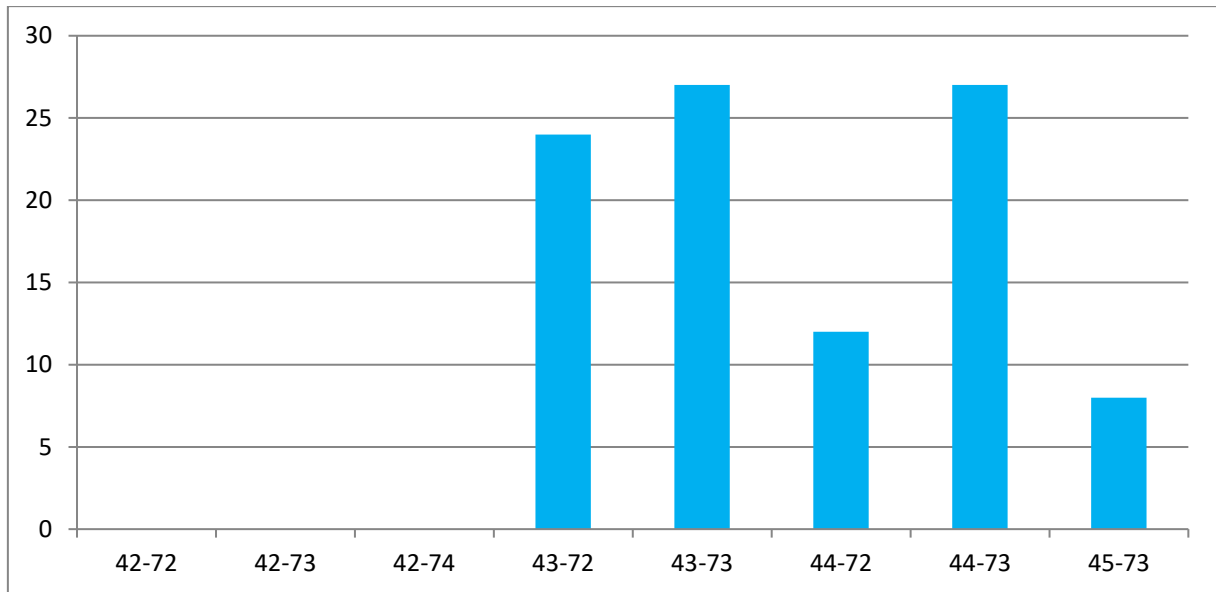
⁵ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wąsewo.

Ryc. 13. Obszary AZP na terenie Gminy Wąsewo

Źródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

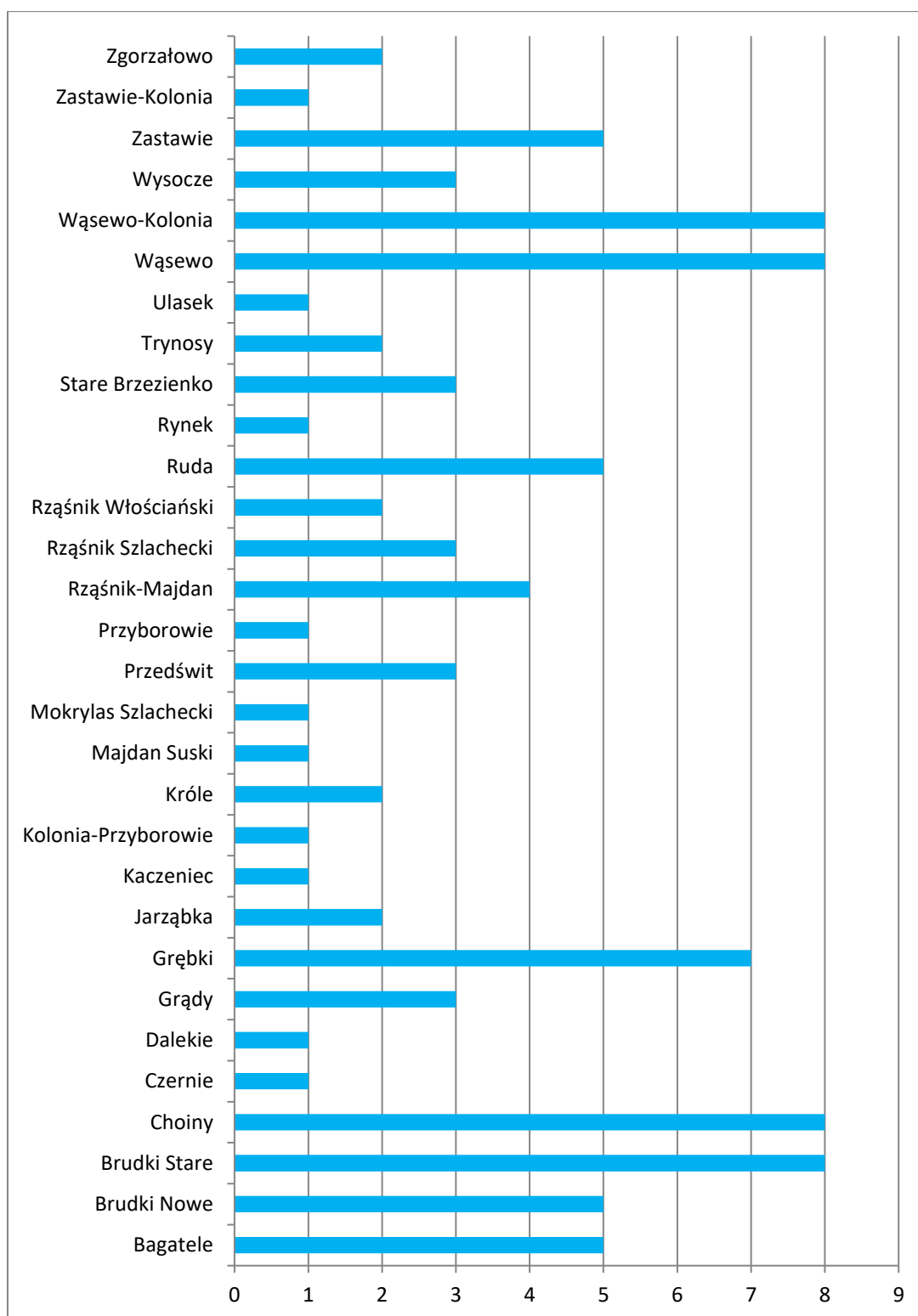
Najwięcej stanowisk archeologicznych odnotowano na obszarze 44-73 i 43-73 (po 27) i jest to łącznie ponad połowa wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu gminy. Znaczna liczba stanowisk znajduje się również na obszarze AZP 43-72 (24). Stanowiska odnotowano jeszcze na obszarach: 44-72 i 45-73. Należy zaznaczyć, że rozmieszczenie stanowisk na terenie gminy nie jest równomierne. Największe nagromadzenia stanowisk znajdują się w południowej części gminy od miejscowości Grądy do miejscowości Grębki, a także w centralnej części gminy, gdzie stanowiska układają się we wrzeciono i przechodzą przez miejscowości: Wąsewo, Zastawie, Budki Stare, Przedświt, Brudki Nowe i Bagatele.

Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP

Źródło: opracowanie własne

Na terenie 30 jednostek osadniczych znajduje się 98 stanowisk archeologicznych. Wszystkie posiadają ustaloną lokalizację. W żadnej wsi na terenie gminy nie odnotowuje się wyraźnego, dominującego nagromadzenia zabytków archeologicznych. Najwięcej zaewidencjonowanych stanowisk znajduje się w miejscowościach: Wąsewo-Kolonia, Wąsewo, Choiny, Brudki Stare (po 8). Aż w 10. jednostkach osadniczych zaewidencjonowano po 1 stanowisku.

Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne

Funkcje poszczególnych stanowisk są niekiedy mocno zróżnicowane. Wielokrotnie na poszczególnych stanowiskach stwierdzono współwystępowanie pozostałości osadniczych z różnych okresów chronologicznych. Nie są to jednak stanowiska silnie zróżnicowane kulturowo. I tak np. w miejscowości Grębki znajduje się stanowisko wielokulturowe, z odnotowanymi różnymi chronologiami, które świadczą o ciągłości osadniczej na tych terenach – 4 fakty osadnicze.

Tabela 4. Stanowisko archeologiczne najbardziej zróżnicowane chronologicznie

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr w miejsc.	Nr na obsz.	Funkcja obiektu	Chronologia
1	Grębki	45-73	1	9	1. osada	epoka kamienia-epoka brązu
					2. osada	wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka)
					3. osada	epoka brązu-wczesna epoka żelaza (kultura łużycka, grobów kłoszowych)
					4a osada	starożytność
					4b osada	X-XIII w. (kultura wczesnego średniowiecza)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

W ramach istniejącego zasobu archeologicznego stwierdzono zaewidencjonowanie różnych rodzajów stanowisk archeologicznych, które wymieniono w poniższej tabeli. Z powyższego zestawienia wynika, że najwięcej odnotowano osad – 169 oraz śladów osadnictwa - 92. Interesującym przykładem stanowiska jest występująca w Wąsewie huta szkła datowana na nowożytność oraz neolityczne cmentarzysko z Rudy.

Tabela 5. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje

Lp.	Funkcja obiektu	Ilość
1	osada	169
2	ślad osadnictwa	92
3	cmentarzysko	1
4	huta szkła	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Na terenie gminy występują stanowiska archeologiczne z okresu od epoki kamienia do okresu nowożytnego. Znajdują się tu fakty osadnicze datowane niemal na cały przekrój chronologii archeologicznej. Oprócz wyżej wymienionych okresów, znajdują się tu stanowiska z mezolitu, neolitu, epoki brązu, epoki żelaza, czy średniowiecza. Pod względem przynależności określonej i sprecyzowanej przynależności kulturowej najstarsze stanowiska z terenu gminy pochodzą z epoki kamienia i znajdują się głównie w miejscowościach: Wąsewo, Wąsewo-Kolonia, Rząśnik Szlachecki, Bagatele, Wysocze, Przyborowie, Choiny i Grębki. Pradawni mieszkańcy z terenów obecnej gminy zasiedlali w większości jej południową i centralną część. Przynależeli do różnych kultur: przeworska, grobów kłoszowych, łużycka, ceramiki sznurowej, niemieńska, polska, trzciniecka. Najczęściej powtarzającą się przynależność kulturowa na terenie Gminy Wąsewo dotyczy kultury przeworskiej z epoki żelaza występującej od II w p.n.e do V w n.e.

Stanowiska archeologiczne z terenu Gminy Wąsewo nie posiadają własnej formy krajobrazowej, tj. są to stanowiska wziemne. Wszelkie prace inwestycyjne prowadzone przez Gminę Wąsewo, które związane były z pracami ziemnymi stanowiącymi potencjalne zagrożenie dla zabytków archeologicznych uzgadniane były z WKZ. Należy pamiętać, że do istotnych zagrożeń dla stanowisk archeologicznych należy zaliczyć czynniki naturalne, np. działalność rzek, czy czynniki ludzkie związane z pracami ziemnymi, jak np.:

- kanalizacja;
- wodociągi;
- inwestycje mieszkaniowe, usługowe i przemysłowe;
- budowa dróg, obwodnic;
- lokalizacje żwirowni, kopalni kruszywa;
- planowane zalesienia;

- melioracje;
- regulacje cieków wodnych i budowa zbiorników retencyjnych;
- głęboka orka;
- gwałtowne zjawiska atmosferyczne.

Do innego typu zagrożeń należy zaliczyć działalność nielegalnych poszukiwaczy zabytków, którzy mogą na trwale uszkodzić historyczne nawarstwienia zabytku.

W przypadku zadań inwestycyjnych prowadzonych przez Gminę Wąsewo, które mogłyby występować w kolizji ze stanowiskami archeologicznymi, a także pracami polegającymi na pracach ziemnych, np. budowa, czy modernizacja dróg, wszelkie prace uzgadniane będą z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Wszelkie prace przy stanowiskach archeologicznych należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Wszystkie stanowiska archeologiczne podlegają ochronie.

Baza danych o stanowiskach archeologicznych nie jest bazą zamkniętą i ma charakter zbioru otwartego.

5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

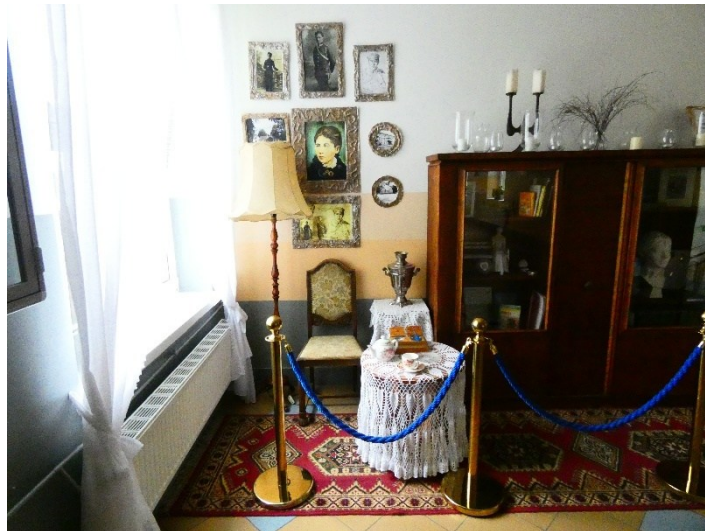
Na terenie Gminy Wąsewo znajduje się Małe Muzeum Wsi Mazowieckiej zlokalizowana w Szkole Podstawowej im. Marii Konopnickiej w Rzęśniku Włościańskim. Uroczyste otwarcie miało miejsce 6 grudnia 2007 r. W niepozornej salce znajdują się liczne i cenne przedmioty historyczne związane z tutejszą ziemią, m.in.: przepisy kulinarne dawnej wsi, obrazy świętych i inne przedmioty kultu religijnego (krzyże i figurki), wyszywany dywan zawieszony na ścianie, meble (łóżko, kołyska, stół, krzesła, szafka), drewniana skrzynia, maselnice, naczynia i garnki, lampa naftowa, kosze wiklinowe, tarki do prania, żelazne żelazka, piec kuchenny, drewniane łopaty, kołowrotek przędzalniczy, kosa i wiele innych przedmiotów dnia codziennego dawnych mieszkańców wsi mazowieckiej.

Fot. 4. Małe Muzeum Wsi Mazowieckiej w Rzęśniku Włościańskim

Źródło: fotografia własna

Na korytarzu szkolnym Szkoły Podstawowej im. Marii Konopnickiej w Rzęśniku Włościańskim znajduje się kącik poświęcony Marii Konopnickiej - patronce szkoły. Poniżej przedstawiono na fotografii opisywane miejsce.

Fot. 5. Kącik poświęcony M. Konopnickiej – patronki szkoły w Rzęśniku Włociańskim

Źródło: fotografia własna

W Gminnej Bibliotece Publicznej w Wąsewie znajduje się Izba Pamięci lotnika Jana Martensa. Kapitan Jan Martens (1916–2015) był wybitnym polskim lotnikiem, który zasłynął jako uczestnik II wojny światowej oraz więzień łagrów. Urodził się 16 listopada 1916 roku w Wąsewie, niedaleko Ostrowi Mazowieckiej. W 1939 roku, po wybuchu wojny, brał udział w kampanii wrześniowej, a po jej zakończeniu przedostał się do Francji, a następnie do Wielkiej Brytanii. Tam wstąpił do Polskich Sił Powietrznych w Wielkiej Brytanii. Po zakończeniu wojny osiedlił się na stałe w Wielkiej Brytanii, gdzie przez wiele lat prowadził działalność edukacyjną i społeczną, promując pamięć o polskich lotnikach i ich wkładzie w zwycięstwo nad Niemcami. Zmarł 14 października 2015 roku. Jego życie i działalność stanowią ważny element historii polskiego lotnictwa wojennego oraz współczesnej pamięci o bohaterach narodowych.

Fot. 6. Zbiory Izby Pamięci w Wąsewie

Źródło: UG Wąsewo

5.2.10. Dziedzictwo niematerialne

Narodowy Instytut Dziedzictwa definiuje dziedzictwo niematerialne jako tradycję, żywe niematerialne przejawy kultury odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom, takie jak:

- tradycje i przekazy ustne między innymi bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe, zawołania pasterskie i handlowe, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne w tym tradycje muzyczne wokalne, instrumentalne i taneczne, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne;
- praktyki społeczno-kulturowe takie jak zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne i środowiskowe, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich, sposoby składania życzeń, tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie na przykład meteorologia ludowa;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; tradycyjne sposoby leczenia; zamawiania miłosne i medyczne;
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Zgodnie z Konwencją UNESCO w sprawie dziedzictwa niematerialnego jego definicja brzmi następująco: „Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.”

Również w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 6 ust. 2 przywoływane są zapisy dotyczące pośrednio dziedzictwa materialnego: „ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Z terenu Gminy Wąsewo nie odnotowuje się wpisu na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (116 wpisów- stan na wrzesień 2025 r.) oraz krajowego rejestru dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego (13 wpisów- stan na wrzesień 2025 r.). Zgodnie z Listą produktów tradycyjnych prowadzoną przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi z terenu Gminy Wąsewo nie odnotowuje się żadnego wpisu. Na terenie Gminy Wąsewo występują jednak pojedyncze przykłady lokalnego dziedzictwa niematerialnego, które przedstawiono poniżej.

Przynależność etnograficzna Gminy Wąsewo związana jest z Mazowszem, a konkretnie z tzw. ziemią nurską. Znajduje się ona pomiędzy rzeką Narew i rzeką Bug. Była to jednostka terytorialna Księstwa Mazowieckiego ze stolicą w Nurze. Na pocz. XV w. ziemia ta była jedną z dzielnic należącą do Janusza I. Od wieków rejon ten posiadał ważne znaczenie dla północno-wschodniej części Mazowsza.

Ryc. 14. Etnograficzna mapa Polski

Źródło: www.niezlomni.com

Zespoły

Na terenie gminy funkcjonuje zespół folklorystyczny „Świtanki” z Przedświcia. Zespół funkcjonuje przy Stowarzyszeniu Koo Gospodyń Wiejskich w Przedświcie. Założony został ok. 2008 r. Członkowie grupy prezentują utwory tradycyjne. Pierwszy większy występ zespołu miał miejsce podczas Powiatowych Dożynek w Wąsewie w sierpniu 2008 r.

Fot. 7. Zespół Ludowy „Świtanki” z Przedświcia

Źródło: www.zielonesiolo.pl

Kola Gospodyń Wiejskich

Na terenie Gminy Wąsewo działają Koła Gospodyń Wiejskich, które poprzez swoją działalność przyczyniają się do propagowania i promocji dziedzictwa niematerialnego gminy. To dobrowolne i niezależne organizacje, których celem jest m.in. kontynuacja oraz przekazywanie kolejnym pokoleniom tradycji lokalnych. Dbają o dorobek kulturowy, promują „Małą Ojczyznę” poprzez występy i wystawy na piknikach, festynach, dożynkach i innych imprezach. Koła Gospodyń Wiejskich dbają o tradycję, tożsamość i historię gminy, wspierają lokalne dziedzictwo kulturowe. Jednym z ich zadań jest kultywowanie tradycji ludowych, rozwój kultury ludowej, w tym w szczególności kultury lokalnej i regionalnej. Należy do nich zaliczyć następujące KGW zarejestrowane w Krajowym Rejestrze Kół Gospodyń Wiejskich:

- Koło Gospodyń Wiejskich w Wąsewie;
- Koło Gospodyń Wiejskich w Wysoczku;
- Koło Gospodyń Wiejskich w Trynosach;
- Koło Gospodyń Wiejskich Dalekie „Kogel-Mogel”;
- Koło Gospodyń Wiejskich w Przyborowiu;
- Koło Gospodyń Wiejskich Wiejskie Smaki Grądy;
- Koło Gospodyń Wiejskich Brzezienko;
- Koło Gospodyń Wiejskich Kwiaty Czesina w Czesinie.
- Stowarzyszenie Koło Gospodyń Wiejskich wsi Przedświt „Świtanki”

Pozostałe organizacje związane z dziedzictwem

Na terenie Gminy Wąsewo występują również stowarzyszenia i organizacje, które w swojej działalności statutowej realizują zadania związane z dziedzictwem kulturowym, należy do nich zaliczyć:

- Stowarzyszenie na Rzecz Ekorozwoju Wsi Grądy”, Grądy 17, zakres działań obejmuje m.in.: wspieranie wszechstronnego i zrównoważonego rozwoju społecznego, kulturalnego i gospodarczego wsi Grądy w Gminie Wąsewo;
- Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wsi "SAŚIAD", Goworowo ul. Szkolna 16a, zakres działań obejmuje m.in.: upowszechnianie i promocja produktów lokalnych i regionalnych

- wspierających zrównoważony rozwój, działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego, kultywowanie kultury i tradycji lokalnych;
- Stowarzyszenie Mieszkańców wsi Trynosy-"SŁONECZNA WIOSKA", Trynosy 24, zakres działań obejmuje m.in.: inicjowanie i kierowanie działań społecznych, edukacyjnych i gospodarczych na rzecz rozwoju oświaty, kultury, nauki, sportu i rekreacji, działania na rzecz aktywizacji społecznej i kulturalnej młodzieży, pielęgnowanie tożsamości narodowej i kulturalnej;
  - Fundacja "PATRZĘ W PRZYSZŁOŚĆ", Trynosy Osiedle 14, zakres działań obejmuje m.in.: działanie na rzecz wszechstronnego rozwoju dzieci i młodzieży oraz poszerzanie ich wiedzy i umiejętności z zakresu nauki, kultury, edukacji, sportu i rekreacji;
  - Stowarzyszenie-Ziemia Wąsewska, Wąsewo ul. Zastawska 13, zakres działań obejmuje m.in.: działalność w zakresie kultury, przyczynianie się do podnoszenia poziomu edukacji i kultury, inicjowanie działań na rzecz ochrony środowiska oraz zabytków architektury i krajobrazu, upowszechnianie wiedzy o historii tradycji regionu.
  - Gminna Biblioteka Publiczna w Wąsewie powstała w marcu 2016 r. Do podstawowych zadań biblioteki należy gromadzenie, opracowywanie i przechowywanie materiałów bibliotecznych oraz obsługa użytkowników głównie przez udostępnianie zbiorów. Gminna Biblioteka Publiczna w Wąsewie wypełniając działalność statutową oraz podejmując działania niestandardowe służy mieszkańcom gminy Wąsewo upowszechniając i promując czytelnictwo, prowadząc działalność informacyjną oraz kulturalno – edukacyjną. Pełni funkcje ośrodka kultury, poprzez realizację wielu wydarzeń kulturalnych. Ważnym elementem księgozbioru są regionalia. W tym celu podjęto próbę rozpoczęcia prac przygotowawczych miejsca pamięci lokalnej.

Osoby zasłużone dla gminy

Barbara Falińska zd. Mocarska – Honorowy Obywatel Gminy Wąsewo na podstawie Uchwały Rady Gminy Wąsewo nr XXXIV/247/2014 z dnia 26 marca 2014 r. (ur. w 1931 r. w Wysoczu) - językoznawca, profesor nauk filologicznych, propagatorka tradycji kulturowej i ludowej Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny. Jej działalność naukowa i społeczna polegała na uświadomieniu społeczności jak ważne jest zachowanie gwary - języka naszych przodków, który jest naszym dziedzictwem narodowym. Prowadziła wykłady, seminaria, badania gwaroznawcze w Polsce i w krajach słowiańskich. Organizowała konferencje naukowe ogólnopolskie i międzynarodowe o tematyce związanej z dialektologią, historią i kulturą języka. Wydała 12 książek i 156 artykułów naukowych dotyczących kultury ludowej Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny na tle ogólnopolskim i ogólnosłowiańskim. Zmarła 13 marca 2022 r.

Maria Mścichowska – zasłużona dla Gminy Wąsewo na podstawie Uchwały Rady Gminy Wąsewo XXXII.235.2018 z dnia 9 sierpnia 2018 r. Od 1968 r. pracowała w Banku Spółdzielczym w Wąsewie. Od 1976 r. na stanowisku kierowniczym jako Dyrektor BS Wąsewo, następnie Prezes Zarządu. Uczestniczyła w życiu społecznym i gospodarczym gminy. Wykazywała wyjątkową aktywność w działalności na rzecz rolnictwa i przedsiębiorczości. Pozyskiwała i uruchamiała możliwe preferencyjne linie kredytowe z myślą o rolnikach, przedsiębiorcach aby stworzyć im jak najdogodniejsze warunki kredytowania, umożliwiając tym rozwój przedsiębiorstw i gospodarstw rolnych. Ciągłe pracowała nad udoskonalaniem warunków obsługi mieszkańców Ceniona za fachowość i rzetelność w wykonywaniu obowiązków zawodowych i społecznych.

Stanisław Kowalczyk – zasłużony dla Gminy Wąsewo na podstawie Uchwały Rady Gminy Wąsewo VIII.63.2019 z dnia 12 sierpnia 2019 r. Od roku 1954 pracował w GS” SCH” Wąsewo, przez wiele lat na stanowisku Prezesa Zarządu. Był zaangażowany w propagowanie spółdzielczości, którą uważał za właściwą formę prowadzenia działalności gospodarczej, oddany spółdzielca i społecznik. Całe życie, pracę zawodową oraz pracę społeczną związał z Gminą Wąsewo. Dzięki efektywnemu gospodarowaniu, spółdzielnią, którą zarządzał świadczyła usługi na rzecz społeczności lokalnej oraz regionu. Zawsze były jemu bliskie sprawy mieszkańców regionu oraz ich potrzeby. Jego obecność w życiu społeczności lokalnej była widoczna i doceniana. Był osobą zawsze wyjątkowo aktywną i skuteczną na każdym polu działania zawodowego jak i społecznego. Zmarł 11 lutego 2022 r.

Cezary Pałubiński - zasłużony dla Gminy Wąsewo na podstawie Uchwały Rady Gminy Wąsewo VIII.64.2019 z dnia 12 sierpnia 2019 r. od 2008 r. pełni funkcję Prezesa Stowarzyszenia „Ziemia Wąsewska”. Aktywny działacz społeczny, głęboko zaangażowany w działalność stowarzyszenia. Współorganizator wielu imprez dedykowanych mieszkańcom gminy i okolic. min. Festiwalu Pieśni Maryjnej, organizowanego corocznie od kilku lat w miejscowości Wąsewo. Współpracuje z placówkami oświatowymi, instytucjami, instytucją kultury oraz stowarzyszeniami działającymi na terenie gminy przyczyniając się do rozwoju i promocji gminy. Swoją działalność społeczną oparł przede wszystkim na badaniu historii oraz rozpowszechnianiu wiedzy o gminie i jej historii. Dzięki zainteresowaniu historią, dotarł do najstarszych zapisów dotyczących Wąsewa, które pochodzą z 1914 r. Z jego inicjatywy w 2019 roku odbyły się uroczyste obchody 600- lecia istnienia miejscowości Wąsewo, które były doskonałą okazją do promocji gminy Wąsewo. Swoją działalnością społeczną przyczynia się do utrwalenia i zachowania dla przyszłych pokoleń faktów historycznych i wspomnień, ocalałych w ludzkiej pamięci. Jest autorem kilku publikacji poświęconych tradycji naszej gminy i regionu, które uwiecznił zarówno w publikacjach książkowych jak i poprzez posadowienie specjalnych

tablic z rysem historycznym regionu. Swoją pasję realizuje w sposób niezwykle profesjonalny i bardzo dokładny.

Marian Krupiński - zasłużony dla Gminy Wąsewo na podstawie Uchwały Rady Gminy Wąsewo XXVII.223.2022 z dnia 28 stycznia 2022 r. W latach 1979-1987 sprawował funkcję Naczelnika Gminy Wąsewo. Był bardzo doświadczonym i skutecznym w działaniu samorządowcem oraz niestrudzonym działaczem społecznym całym sercem zaangażowanym w sprawy naszej gminy i regionu. Jako niezawodny, dobry, najserdeczniejszy przyjaciel był wsparciem dla kół gospodyń wiejskich, zespołów folklorystycznych, strażaków ochotników i niezliczonej ilości organizacji społecznych. Jednocześnie był wspianym, serdecznym i uczynnym człowiekiem, jednym z filarów mazowieckiej samorządności. Zawsze były jemu bliskie sprawy mieszkańców Gminy Wąsewo i regionu oraz ich potrzeby. Jego obecność w życiu społeczności lokalnej była widoczna i doceniana. Był osobą wyjątkowo aktywną i skuteczną na każdym polu działania zawodowego jak i społecznego, która z potrzeby serca intensywnie działała na rzecz naszej wspólnoty samorządowej. Zmarł 27 listopada 2021 r.

Dziedzictwo Piotra Zielińskiego

Na terenie cmentarza parafialnego w Wąsewie znajduje się grób Piotra Zielińskiego – obiektu wpisanego do rejestru zabytków ruchomych. Urodził się on 19 października 1812 roku w Bogatem. Był synem Jana Zielińskiego (Generała Wojska Polskiego) i Łucji z Narzymskich. Na chrzcie otrzymał trzy imiona: Piotr Antoni Ignacy. Jego matka głęboko wierzyła, że główny patron, św. Piotr z Alkantary, będzie czuwał nad wątłym zdrowiem jej dziecka. Był właścicielem dóbr ziemskich Mokrylas. Miał artystyczną duszę. Był wybitnym znawcą i mecenasem sztuki - posiadał bogatą kolekcję obrazów. Nie założył rodziny. Zmarł bezpotomnie 2 maja 1869 roku. Przypuszcza się, że zmarł w Zastawiu lub w Mokrymlesie. Wśród mieszkańców Wąsewa i okolic krąży legenda, jakoby szlachcic ten został zagryziony przez dziką. Takie założenie wzięto się zapewne z wizerunku widniejącego na pomniku, czyli ręki w pysku dzika. Rzeczywistość była bardziej prozaiczna. Zieliński zmarł najprawdopodobniej z przyczyn naturalnych, w wyniku choroby. Jednak, jak w każdej tego typu opowieści, jest ziarno prawdy, bo na pomniku można dostrzec herb rodziny Zielińskich „Świnka”. Ród Świnków wywodzi się ze Świn na Śląsku. Najbardziej znanym przedstawicielem rodziny był Jakub Świnka (Jakob Zwinka) herbu Świnka. Jego dokładna data urodzenia nie jest znana, ale wiadomo, że zmarł 4 marca 1314 roku.

Piotr Zieliński pochodził z patriotycznej i bardzo wpływowej rodziny Zielińskich z linii garwarsko-wąsewskiej, której założycielem był Ludwik Zieliński, podkomorzy nurski, syn Ludwika - kasztelana sierpskiego. Piotr Zieliński najprawdopodobniej był aktywnym uczestnikiem powstania styczniowego. O ile dostępne dokumenty nie potwierdzają jego przynależności do jakiegokolwiek oddziału powstańczego, to z całą pewnością można stwierdzić i poświadczają to źródła, że przynajmniej dwukrotnie oddział Józefa Konstantego Ramotowskiego ps. Wawer kwaterował w jego majątku w Zastawiu.

Fot. 8. Herb rodu Świnków na pomniku Piotra Zielińskiego

Źródło: www.wasewo.pl

Kult Pani Wąsewskiej

Pierwsza źródłowa wiadomość dotycząca Obrazu pochodzi z 1711 r. Wtedy to też wokół niego i na ołtarzu znajdowały się liczne wota. Wymieniono je powtórnie w 1794 r., użyto wtedy określenia „Obraz słynący łaskami” i te słowa powtarzano do końca XX w. W 1906 r. pojawiło się określenie „Obraz cudowny” i tak nazywany jest do dzisiaj. W 1944 r. został on uszkodzony na skutek upadku jednej z wież kościoła. Jedynie samo oblicze Matki Bożej i Dzieciątko zostało nienaruszone. W latach 1954-1956 artyści złotnicy z Warszawy dokonali jego renowacji.

Wiadomo, że w 1767 r. i najprawdopodobniej również wcześniej do Wąsewa przybywały rzesze pielgrzymów. Fakt ten potwierdzono również w 1848 r. W 1873 r. dziekan stwierdził, że z różnych stron przybywało tu kilka tysięcy pielgrzymów i do dwudziestu księży. Widocznie doznawano tu wielu łask. W 1931 r. na odpust Zielone Świątki i odpust Narodzenia NMP gromadziło się tu ok. 8 tys. wiernych.

W 1711 r. podczas wizytacji biskupiej wymieniono wiele wotów: rubinów, pereł, spinek, krzyżyków, tabliczek, łańcuszków. W 1709 r. bogaty parafianin uposażył promotorię różańcową. Obecnie przy obrazie jest ok. 70 wotów tabliczkowych z wyobrażeniem oczu, rąk, nóg, piersi kobiecych, 4 krzyże wojenne, 23 sznury koralu. W 1956 r. na obraz nałożono złotą sukienkę.

8 września 2000 r. dokonany został akt koronacji Obrazu Matki Bożej Wąsewskiej. Mszy przewodniczył Kardynał Józef Glemp. W uroczystości brało udział ok. 20 tys. wiernych. Rok wcześniej Jan Paweł II w czasie pielgrzymki do Polski, pobłogosławił w Ełku koronę na Obraz.

Obraz posiada nawet swoją pieśń, która rozpoczyna się od słów: Śliczności cudu w Wąsewskim obrazie.

Fot. 9. Obraz Cudownej Matki Boskiej Wąsewskiej w ołtarzu głównym

Źródło: fotografia własna

Święta związane z lokalnym dziedzictwem

Celem zachowania lokalnego dziedzictwa kulturowego, na terenie Gminy Wąsewo organizowane są różne wydarzenia integracyjne. Na dożynkach koła gospodyń wiejskich wystawiają się z poczęstunkiem i rękodzielnictwem, zespoły folklorystyczne prezentują lokalne przyśpiewki i tańce. Kształującymi tożsamość regionalną, religijną, historyczną i patriotyczną wydarzeniami organizowanymi na obszarze gminy są:

- Dożynki Gminno-Parafialne w Wąsewie (sierpień);
- Festiwal Pieśni Maryjnej w Wąsewie (październik/listopad).
- Spotkania z kulturą ludową w Przedświciu (lipiec).

Legendy

Z terenem Gminy Wąsewo wiążą się pewne legendy. Należy do nich zaliczyć:

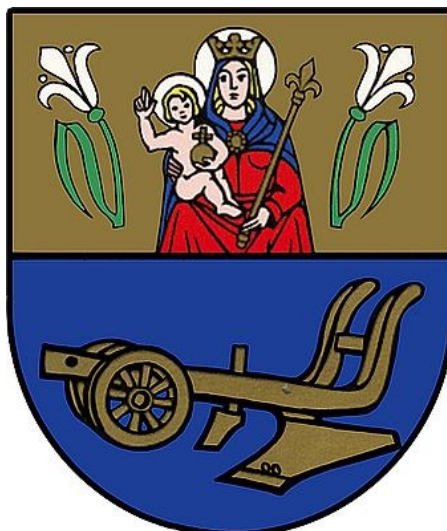
- legendę o powstaniu Wąsewa;
- legendę o miłości (Rząśnik Szlachecki);
- legendę o powstaniu Trynos;
- o tym, jak życzliwość i odwaga chłopca zostały nagrodzone (o Piotrze Zielińskim i Andrzeju Zamoyskim);
- jak to dziady w Zaduszki modliły się za dusze zmarłych (Wąsewo);
- wizyty diabła – opowieści prababci (Gmina Wąsewo).

Herb Gminy

Transformacja ustrojowa na przełomie lat 80. i 90. XX w. spowodowała wśród mieszkańców Polski chęć przemian i poczucie wolności. Z biegiem czasu poszczególne regiony kraju mając na uwadze odrębną historię, tradycje, zwyczaje zaczęły zwracać uwagę na tożsamość lokalną. Jednostki samorządowe mogły dokonać ponownej oceny faktycznego stanu historii regionu i związanych z nią symboli. W związku z powyższym Rada Gminy Wąsewo zatwierdziła herb i flagę Gminy Wąsewo uchwałą w dniu 14 czerwca 1998 r. o ustanowieniu herbu i flagi Gminy Wąsewo. Ogłoszono to również w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Herbem Gminy Wąsewo jest tarcza herbowa typu hiszpańskiego o czarnym obramowaniu. Podzielona została na dwa pola – górne i dolne. W polu górnym na tle złotym znajduje się postać Najświętszej Maryi Panny w błękitno-czerwonej szacie z Dzieciątkiem z prawej strony, które trzyma jabłko królewskie (tzw. Świat). W lewej ręce Maryja trzyma złote berło zwieńczone lilią. Po bokach umieszczono lilie o zielonej łodydze i białym kwiecie. W dolnej części na niebieskim tle zamieszczono pług, który symbolizuje tradycje rolnicze gminy, ponadto płodność, urodzaj i obfitość, a także orkę, trud, znój i władzę człowieka nad przyrodą. Z kolei postać Najświętszej Maryi Panny z Dzieciątkiem nawiązuje do cudownego obrazu Matki Boskiej Wąsewskiej, znajdującego się w kościele parafialnym – szczególnej patronki tej ziemi. Lilie w heraldyce symbolizują czystość, niewinność i królewskość.

Ryc. 15. Herb Gminy Wąsewo

Źródło: www.wasewo.pl

Flaga

Flaga jest trójstrefowa, składa się z trzech równoległych pasów w układzie poziomym. Barwy błękitną, czerwoną i żółtą przeniesiono z herbu. Środkowy pas, czerwony jest o połowę węższy od pozostałych. Proporcje flagi wynoszą 5:8.

Ryc. 16. Flaga Gminy Wąsewo

Źródło: www.wasewo.pl

W związku z przytoczonymi powyżej przykładami należy stwierdzić, że na terenie gminy występują liczne elementy dziedzictwa niematerialnego. Powyżej wymienione dziedzictwo niematerialne należy zachować i pielęgnować dla obecnych mieszkańców oraz kolejnych pokoleń.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje w art. 7 następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na terenie Gminy Wąsewo nie odnotowuje się:

- wpisu na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznania za pomnik historii;
- utworzenia parku kulturowego, który może być utworzony na podstawie uchwały Rady Gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w myśl art. 16, ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Aż 82 stanowiska archeologiczne spośród wszystkich 98 chronione są zapisami ujętymi w MPZP. Z kolei 8 z 21 zabytków architektury i budownictwa ujęto w zapisach ochronnych MPZP.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami precyzuje zapisy dotyczące rejestru zabytków w art. 9 oraz art. 10. Poniżej przytoczono najważniejsze zapisy odnoszące się do zabytków rejestrowych.

Art. 9 ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

Art. 10 ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku.

W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Warszawie prowadzone są trzy rejestry zabytków:

Rejestr zabytków nieruchomych (księga A).

Rejestr zabytków ruchomych (księga B).

Rejestr zabytków archeologicznych (księga C).

Na terenie Gminy Wąsewo znajdują się 3 pojedyncze wpisy do rejestru zabytków. Każdy z nich dotyczy obiektu o innej funkcji (park, kościół i cmentarz). Miejscowością, w której odnotowano najwięcej wpisów do rejestru zabytków obiektów architektonicznych i budowlanych z terenu gminy jest Wąsewo – 2 pozycje, w Trynosach-Osiedle odnotowano 1 pozycję.

W poniższej tabeli przedstawiono spis zabytków wpisanych do rejestru zabytków. Obiekty wpisane do rejestru zabytków znajdują się w 2 miejscowościach. Datowane są na XIX i XX w. Najstarszym obiektem wpisany do rejestru zabytków na terenie gminy jest park podworski w Trynosach-Osiedle datowany na pocz. XIX w. Wykaz wszystkich obiektów znajdujących się w rejestrze z ich podstawowymi informacjami zamieszczono w załączniku 1.

Tabela 6. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres/Lokalizacja	Datowanie	Wpis do rejestru zabytków
1	Trynosy-Osiedle	park podworski	dz. 65/7, 65/21, 65/5, 65/4, 65/10, 65/11	pocz. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-517 z dn. 27.01.1984 r.
2	Wąsewo	kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny murowany	ul. Armii Krajowej 4A	1912-1920 r., odbud. 1949 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-488 z dn. 02.02.1982 r.
3	Wąsewo	najstarsza część cmentarza parafialnego rzymskokatolickiego	ul. Armii Krajowej dz. 352	1857 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A-538 z dn.30.01.1986 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie rejestru zabytków

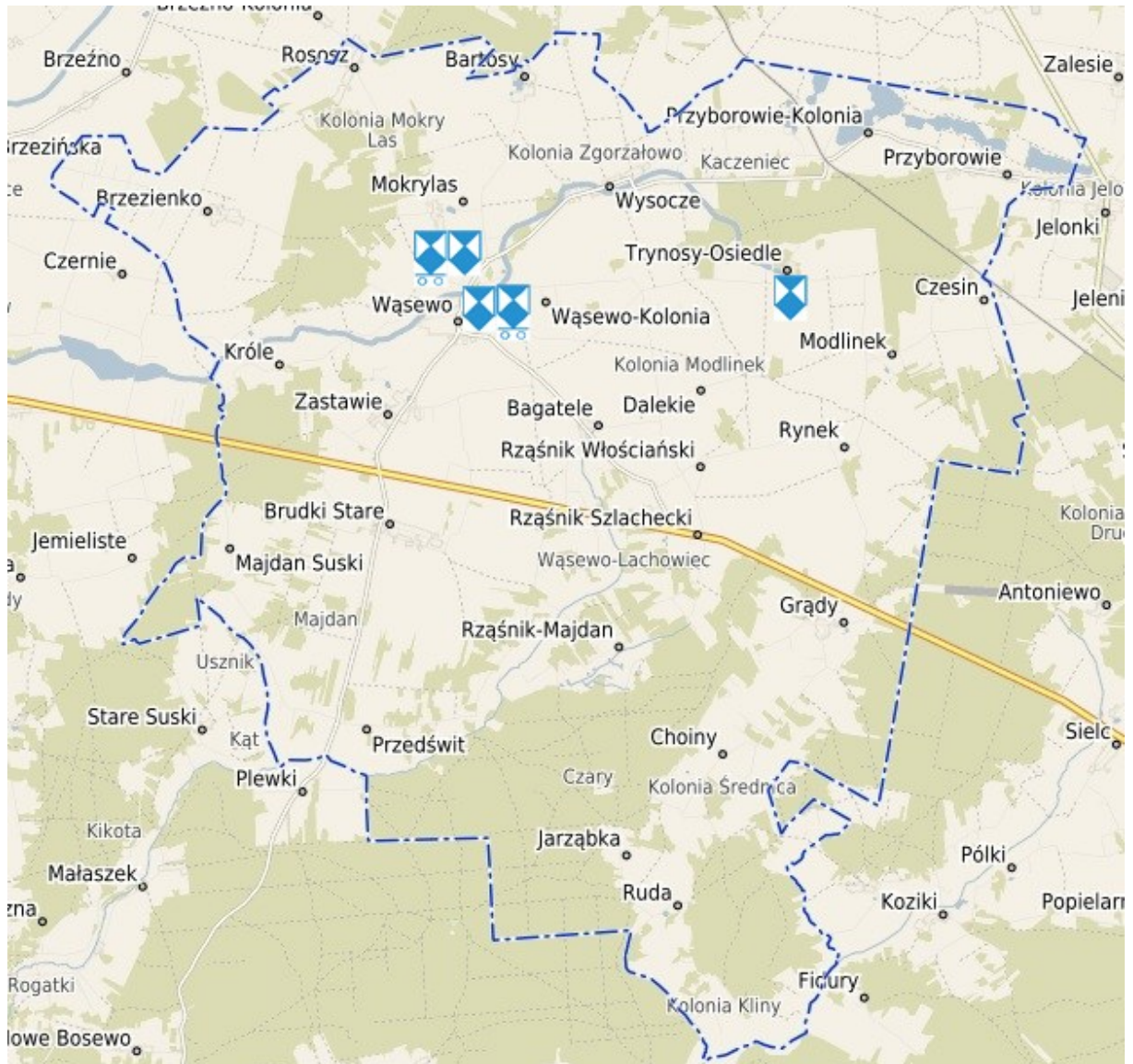
W poniższej tabeli przedstawiono charakterystykę zabytków rejestrowych. Z zestawienia wynika, że struktura własnościowa zabytków wpisanych do rejestru zabytków z terenu Gminy Wąsewo nie jest jednolita. Właścicielem parku w Trynosach-Osiedle jest osoba prywatna, zaś kościoła i cmentarza w Wąsewie Parafia pw. Narodzenia NMP w Wąsewie. Ich stan zachowania należy ocenić na bardzo dobry. Jedynie część historycznych nagrobków na wąsewskim cmentarzu wymaga przeprowadzenia prac konserwatorskich. Wszystkie charakteryzowane obiekty wpisane zostały do rejestru zabytków w latach 80. XX w., niemniej najwcześniejszy wpis dotyczy kościoła parafialnego w Wąsewie - 02.02.1982 r.

Tabela 7. Charakterystyka obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt-funkcja pierwotna	Własność	Stan zachowania
1	Trynosy-Osiedle	park podworski	os. prywatna	bardzo dobry
2	Wąsewo	kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny murowany	Parafia pw. Narodzenia NMP w Wąsewie	bardzo dobry
3	Wąsewo	najstarsza część cmentarza parafialnego rzymskokatolickiego	Parafia pw. Narodzenia NMP w Wąsewie	dobry

Źródło: opracowanie własne

Liczba pojedynczych obiektów wpisanych do rejestru zabytków z terenu gminy jest niewielka i stanowi trzy obiekty. W porównaniu do pozostałych jednostek gminnych powiatu ostrowskiego jest to druga w kolejności najmniejsza liczba zabytków wpisanych do rejestru. Jedynie w gminie Szulborze Wielkie liczba ta jest mniejsza - 2 obiekty.

Ryc. 17. Rozmieszczenie zabytków nieruchomych i ruchomych wpisanych do rejestru

Źródło: opracowanie własne na podkładzie www.wasewo.e-mapa.net

W ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami znajdują się przepisy odwołujące się do ochrony zabytków rejestrowych: art. 118. ust. 1.: Kto bez pozwolenia umieszcza na zabytku wpisanym do rejestru: urządzenie techniczne, tablicę reklamową lub urządzenie reklamowe lub napis, podlega karze ograniczenia wolności albo grzywny.

Ponadto w ww. ustawie określono, iż w kompetencji Starostów jest umieszczenie na zabytku wpisanym do rejestru zabytków znaku informującego o tym, iż zabytek ten podlega ochronie. Z przeprowadzonej inwentaryzacji terenowej wynika, że znak ten nie jest umieszczony na żadnym zabytku.

Każdy zabytek rejestrowy powinien być w odpowiedni sposób oznaczony. W tym zakresie regulują to przepisy zawarte w Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Znak ten ma kształt pięciokątnej tarczy skierowanej ostrzem w dół, w górnej części napis: „ZABYTEK CHRONIONY PRAWEM” poniżej błękitna tarcza herbowa złożona z kwadratu i umieszczonego nad nim trójkąta. Błękitna Tarcza (Blue Shield) jest kulturowym odpowiednikiem Czerwonego Krzyża. Jest to symbol ochrony określony w Konwencji haskiej z 1954 r. (Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w

razie konfliktu zbrojnego, podpisana w Hadze dnia 14 maja 1954 r.). Zgodnie z zapisami Konwencji, znak Błękitnej Tarczy służy dla oznakowania obiektów kultury, aby zapewnić im ochronę przed atakiem w razie konfliktu zbrojnego. Autorem emblematu jest Polak, profesor Jan Zachwatowicz, w tamtym okresie Generalny Konserwator Zabytków, uczestnik Konferencji międzyrządowej w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podczas której została uchwalona Konwencja haska z 1954 r.⁶

Ryc. 18. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Źródło: Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami opieki jest gminna ewidencja zabytków.

W art. 22 ww. ustawy określono kto jest odpowiedzialny za prowadzenie gminnej ewidencji zabytków i jakie obiekty powinny się w niej znaleźć. W związku z powyższym, to Wójt Gminy Wąsewo prowadzi Gminną Ewidencję Zabytków Gminy Wąsewo w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków znajduje się liczne zabytki, w tym obiekty wpisane do rejestru zabytków. Figurują w niej również zabytki ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Gminną ewidencję zabytków Gminy Wąsewo zaktualizowano w marcu 2025 r. zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniono rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku. Ewidencja ta stanowi podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest

⁶ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/blekitna-tarcza/pl/program-blekitnej-tarczy/znak-blekitnej-tarczy.php>

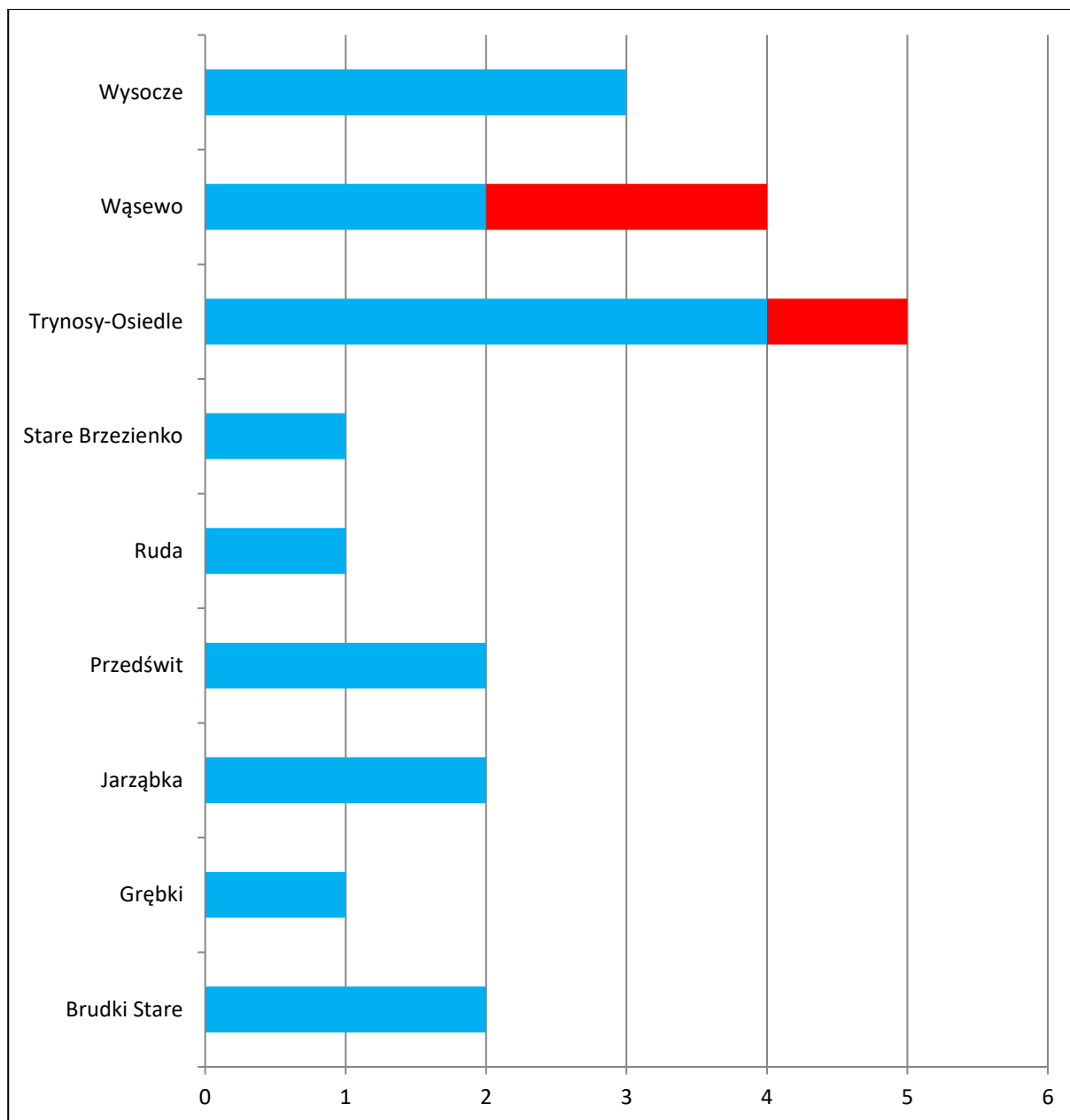

najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów zabytkowych występujących w Gminie Wąsewo. Wszystkie nieruchomości zabytki ujęte w ewidencji przedstawione zostały w załączniku nr 1.

Na terenie gminy, w 9 miejscowościach, w GEZ ujęto 21 zabytków architektury i budownictwa, w tym 3 zabytki z rejestru zabytków. Ujęte w ewidencji obiekty datowane są przede wszystkim na 1 poł. XX w. Jedynie 6 obiektów pochodzi z XIX w.:

- cmentarz w Wąsewie;
- kaplica cmentarna na cmentarzu w Wąsewie;
- dwór w Trynosach-Osiedle;
- park podworski w Trynosach-Osiedle;
- stodoła w folwarku w Trynosach-Osiedle;
- gorzelnia w folwarku w Trynosach-Osiedle.

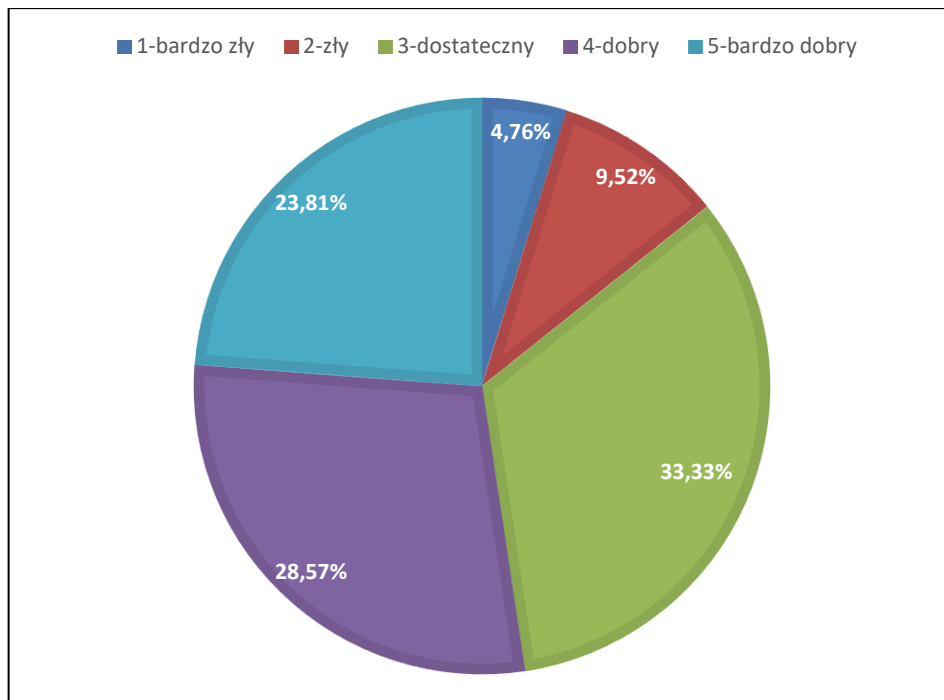
Na wykresie poniżej przedstawiono zabytki z gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości. Wynika z niego, że najwięcej zabytków znajduje się w Trynosach-Osiedle – 5 oraz w Wąsewie – 5. W pozostałych miejscowościach liczba zabytków ujętych w gminnej ewidencji nie przekroczyła 5. Liczba zabytków ujętych w GEZ na terenie gminy nie jest duża, tym bardziej należy się o nie troszczyć i zachować je na rzecz przyszłych pokoleń. Obiekty będące w GEZ charakteryzują się wartością historyczną ze względu na fakt, iż są to obiekty historyczne wybudowane w historycznej technice budowlanej, której już się nie stosuje. Są to również miejsca upamiętniające przodków tych ziem. Zabytki będące w GEZ posiadają także wartość artystyczną ze względu na liczne detale architektoniczne, co świadczy o ich wyjątkowości na tle pozostałego budownictwa gminy.

Wyk. 3. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne

Stan zachowania poszczególnych obiektów jest zróżnicowany. Na poniższym wykresie przedstawiono rozróżnienie stanu zachowania zasobu zabytkowego na terenie gminy w skali pięciostopniowej. Wynika z niej, że najwięcej zabytków reprezentuje stan dostateczny. Ogólny stan zachowania wszystkich zabytków z terenu gminy należy ocenić na dostateczny/dobry.

Wyk. 4. Stan zachowania zabytków

Źródło: opracowanie własne

W tym miejscu należy zaznaczyć, iż gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, tj. mogą być z niej usuwane/dodawane obiekty.

Obiekty należące do własności Gminy Wąsewo

Jedynym obiektem, który znajduje się w gminnej ewidencji zabytków będącym własnością gminy jest cmentarz z I wojny światowej w Starym Brzezienku.

Obiekty sakralne

Kościół to obiekty publiczne, kultu religijnego, ważne dla lokalnej społeczności. Od wieków stanowią centra nie tylko życia duchowego, ale także społecznego i informacyjnego. W przeszłości fundowane przez właścicieli danych miejscowości, obecnie utrzymywane z datków parafian oraz dotacji na prace remontowe i konserwatorskie. Wznoszone często na wzniesieniach, wokół nich lokowano cmentarze. Ich budowa stanowiła poważne wyzwanie dla całej społeczności, począwszy od inwestora, architekta, plebana przez budowniczych, skończywszy na zwykłych mieszkańcach, którzy często pomagali przy prostych pracach. Do dzisiaj stanowią ważne miejsca w krajobrazie kulturowym miejscowości, prezentują dominanty przestrzenne i wysokościowe, a ich sylwety wyróżniają się na tle pozostałego budownictwa.

Na terenie Gminy Wąsewo znajduje się tylko 1 zabytkowy obiekt sakralny – kościół w Wąsewie. Jest on pod stałą opieką, zaś konieczność prowadzenia prac remontowo-konserwatorskich jest na bieżąco monitorowana. W poniższej tabeli przedstawiono jego krótką charakterystykę.

Tabela 8. Zabytkowe obiekty sakralne

Lp.	Miejscowość	Kościół	Czas powstania	Styl	Materiał	Stan zachowania	Wpis do rejestru
1	Wąsewo	kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny murowany	1912-1920 r., odbud. 1949 r.	neogotyck	cegła czerwona	bardzo dobry	tak

Źródło: opracowanie własne

Cmentarze i groby

Zabytkowe cmentarze będące jednocześnie założeniami przestrzennymi (uporządkowanymi lub swobodnymi) stanowią wyraz przeszłości, są miejscem upamiętnienia przodków danej społeczności. Jako miejsca historyczne na stałe wpisały się w krajobraz danej miejscowości, są nośnikami tradycji i wierzeń. Od zawsze otaczane były czcią i powagą. Każdy cmentarz posiada swoją indywidualną formę ze względu na wielkość, rozplanowanie, położenie topograficzne, wykorzystane materiały oraz poszczególne elementy, takie jak: historyczne nagrobki, mogiły, grobowce, roślinność, rozplanowanie kwater, ogrodzenia z bramami, a także dodatkowe elementy jak krzyże, kostnice, czy kaplice cmentarne. W granicach cmentarzy sadzono drzewa, które niejednokrotnie wyznaczały ich granice oraz pozostałą charakterystyczną roślinność cmentarną, np. bluszcz. Zabytkowe nekropolie są nie tylko miejscem pochówku zmarłych, ale także świadkiem zachodzących przemian w sztuce sepulkralnej. Wszelkie działania inwestycyjne na terenach pocmentarnych reguluje art. 6 ust. 4 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych z dnia 31 stycznia 1959 r.: *Użycie terenu cmentarnego na inny cel jest dopuszczalne pod warunkiem zachowania znajdujących się na jego terenie zabytków, które mogą być przeniesione w inne miejsce po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.*

Na terenie Gminy Wąsewo znajdują się 2 historyczne cmentarze oraz grób wojenny ujęte w gminnej ewidencji zabytków jako miejsca pamięci. Jedynie część cmentarza w Wąsewie wpisana została do rejestru zabytków. Charakteryzowane obiekty są widoczne w krajobrazie miejscowości. W najgorszym stanie jest nekropolia w Starym Brzezienku. Obecnie teren ten jest bardzo zarośnięty samosiewem uniemożliwiającym wejście na teren nekropolii. Droga prowadząca do cmentarza w okresie podmokłym jest nieprzejezdna. Dlatego też dla tego miejsca zalecane jest przeprowadzenie generalnych prac porządkowych i pielęgnacyjnych, w tym usunięcie samosiewów, odtworzenie historycznych ścieżek, alei i szpalerów, a także ustawienie tabliczki historycznej oraz zachowanie historycznych elementów kompozycji nekropolii. Z kolei obelisk w Trynosach-Osiedlu reprezentuje stan dostateczny.

Warto odnotować, że na cmentarzu w Wąsewie spoczywa Stanisław Wasiłowski – dziadek Marii Konopnickiej (1842-1910) - polskiej nowelistki, poetki, uważanej za jedną z najwybitniejszych przedstawicielek okresu realizmu. Na cmentarzu tym znajduje się także kilka cennych nagrobków, które zostały wskazane w podrozdziale 5.2.7. Zabytki ruchome.

Tabela 9. Zabytkowe cmentarze

Lp.	Miejscowość	Cmentarz	Czas powstania	Powierzchnia (ha)	Układ	Stan zachowania	Nr ewid. działki
1	Stare Brzezienko	cmentarz z I wojny światowej	I wojna światowa	0,35	czytelny	bardzo zły	176
2	Trynosy-Osiedle	grób wojenny - pomnik	1944 r.	-	czytelny	dostateczny	65/21

Lp.	Miejscowość	Cmentarz	Czas powstania	Powierzchnia (ha)	Układ	Stan zachowania	Nr ewid. działki
3	Wąsewo	najstarsza część cmentarza parafialnego rzymskokatolickiego	1857 r.	1,0	czytelny	dobry	352

Źródło: opracowanie własne

Fot. 10. Cmentarz w Starym Brzezienku

Źródło: fotografia własna

Parki

Zabytkowe założenia zieleni zakładane były tuż przy obiektach rezydencjonalnych. Stanowiły odskocznnię od codzienności dla właścicieli majątków, były miejscem ukojenia i osobliwym spotkaniem z naturą. Założenia te projektowane były przez specjalistów, często musiały być wkomponowane w lokalną topografię, np. ciek wodne, wzniesienia, zbiorniki wodne, ciągi komunikacyjne. Częścią parków były aleje i szpalery wysadzone przy drogach prowadzących do dworu. Zachowane parki na stałe wpisały się w krajobraz danych miejscowości. Znajdujący się na obszarach parków starodrzew stanowi przykład zachowanych form historycznych roślinności, które są niezwykle cenne dla lokalnego mikroklimatu. Inną formą zaprojektowanych form zieleni są aleje drzewne, które spełniały zarówno funkcję ozdobną w krajobrazie, regulowały gospodarkę wodną, jak też zmniejszały trud podróży w upały. Drzewa przy ciągach komunikacyjnych sadzone były przez właścicieli majątków dworskich i bezpośrednio prowadziły do miejsca ich zamieszkania, łącząc się niejednokrotnie z parkami przydworskimi.

Na terenie Gminy Wąsewo znajduje się tylko 1 zabytkowe założenie zieleni. Jest ono pod stałą opieką, zaś konieczność prowadzenia prac pielęgnacyjnych jest na bieżąco monitorowana. W poniższej tabeli przedstawiono jego krótką charakterystykę.

Tabela 10. Zabytkowe parki

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Datowanie	Powierzchnia (ha)	Stan zachowania	Wpis do rejestru
1	Trynosy-Osiedle	park podworski	pocz. XIX w.	ok. 1,3	bardzo dobry	tak

Źródło: opracowanie własne

Budynki rezydencjonalne

Dwory nierozzerwalnie związane są z majątkami, dobrami oraz pozostałymi obiektami wokół nich. Otaczane były parkami krajobrazowymi oraz stanowiły funkcje reprezentatywne. Przy nich stawiano gospodarcze budynki folwarczne, dalej domy pracownicze. Były jednocześnie miejscem zamieszkania, miejscem towarzyskim na bale i przyjęcia, a także miejscem przyjmowania ważnych gości i osobistości, w tym w celach biznesowych. Wielkość i wygląd świadczyły o sytuacji materialnej gospodarzy.

Na terenie Gminy Wąsewo znajduje się tylko 1 zabytkowy dwór. Jest on pod stałą opieką, zaś konieczność prowadzenia prac konserwatorskich jest na bieżąco monitorowana. Dwór powstał zapewne w latach 70. XIX w. W latach 30. XX w. dobudowano ganek. Ostatnim przedwojennym właścicielem obiektu był Jan Baczyński. Po II wojnie światowej obiekt przeszedł na rzecz PGR. Pomiędzy 2011, a 2025 r. przeszedł generalne prace remontowo-konserwatorskie. Budynek mieszkalny jest jednokondygnacyjny z poddaszem użytkowym, 7-osiowy od strony fasady w historycznej bryle, wolnostojący, symetryczny, otynkowany, ustawiony we wschodniej części podwórza folwarcznego. Obiekt wzniesiono na wyodrębnionej podmurówce. Dach jest dwuspadowy kryty blachą prostą na rąbek stojący, widoczne dwa kominy. W połąci dachowej znajdują się wystawki z osobnymi dachami dwuspadowymi oraz obszerna facjata. Budynek posiada wtórną dobudówkę przylegającą do elewacji bocznej (północnej). Wejście główne występuje w osi czwartej za otwartym gankiem wspartym na czterech słupach, stolarka drzwiowa jest współczesna. Otwory okienne i drzwiowe zamknięte zostały prosto. Rytmika rozmieszczenia osi zdaje się być zachowana, stolarka okienna jest wtórna, dwuskrzydłowa. Z elementów dekoracyjnych wyróżnić można dekoracyjny nadokiennik w facjacie.

W poniższej tabeli przedstawiono jego krótką charakterystykę.

Tabela 11. Zabytkowe budynki rezydencjonalne

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Funkcja obecna	Czas powstania	Stan zachowania	Wpis do rejstru
1	Trynosy- Osiedle	dwór murowany	budynek mieszkalny	ok. 1870 r.	bardzo dobry	tak

Źródło: opracowanie własne

Fot. 11. Dwór w Trynosach-Osiedle

Źródło: fotografia własna

Obiekty techniki i przemysłowe

W gminnej ewidencji zabytków Gminy Wąsewo znajduje się również murowany młyn w Brudkach Starych, który reprezentuje przykład budownictwa techniki. Młyn wybudowali Franciszek Kania i

Franciszek Gryczka w 1922 r. W latach 1932-1934 r. właścicielami obiektu byli Michał Wypych i Skwarski. Obiekt był czynny do 1955 r. jako młyn spalinowy, a w latach 1955-1976 jako elektryczny. W dalszych latach nie był użytkowany. W okresie okupacji nie był zniszczony, jednak Niemcy wywieźli z niego pierwotne urządzenia. Budynek gospodarczy jest trójkondygnacyjny, 3-osiowy od strony fasady, połączony elewacją boczną z wtórną dobudówką, symetryczny, wybudowany z cegły czerwonej, szalowany w ostatniej kondygnacji pionowo deskami, ustawiony w głębi podwórza. Obiekt wzniesiono na kamiennej podmurówce. Dach jest dwuspadowy o małym kącie nachylenia połaci. Wejście główne występuje w osi drugiej, wrota drewniane są dwuskrzydłowe. Otwory okienne zamknięte zostały prosto lub łukiem odcinkowym. Rytmika rozmieszczenia osi zdaje się być zachowana, stolarka okienna jest drewniana, szesnastopolowa lub sześciopolowa. Część otworów okiennych została zasklepią deskami.

Fot. 12. Młyn w Brudkach Starych

Źródło: fotografia własna

Drugim obiektem związanym z budownictwem przemysłowym jest gorzelnia w Trynosach-Osiedle. Budynek gorzelni jest trójkondygnacyjny, 5-osiowy i 4-osiowy w elewacjach wzdłużnych, połączony elewacjami z dobudówkami, otynkowany, ustawiony w północno-wschodnim krańcu podwórza folwarcznego. Dach o małym kącie nachylenia połaci przykryto najprawdopodobniej eternitem. Wejście główne występuje w osi drugiej, stolarka drzwiowa jest drewniana, deskowa na metalowych zawiasach pasowych z nadświetlem powyżej. Otwory okienne zamknięte zostały prosto, zaś drzwiowy łukiem koszowym. Stolarka okienna jest sześciopolowa. Budynek główny gorzelni został w późniejszych latach najprawdopodobniej podwyższony, o czym świadczą bloki pustaków widoczne w ostatniej kondygnacji. Nerozerwalnym elementem gorzelni jest ceglany, wysoki komin, usytuowany na południe od budynku głównego. Posiada pięć metalowych opasek zabezpieczających obiekt.

Fot. 13. Gorzelnia w Trynosach-Osiedlu

Źródło: fotografia własna

Charakteryzowane powyżej budynki to obiekty obecnie nieużytkowane, murowane, stanowiące przykład zachowanego dziedzictwa budowlanego na obszarze wiejskim. W poniższej tabeli przedstawiono ich krótką charakterystykę.

Tabela 12. Zabytkowe budynki techniki i przemysłowe

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Funkcja obecna	Czas powstania	Stan zachowania	Forma ochrony
1	Brudki Stare	młyn	pustostan	1922 r.	dostateczny	WEZ, MPZP
2	Trynosy- Osiedle	gorzelnia	pustostan	XIX w.	zły	

Źródło: opracowanie własne

Budynki mieszkalne

Budynki mieszkalne stanowią ponad połowę wszystkich obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków architektury i budownictwa. Obiekty te, to domy głównie drewniane, jednokondygnacyjne, najczęściej 3-osiowe. Na niektórych obiektach zachowało się historyczne pokrycie dachów, jakim jest blacha prosta na rąbek stojący. Inne pokrycia to: dachówki, eternit, czy współczesne blachodachówki, czy blachy faliste. Zabytkowe domy ustawione są kalenicowo względem drogi, posiadają skromny detal w postaci ozdobnego szalowania szczytów elewacji bocznych, czy ganków. Dość dobrze zachowana jest drewniana stolarka okienna, częściowo również zachowana została stolarka drzwiowa. Charakteryzowane budynki powstawały głównie w 1 poł. XX w. Szczególnym przypadkiem budynku mieszkalnego jest plebania w Wąsewie, która jest jedynym budynkiem murowanym w analizowanej grupie obiektów. Obiekt ten posiada liczny detal architektoniczny w postaci takich elementów jak: opaski okienne, podokienniki, gzyms wieńczący, bonie w narożach budynku, obramienie szczytów elewacji bocznych. W ostatnim czasie poddany został generalnym pracom remontowo-konserwatorskim.

Budynki mieszkalne z terenu Gminy Wąsewo ujęte w gminnej ewidencji zabytków reprezentują dobry stan zachowania. W najgorszym stanie jest budynek mieszkalny w miejscowości Przedświt, który jest opuszczony i popada w powolną degradację. Dla tego też obiektu niezbędne jest podjęcie interwencji mającej na celu zahamowanie degradacji budynku, w tym przeprowadzenie kompleksowych prac remontowo-konserwatorskich zgodnie ze wzorcem historycznym, tym bardziej, że budynek ten posiada niemal w całości pierwotną substancję historyczną. Jedynie 2 budynki mieszkalne znajdują się

w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Również 2 budynki chronione są zapisami MPZP. Żaden z poniżej wymienionych obiektów nie został wpisany do rejestru zabytków. Szczegółowe informacje przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 13. Zabytkowe budynki mieszkalne

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Czas powstania	Materiał	Stan zachowania	Forma ochrony
1	Brudki Stare	dom drewniany	78	1920 r.	drewno	bardzo dobry	WEZ
2	Grębki	dom drewniany	17	pocz. XX w.	drewno	dobry	
3	Jarząbka	dom drewniany	19	1 poł. XX w.	drewno	dostateczny	
4	Jarząbka	dom drewniany	23	1 poł. XX w.	drewno	dostateczny	
5	Przedświt	dom drewniany	15, d. pod nr 19	1 poł. XX w.	drewno	zły	
6	Przedświt	dom drewniany	33	1 poł. XX w.	drewno	dobry	
7	Ruda	dom drewniany	17	lata 30. XX w.	drewno	dobry	MPZP
8	Wąsewo	plebania	ul. Armii Krajowej 4	pocz. XX w.	tynkowany	bardzo dobry	WEZ, MPZP
9	Wysocze	dom drewniany	15	1 poł. XX w.	drewno	dobry	
10	Wysocze	dom drewniany	19	1 poł. XX w.	drewno	dostateczny	
11	Wysocze	dom drewniany	30	1 poł. XX w.	drewno	dobry	

Źródło: opracowanie własne

Fot. 14. Drewniany budynek mieszkalny w Grębkach

Źródło: fotografia własna

Ujęcie w ewidencji zabytków budynków mieszkalnych, powinno zagwarantować ich ochronę i opiekę przez właścicieli i osoby je zamieszkujące. Jednakże obiekty te podatne są także na różnego rodzaju przekształcenia ze względu na brak świadomości właścicieli oraz ich problemy finansowe. Domy mogą ulec zatarciu np. poprzez:

- niewłaściwą wymianę stolarki okiennej;
- niewłaściwą wymianę stolarki drzwiowej;
- niewłaściwą wymianę połaci dachowej;
- ocieplenie budynku;
- otynkowanie budynku;
- wszelkiego rodzaju dobudówki;

- umieszczanie reklam zakrywających detale architektoniczne.

Gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, a zatem mogą być z niej wyłączone, jak i włączone nowe obiekty.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

W podrozdziale 5.5. wskazano zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, którymi to są obiekty wpisane do rejestru zabytków. Obiekty te stanowią pewien wyróżnik na tle innych w regionie, przez co ich identyfikacja nie stanowi większego problemu, szczególnie dla miejscowej społeczności. Zabytki te posiadają wysokie walory artystyczne i historyczne. Ich obecność na stałe wpisała się w krajobraz gminy, są dla niej charakterystyczne i niepowtarzalne, jednocześnie związane czasem, miejscem i otaczającą przestrzenią. Poniżej krótko scharakteryzowano najważniejsze obiekty zabytkowe (zabytki rejestrowe) z terenu gminy oraz przedstawiono ich fotografie.

Trynosy-Osiedle – park

Park znajduje się w południowej części miejscowości. Posiada nieregularny kształt. W 1907 r. został zaprojektowany przez Stefana Celichowskiego. Na jego obszarze znajduje się dwór, który został ujęty w gminnej ewidencji zabytków. Park nie jest ogólnodostępny. Stanowi wyraźną dominantę przestrzenną miejscowości. Największa grupa drzew znajduje się na wschód od dworu, wszystkie drzewa są liściaste. Wśród licznego drzewostanu największą grupę drzew stanowią: topole, graby i klony. Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie parku występują następujące pomniki przyrody:

- jesion wyniosły o obwodzie 396 cm i wysokości 26 m;
- platan klonolistny o obwodzie 349 cm i wysokości 24 m;
- kasztanowiec zwyczajny o obwodzie 295 cm i wysokości 19 m;
- lipa drobnolistna o wysokości 21 m.

Fot. 15. Park w Trynosach-Osiedlu

Źródło: fotografia własna

Wąsewo – kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny murowany

Parafia w Wąsewie erygowana została jeszcze przed 1463 r. przez biskupa Pawła Giżyńskiego. Na miejscu obecnej świątyni oraz w jej pobliżu w przeszłości znajdowały się drewniane kościoły. Budowę teraźniejszego kościoła rozpoczęto w 1911 r. lub w 1912 r. według projektu czołowego architekta

polskiego końca XIX i początku XX wieku Józefa Piusa Dziekońskiego. Prace budowlane trwały aż do 1920 r. W 1916 r. zakończono prezbiterium i zakrystię. W 1944 r. zniszczone zostały mury zachodnie z wieżami, wieżba dachowa, dach, transept oraz częściowo prezbiterium. W 1946 r. odbudowano fasadę bez wież, prezbiterium przykryto dachem. Rok później pokrycie dachowe położono na korpusie. W latach 1950-1972 zakupiono liczne wyposażenie. W latach 50. XX w. wykonano freski wg proj. prof. Przeworskiej. Wieże odbudowano dopiero w latach 1979-1980. Kościół o bardzo wysokich wartościach kulturowych. Wybudowany został w stylu neogotyckim, z cegły czerwonej o wątku krzyżowym oraz kamienia ciosanego, trójnawowy, pseudohałowy, nieorientowany, założony na planie krzyża łacińskiego. Bryła jest rozcłonkowana, składa się z kilku wyraźnie oddzielonych od siebie części: dwóch wież dzwoniczych połączonych ze sobą niewielkim ryzalitem, nawy głównej z dwoma bocznymi, absydy z ambitem, transeptu oraz dwóch aneksów. Dachy pokryte zostały blachą prostą na rąbek stojący. Ponad kalenicą wznosi się niewielka sygnaturka w miejscu przecięcia nawy i transeptu. Kościół jest całościowo oszkarpowany. Do najcenniejszego wyposażenia wnętrza kościoła należy Obraz Matki Boskiej Wąsewskiej pochodzący z pierwszej połowy XVIII wieku oraz około 30 tabliczek wotowych z XVIII i pierwszej połowy XIX wieku. Wewnątrz znajdują się tablice upamiętniające następujące osoby:

- ks. Józef Kowalski – proboszcz parafii Wąsewo w latach 1852-1863;
- ks. Mieczysław Kłobukowski - proboszcz parafii Wąsewo w latach 1929-1942.

Fot. 16. Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Wąsewie

Źródło: fotografia własna

Wąsewo - najstarsza część cmentarza parafialnego rzymskokatolickiego

Cmentarz znajduje się w północnej części miejscowości, po zachodniej stronie drogi prowadzącej od północy do Wąsewa, na terenie płaskim. Powierzchnia najstarszej części cmentarza wynosi ok. 1 ha, zaś łączna powierzchnia założenia odpowiada ok. 2 ha, z czego ok. 0,5 ha to wolna część zlokalizowana na północy. Historyczny cmentarz założony został na planie prostokąta z siedmioma kwaterami. Aleja główna została utwardzona. Nekropolia otoczona została kamiennym murem w części wschodniej oraz południowej, gdzie znajdują się 4 neogotyckie, historyczne słupki bramne wybudowane z cegły czerwonej. Północna i zachodnia część cmentarza otoczona jest współczesnym ogrodzeniem. Na terenie cmentarza znajduje się nieliczny drzewostan. Układ cmentarza czytelny, widoczny w krajobrazie wsi, pochówki odbywają się regularnie. Wg karty ewidencyjnej najstarszy istniejący nagrobek pochodzi z 1860 r. Zgodnie z kartą ewidencyjną cmentarza na jego terenie znajduje się nagrobek o znaczeniu historycznym, tj. nagrobek Por. Grabczewskiego organizatora AK.

Podczas inwentaryzacji terenowej w 2025 r. odnaleziono także inne nagrobki o znaczeniu historycznym:

1. Piotr Zieliński – właściciel dóbr Mokrylas, 1869 r. – wpisany do rejestru zabytków ruchomych pod nr B/348 z 4.08.2017.
2. Ignacy Lasocki – obywatel ziemski, 1876 r.
3. Grób rodziny Ogończyk-Czyszkowskich: Marya zm. 1924 r., Stanisław zm. 1929 r., Zdzisław.
4. Ks. Bolesław Włostowski – proboszcz par. Wąsewo w latach 1912-1929, budowniczy kościoła, 1929 r.
5. Franciszek Czarnowski, 1892 r.
6. Kornelia z Lemańskich Komierowska, 1866 r.
7. Stanisław Wasiłowski, 1861 r. oraz Rozalia z Pacuskow Wasiłowska, 1881 r.
8. Krzyż żelazny na postumencie kamiennym niezidentyfikowanej intencji.

Fot. 17. Cmentarz w Wąsewie

Źródło: fotografia własna

Wąsewo – nagrobek Piotra Zielińskiego

Nagrobek pochodzi z 2 poł. XIX w. i znajduje się na cmentarzu w Wąsewie. Pochowany w nim został właściciel dóbr Mokrylas Piotr Zieliński. Obiekt jest metalowy w formie obelisku, posadowiony na trójstopniowej podstawie. Jest dwukondygnacyjny z prostopadłościenną kondygnacją pierwszą oraz trapezową kondygnacją drugą. Zwieńczony został krzyżem zakończonym trójlistnie. W kondygnacji pierwszej inskrypcja: TU SPOCZYWAJĄ ZWŁOKI Ś.P. PIOTRA ZIELIŃSKIEGO WŁAŚCICIELA DÓBR MOKRYLAS URODZONEGO D: 19 PAŹDZIERN: 1812 ROKU ZMARŁEGO DNIA 2 MAJA 1869 ROKU. POKÓJ JEGO DUSZY. Nagrobek otoczony jest żeliwnym ogrodzeniem. Obiekt reprezentuje stan bardzo dobry. W ostatnim czasie przeprowadzone zostały przy nim prace konserwatorskie i renowacyjne dofinansowane ze środków Budżetu Państwa oraz przez Samorząd Województwa Mazowieckiego.

Fot. 18. Nagrobek Piotra Zielińskiego na cmentarzu w Wąsewie

Źródło: fotografia własna

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT

Ocenę stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Wąsewo przeprowadzono za pomocą analizy SWOT, w której wskazano mocne i słabe strony, a także szanse i zagrożenia. Poniższe zapisy przedstawione w układzie tabelarycznym wynikają z analizy dokumentów programowych na szczeblu gminnym, wizji terenowej oraz własnych wywodów i spostrzeżeń. Ogółem, jest to cały zbiór wniosków odnoszący się do zasobu kulturowego Gminy Wąsewo. Analiza SWOT ma na celu wyłonienie określonych założeń projektowych.

Tabela 14. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy

Szanse	Zagrożenia
1. Możliwość pozyskania środków zewnętrznych na prace restauratorskie.	1. Zmniejszające się nakłady budżetu państwa na odnowę zabytków.
2. Potencjał obiektów zabytkowych, w sposób szczególny obiektów o najważniejszym znaczeniu dla gminy.	2. Postępująca dekapitalizacja zasobu zabytkowego.
3. Prace remontowe i konserwatorskie mające na celu polepszenie stanu zabytków.	3. Bezprawne/samowolne działania przy prywatnych obiektach o walorach zabytkowych i ich rozbiórki.
4. Zapoczątkowane zmiany w systemie planowania przestrzennego.	4. Brak środków na renowację zabytkowych obiektów.
5. Prace nad nowym Planem Ogólnym Gminy, które uwzględniają zasadę ochrony dziedzictwa kulturowego.	5. Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań przyrody: huragany, grad, burze, upały.
6. Nowoczesne techniki informatyczne, narzędzia AI pozwalające na promocję dziedzictwa kulturowego.	6. Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań człowieka: podpalenia, rabunek, dewastacja.
7. Konsekwentna i długofalowa polityka na rzecz ochrony zabytków oparta na opracowanej dokumentacji.	7. Zagrożenie dla stanowisk archeologicznych poprzez głęboką orkę, nielegalnych poszukiwaczy.
8. Wzrastająca świadomość znaczenia dziedzictwa kulturowego wśród mieszkańców gminy.	8. Wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych.
9. Organizacja imprez i wydarzeń kulturowych związanych z lokalną kulturą.	9. Niechęć właścicieli obiektów zabytkowych do służb ochrony konserwatorskiej oraz do obowiązujących przepisów względem zabytków.

<ul style="list-style-type: none"> 10. Wzrost wykorzystania tradycji, wielokulturowości i dziejów historycznych w działaniach kulturalno-promocyjnych. 11. Ochrona obiektów zabytkowych poprzez opracowanie nowych MPZP. 12. Kreatywność inwestorów, w tym inwestorów turystycznych związanych z dziedzictwem kulturowym. 13. Rosnąca rola samorządu lokalnego w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego. 14. Wykorzystanie potencjału zabytków oraz zasobów oraz zasobów historycznych do promowania Gminy. 15. Poprawiająca się akceptacja na rzecz ochrony zabytków poprzez realizację inicjatyw oddolnych. 	<ul style="list-style-type: none"> 10. Niewystarczający nadzór nad zabytkami przez instytucje do tego powołane 11. Niezachowanie ładu przestrzennego skutkującego wprowadzaniem w historyczną zabudowę nieodpowiednio wpasowanych nowych budynków zakłócających spójność architektoniczną. 12. Opracowane strategie, programy, plany wdrażane powierzchownie. 13. Nieumiejętna adaptacja zabytków do nowych funkcji.
Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> 1. Opracowana i zaktualizowana gminna ewidencja zabytków architektury i budownictwa oraz gminna ewidencja zabytków archeologicznych przyjęta Zarządzeniem Wójta. 2. Występujące zabytki wpisane do rejestru zabytków – zarówno zabytki nieruchome, jak i ruchome. 3. Zachowane drewniane budownictwo ludowe. 4. Zachowane przykłady budownictwa: rezydencjonalnego, sakralnego, ludowego, techniki i przemysłu oraz cmentarzy i zaprojektowanej zieleni. 5. Bardzo dobry stan dworu w Trynosach Osiedlu i kościoła w Wąsewie. 6. Duża liczba zachowanych historycznych nagrobków na cmentarzu w Wąsewie. 7. Wyremontowana plebania. 8. Występujące przykłady małej architektury w postaci kapliczek, krzyży przydrożnych oraz figur. 9. Znaczna liczba zaewidencjonowanych stanowisk archeologicznych. 10. Uwzględnienie ochrony zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. 11. Opracowany gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. 12. Liczne miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego – duży stopień pokrycia terenu. 13. Przyjęta uchwała w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach – możliwość finansowania. 14. Istniejące Małe Muzeum Ziemi Mazowieckiej. 15. Izba pamięci lotnika Jana Martensa w Gminnej Bibliotece Publicznej. 16. Bogate dziedzictwo niematerialne. 17. Znaczna liczba działających KGW na rzecz dziedzictwa kulturowego. 	<ul style="list-style-type: none"> 1. Niezaktualizowana Strategia Rozwoju. 2. Brak dostępu do niektórych zabytkowych obiektów (własność prywatna). 3. Nieoznakowane zabytki rejestrowe niebiesko-białą tablicą. 4. Niezadowolający stan części obiektów zabytkowych, szczególnie budynków gospodarczych i części budynków mieszkalnych. 5. Budynki mieszkalne popadające w pustostany. 6. Liczne przekształcenia zabytkowego budownictwa mieszkalnego. 7. Zanikające, tradycyjne budownictwo drewniane na rzecz nowoczesnych budynków. 8. Opustoszałe obiekty techniki i przemysłu popadające w powolną degradację. 9. Bardzo zły stan cmentarza wojennego w Starym Brzezienku. 10. Brak stanowisk archeologicznych o własnej formie krajobrazowej oraz wpisanych do rejestru zabytków. 11. Niewykorzystany potencjał Muzeum. 12. Spadająca demografia na terenie gminy – zmiany w strukturze przestrzennej układów przestrzennych wsi.

<p>18. Występujące organizacje pozarządowe, fundacje, stowarzyszenia na terenie gminy działających na rzecz ochrony zabytków.</p> <p>19. Udokumentowane osoby zasłużone dla gminy.</p> <p>20. Podtrzymany kult Obrazu Matki Bożej Wąsewskiej słynącego z cudów.</p> <p>21. Spisane legendy gminne.</p> <p>22. Duża liczba informacji o zabytkach na stronie internetowej gminy.</p> <p>23. Bogate tradycje regionalne.</p> <p>24. Liczne publikacje książkowe, w których poruszana jest tematyka zabytków i dziedzictwa kulturowego gminy.</p> <p>25. Organizowane wyjazdy kulturoznawcze i inne wydarzenia.</p> <p>26. Działalność Gminnej Biblioteki Publicznej.</p>	
--	--

Źródło: opracowanie własne

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Założenia projektowe zostały przedstawione w układzie: priorytet, kierunek działania, zadanie. Wypracowane priorytety są założeniem ogólnym, na który składają się kierunki działań. Na kierunki działań składają się z kolei zadania. Zadania są ostatnim elementem hierarchicznej piramidy będąc jej najmniejszą częścią wskazując najbardziej szczegółowe prace. Priorytety, kierunki i zadania określono w podrozdziałach rozdziału 7.

W art. 4. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wskazano że ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ponadto należy przypomnieć zapisy art. 87 ust.2 odwołujące się do celów GPOnZ:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyekspozowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Dzięki zaangażowaniu władz gminy oraz pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami możliwe było wypracowanie założeń projektowych. Te opracowane zostały na podstawie analizy stanu dziedzictwa kulturowego gminy, wizji i inwentaryzacji terenowej zabytków, analizy SWOT, dokumentów strategicznych i planistycznych gminy, diagnozie gminnej ewidencji zabytków, stanu poszczególnych obiektów, a także doświadczeń nabytych w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym.

Zaproponowany spójny pakiet rozwiązań, jak i konkretnych zadań powinien przyczynić się do ogólnej poprawy stanu i wizerunku dziedzictwa kulturowego gminy. W sposób szczególny dotyczy to dziedzictwa niematerialnego i materialnego, w tym zabytków z terenu gminy.

7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami

Wypracowane priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo na lata 2026-2029 uwzględniają cele wymienione w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jednocześnie sformułowane zostały w perspektywie wieloletniej.

Wyznaczono następujące priorytety:

- 1. Zarządzanie zasobem zabytkowym.**
- 2. Racjonalne kształtowanie i ochrona krajobrazu kulturowego.**
- 3. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego.**
- 4. Edukacja i promocja na rzecz tożsamości kulturowej.**

7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami

Określono długofalowe kierunki działań (wykraczające często ponad 4-letni okres obowiązywania Programu) wraz z oczekiwanymi rezultatami. Wypracowane kierunki działań Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo na lata 2026-2029 to:

- 1.1. Intensyfikacja ochrony nad zabytkami.**
- 1.2. Podniesienie atrakcyjności zabytków.**
  - 2.1 Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.**
  - 2.2 Zachowanie ład przestrzennego.**
    - 3.1 Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków.**
    - 3.2 Korzystanie z nowoczesnych technik informatycznych.**
  - 4.1. Edukacja o regionalnym dziedzictwie kulturowym.**
  - 4.2. Promocja gminy oparta na potencjałach kulturotwórczych.**

7.3 Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

W ramach wyznaczonych kierunków działań wskazano zadania wyznaczone na 4 lata obowiązywania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo na lata 2026-2029. Zgodnie z art. 87 ust 5 z realizacji programu wójt sporządzi co 2 lata sprawozdanie z realizacji programu i przedstawi je radzie gminy. W związku z powyższym zaproponowane zadania podzielone zostały na 2 etapy. Pierwszy na lata 2026-2027, za który opracowane zostanie sprawozdanie z początkiem 2028 r. oraz drugi przypadający na lata 2028-2029. Sporządzenie sprawozdania będzie miało kluczowy wpływ na realizację pozostałych zadań w latach 2028-2029.

Zadania w okresie 2026-2027 będą miały charakter przygotowawczy, zaś większość pozostałych zadań zrealizowana zostanie w latach 2028-2029. Dla części zadań wyznaczono 4-letni okres obowiązywania. Kolorem niebieskim zaznaczono okres realizacji, zaś kolor biały oznacza brak realizacji w danym etapie. W poniższej tabeli zaproponowano także, kto będzie odpowiadał za wykonanie zadania. Nie jest to jednak podział obligatoryjny, ponieważ realizacja lub część realizacji danego zadania może odbyć się przy udziale/współdziale innych lub dodatkowych podmiotów, których nie można wskazać na obecnym etapie programowania. Niezmiernie ważnym jest współdziałanie władz Gminy z jej jednostkami organizacyjnymi oraz pozostałymi osobami/podmiotami zaangażowanymi w realizację zadań.

Tabela 15. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

Kierunki działań	Zadania	2026-2027	2028-2029	Realizator
Priorytet 1. Zarządzanie zasobem zabytkowym				
1.1 Intensyfikacja ochrony nad zabytkami	1. Przeprowadzenie generalnych prac porządkowych i pielęgnacyjnych cmentarza w Starym Brzezienku.			UG
	2. Odnowienie pomnika Stanisława Wasiłowskiego na cmentarzu w Wąsewie.			UG, O, P
	3. Aplikowanie o datacje zewnętrzne na dofinansowanie prac przy obiektach zabytkowych.			UG
	4. Przyznawanie dotacji ze środków własnych gminy na prace remontowo-konserwatorskie zabytków na podstawie przyjętej uchwały w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków.			UG
	5. Bieżąca współpraca z jednostkami samorządowymi i związanymi z ochroną zabytków.			UG
1.2. Podniesienie atrakcyjności zabytków	1. Podjęcie działań mających na celu oznakowanie zabytków rejestrowych – współpraca ze Starostwem.			UG, St
	2. Przeprowadzenie kwesty na rzecz ratowania historycznych nagrobków zlokalizowanych na wąsewskim cmentarzu			UG, P, Wol
Priorytet 2. Racjonalne kształtowanie i ochrona krajobrazu kulturowego				
2.1. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego	1. Zabezpieczenie w budżecie gminy środków finansowych na zadania związane z zachowaniem dziedzictwa kulturowego.			UG
	2. Wsparcie na rzecz właścicieli obiektów zabytkowych w postaci ulg i rekompensat.			UG
2.2. Zachowanie ładu przestrzennego	1. Opracowanie nowych MPZP uwzględniających zasady ochrony zabytków.			UG
	2. Przyjęcie Planu Ogólnego Gminy uchwałą.			UG
	3. Wydawanie decyzji o warunkach zabudowy, oraz decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego ze szczególnym uwzględnieniem historycznego charakteru miejsca.			UG
	4. Aktualizacja Strategii Rozwoju Gminy.			UG
Priorytet 3. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego				
3.1. Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków	1. Opracowanie mapy z lokalizacją obiektów zabytkowych z terenu gminy.			UG
	2. Wydawanie zaświadczeń z Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Wąsewo.			UG
	3. Monitoring GEZ.			UG
3.2. Korzystanie z nowoczesnych technik informatycznych	1. Wykorzystanie nowoczesnych narzędzi AI do opracowywania krótkich filmów przedstawiających zabytki.			UG
	2. Informowanie mieszkańców gminy o prowadzonych działaniach konserwacyjnych, remontowych, renowacyjnych, rewitalizacyjnych, otrzymanych dotacjach na zabytki, przyznanych dotacjach, itp. poprzez stronę internetową gminy.			UG

	3. Zamieszczanie na stronie internetowej gminy informacji dotyczących możliwości pozyskania dofinansowań na obiekty zabytkowe.			UG
Priorytet 4. Edukacja i promocja na rzecz tożsamości kulturowej				
4.1. Edukacja o regionalnym dziedzictwie kulturowym	1. Uczestnictwo pracowników urzędu gminy w szkoleniach i prelekcjach w dziedzinie ochrony zabytków.			UG
	2. Udział w konkursie wojewódzkim pn. „Renowacja Roku Zabytków Mazowsza”.			W
	3. Wzmocnienie roli edukacji w zakresie dziedzictwa kulturowego i jego ochrony szczególnie dla dzieci młodzieży ze szkół podstawowych.			UG, S
	4. Organizacja wycieczek do miejsc ciekawych turystycznie i krajoznawczych			UG, S, GBP
	5. Przeprowadzenie konkursów związanych z lokalną historią i tradycjami, np. test wiedzy o Marii Konopnickiej, kontynuacja konkursu na tradycyjny chleb dożynkowy, itp.			UG, S, GBP
	6. Odbycie spacerów studyjnych z dziećmi, młodzieżą i dorosłymi po najciekawszych obiektach zabytkowych gminy.			UG, S, GBP
	7. Organizacja konkursów wiedzy, konkursów plastycznych, fotograficznych, muzycznych związanych z lokalnym dziedzictwem			GBP, UG, S
4.2. Promocja gminy oparta na potencjałach kulturotwórczych	1. Kontynuacja organizacji Festiwalu Pieśni Maryjnej w Wąsewie.			UG, P, O
	2. Zwiększenie roli Izby Pamięci Jana Martensa, Małego Muzeum Wsi Mazowieckiej oraz wsparcie na rzecz ich promocji.			UG, S, GBP
	3. Wspieranie działań dotyczących podtrzymania dziedzictwa kulturowego na rzecz zespołów folklorystycznych, KGW oraz organizacji pozarządowych.			UG, O, GBP
	4. Promocja i popularyzacja opracowanych już folderów gminnych, książek i publikacji związanych z gminą			UG, GBP
	5. Prowadzenie marketingu kulturowego.			UG, O, GBP

Źródło: opracowanie własne

Realizatorzy, wykaz skrótów:

GBP – Gminna Biblioteka Publiczna,

O – organizacje pozarządowe,

P – Parafie,

S – Szkoły,

St – Starostwo,

UG – Urząd Gminy,

W – Właściciele,

Wol - Wolontariusze

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Realizacja Programu będzie się odbywać poprzez wskazane zadania gminy oraz pozostałych depozytariuszy na rzecz osiągnięcia priorytetów w nim przyjętych. Podstawę niniejszego instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawne i zawarte w nich regulacje dotyczące instrumentów prawno-ekonomicznych i finansów publicznych.

Zakłada się, że zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

1. instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych (np. uchwalanie gminnego programu opieki nad zabytkami, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, planu ogólnego gminy, wpis do rejestru zabytków, przyjęcie Zarządzeń w sprawie gminnej ewidencji zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków);
2. instrumentów finansowych (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, aplikowanie o dofinansowanie, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich i państwowych oraz pożyczki, dotacje, subwencje, nagrody, a także stosowanie finansowania w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego);
3. instrumentów koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich i powiatowych strategiach, planach zagospodarowania, programach opieki nad zabytkami, itp. oraz pomiędzy dokumentami własnymi gminy. Ponadto współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków, urzędem marszałkowskim, starostwem, jednostkami własnymi gminy, właścicielami zabytków, parafiami, pozostałymi organizacjami związanymi z ochroną i opieką nad zabytkami oraz współpraca ze wszystkimi realizatorami przypisanymi do zadań w Programie);
4. instrumentów kontrolnych (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, sprawozdanie z realizacji Programu, opracowanie aktualizacji GPOnZ na lata 2029-2032).

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Ustawodawca wymienił zadania związane z gminnym programem opieki nad zabytkami. Na podstawie ww. artykułu skonkretyzowano je poniżej na potrzeby niniejszego Programu.

Wójt Gminy Wąsewo sporządza na okres 4 lat Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo przyjmuje Rada Gminy Wąsewo, po uzyskaniu opinii Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego. Z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wąsewo Wójt Gminy Wąsewo sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy Wąsewo.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji,
- b) koszt wykonania zadań;
- b) efektywność ich wykonania.

Poniżej wskazano przykładowe kryteria i wskaźniki oceny realizowanych zadań, które mogą być pomocne przy opracowaniu sprawozdania.

W ramach priorytetu **1. Zarządzanie zasobem zabytkowym:**

- liczba obiektów ogółem poddanych pracom restauratorskim;
- wartość finansowa wykonanych prac restauratorskich;
- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace restauratorskie przy zabytkach;
- wartość finansowa uzyskanych dotacji na prace restauratorskie przy zabytkach;
- liczba znaków zabytku rejestrowego umieszczonych na obiektach wpisanych do rejestru;
- wartość finansowa zebranych datków na konserwację zabytkowych nagrobków.

W ramach priorytetu **2. Racjonalne kształtowanie i ochrona krajobrazu kulturowego:**

- wartość przeznaczonych środków finansowych na zadania związane z zachowaniem dziedzictwa kulturowego;
- liczba właścicieli obiektów zabytkowych, którzy otrzymali wsparcie w postaci ulg i rekompensat;
- liczba opracowanych MPZP;
- liczba wydanych WZT-ek;
- stopień pokrycia gminy MPZP;

W ramach priorytetu **3. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego:**

- liczba informacji przekazanych właścicielom zabytków o zmianach w GEZ;
- liczba wydanych zaświadczeń z Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Wąsewo;
- liczba nowo wstawionych publikacji i informacji związanych z dziedzictwem kulturowym na stronie internetowej gminy.

W ramach priorytetu **4. Edukacja i promocja na rzecz tożsamości kulturowej:**

- liczba zorganizowanych konkursów związanych z lokalną historią i tradycjami;
- liczba uczniów biorących udział w spacerach studyjnych po najciekawszych obiektach zabytkowych gminy;
- liczba osób uczestnicząca w Festiwalu Pieśni Maryjnej w Wąsewie;
- liczba osób odwiedzająca izby pamięci;
- liczba zespołów folklorystycznych, KGW i organizacji pozarządowych, którym udzielono wsparcia;
- liczba szkoleń i prelekcji dot. ochrony zabytków, w których uczestniczyli urzędnicy gminni;
- liczba dodatkowych zajęć o tematyce dziedzictwa kulturowego;
- liczba wycieczek szkolnych do miejsc ciekawych turystycznie;
- liczba dzieci i młodzieży, która brała udział w wycieczkach;

- liczba sprzedanych/wypożyczonych folderów gminnych, książek i publikacji związanych z gminą i jej historią.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział ma charakter informacyjny. Poniżej przedstawiono przykładowe możliwości finansowania wskazanych w podrozdziale 7.3. zadań z uwzględnieniem środków:

- publicznych (np. budżet państwa, budżety jednostek samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, środki Unii Europejskiej, inne źródła zagraniczne),
- prywatnych (osób fizycznych, fundacji, osób prawnych, kościelnych itp.).

W poszukiwaniu dofinansowania nie można ograniczać się wyłącznie do powszechnie znanych i dostępnych programów. Źródeł należy także szukać w ogłaszanych przez samorządy konkursach na realizację zadań z zakresu edukacji, kultury, promocji, w budżetach tzw. obywatelskich lub partycypacyjnych, a nawet w projektach społecznych dotyczących utworzenia np. klubów seniora, dziennych domów pobytu, przedszkoli, żłobków, gdzie w ramach cross-finansingu możliwe jest dostosowanie budynków, w tym zabytkowych do prowadzenia zajęć. Decydując się na złożenie wniosku, należy liczyć się z tym, że w każdym konkursie wniosków z podobnym zakresem działań wpływa dużo, a uzyskanie dofinansowania nie jest łatwe, m.in. ze względu na z góry przydzieloną alokację środków. Ponadto w zdecydowanej większości konkursów wymagany jest wkład własny. W związku z powyższym wnioskodawca z góry powinien zarezerwować określoną pulę środków.

Źródłami wsparcia działań w obszarze kultury w ramach budżetu państwa są:

- Programy MKiDN;
- Rządowy Program Odbudowy Zabytków;
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;;
- Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków;
- Fundusz Kościelny.

Wsparcie na zabytki prowadzą również jednostki samorządowe i organizacje pozarządowe

- środki własne gminy;
- Urząd Marszałkowski;
- Starostwo Powiatowe;
- Lokalna Grupa Działania „Zielone Sięło”

Na działania związane z ochroną i wykorzystaniem zabytków można pozyskać środki z wielu programów w ramach środków europejskich, m.in. takich jak:

- Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027;
- Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027.

Szczegółowe informacje o zasadach i kryteriach możliwości pozyskiwania ww. środków są dostępne na stronach internetowych poświęconych ww. źródłom finansowania. Poniżej scharakteryzowano najbardziej popularne programy pomocowe.

Programy MKiDN

Programy Ministra z zakresu kultury mają na celu dofinansowanie zadań o charakterze projektowym z wyłączeniem stałej działalności kulturalnej podmiotów. Skierowane są do instytucji kultury, organizacji pozarządowych, instytucji filmowych, szkół i uczelni wyższych, jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, kościołów i związków wyznaniowych oraz ich osób prawnych. Dzięki

Programom Ministra wsparcie finansowe mogą otrzymać działania z zakresu kultury oraz ochrony dziedzictwa kulturowego i historycznego, obejmujące m.in. szeroko rozumianą edukację, działalność artystyczną, kulturę cyfrową, działania promujące czytelnictwo, a także projekty infrastrukturalne. Na rok 2025 przewidziano nabory m.in. na następujące programy, które nawiązują do wyznaczonych zadań w programie:

- groby i cmentarze wojenne w kraju - celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń;
- kultura ludowa i tradycyjna - celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania;
- miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju - celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości;
- ochrona zabytków - celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomości i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne;
- ochrona zabytków archeologicznych - celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Rządowy Program Odbudowy Zabytków

Rządowy Program Odbudowy Zabytków jest to Program, który wesprze samorzady w poprawieniu stanu, odbudowie i remontach obiektów zabytkowych przyczyniając się tym samym do poprawy ich stanu i uchroni przed degradacją i niszczeniem. Program dopuszcza finansowanie obiektów posiadających wpis do ewidencji lub rejestru zabytków i będących w posiadaniu jednostki samorządu terytorialnego lub jednostki organizacyjnej podległej jednostce samorządu terytorialnego. Program kierowany jest bezpośrednio do jednostek samorządu terytorialnego, a za ich pośrednictwem również do innych podmiotów zobowiązanych do opieki nad zabytkami. Dofinansowanie będzie przyznawane na realizację zadań inwestycyjnych związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. Może być przeznaczone na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego albo na udzielenie dotacji samorządowej na takie prace. Dofinansowanie z Programu może wynieść maksymalnie 98% wartości inwestycji, a minimalny wkład własny - 2%. Wnioski będą mogły być składane w aplikacji Polski Ład udostępnionej przez BGK, w jednej z trzech kategorii:

- do 150 000 zł;
- do 500 000 zł;
- do 3 500 000 zł.

W ostatnich latach z terenu Gminy Wąsewo w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków przyznano następujące dotacje:

- Prace konserwatorskie i roboty budowlane budynku zabytkowej plebani w Wąsewie, I nabór 2023 r. – 1 000 000,00 zł.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Narodowy Fundusz oferuje pożyczki, dotacje oraz inne formy dofinansowania projektów realizowanych m.in. przez samorządy, przedsiębiorstwa, podmioty publiczne, organizacje społeczne a także osoby fizyczne. W sektorze finansów publicznych Narodowy Fundusz jest również największym w Polsce partnerem międzynarodowych instytucji finansowych w obsłudze środków zagranicznych przeznaczonych na ochronę środowiska. NFOŚiGW organizuje również m.in. konkursy dotyczące dofinansowania na prace związane z gruntowymi termomodernizacjami zabytkowych obiektów. Konkursy dotyczą poprawy efektywności energetycznej w budynkach użyteczności publicznej, w tym budynków zabytkowych, a także projekty związane z rewaloryzacją cennych, zabytkowych założeń parkowych.

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi nabory wniosków o przyznanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu państwa, będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Dla wnioskodawców starających się o dotację docelową obowiązuje Regulamin naboru oraz przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu Państwa będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Ww. regulamin określa zasady i tryb postępowania przy ubieganiu się o dotację celową na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu państwa będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w tym:

- uprawnionych wnioskodawców;
- koszty kwalifikujące się do dofinansowania;
- warunki udzielania dotacji celowej;
- tryb naboru wniosków;
- kryteria oceny wniosków.

Aby ubiegać się o dofinansowanie należy założyć konto oraz zarejestrować się przez system Witkac. Wnioski można składać w wyznaczonych naborach.

Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43. budżetu państwa - wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych. Maksymalna kwota udzielonej dotacji z Funduszu Kościelnego w roku 2025 nie powinna przekraczać 200.000,00 zł.

Kościelne osoby prawne będą mogły ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na realizację w 2025 r. następujących zadań:

1. Konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo.
2. Wspomaganie kościelnej działalności charytatywno-opiekuńczej.

W ramach zadania 1 dotacje przeznaczone będą, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji

elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wewnątrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego

Z budżetu Województwa Mazowieckiego mogą być udzielane dotacje na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Województwa Mazowieckiego. Zgodnie z Zasadami udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Województwa Mazowieckiego stanowiącymi załącznik do uchwały Nr XXXV/508/21 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 30 sierpnia 2021 r. ze zm. określono następujące rozdziały:

1. Cel i rodzaj zadań.
2. Wnioskodawcy.
3. Pomoc de minimis i pomoc de minimis w rolnictwie lub rybołówstwie.
4. Wysokość dotacji.
5. Termin i tryb przyznawania dotacji.
6. Przekazanie i rozliczanie dotacji.

Wnioski o udzielenie dotacji jednorocznej i wieloletniej składa się do 15 grudnia roku poprzedzającego rok, w którym planowane jest rozpoczęcie prac określonych we wniosku. W przypadku niewykorzystania całości środków przeznaczonych w budżecie województwa na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach lub ich zwiększenia, mogą być składane wnioski o dotację jednoroczną w drugim terminie, tj. do dnia 15 kwietnia roku, w którym dotacja jednoroczna ma być wykorzystana.

Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027

W ramach priorytetu V – Fundusze Europejskie dla wyższej jakości życia na Mazowszu (cel szczegółowy 4(vi) wzmocnienie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych) realizowane będą następujące typy projektów:

- rozwój infrastruktury do prowadzenia działalności kulturalnej ważnej dla edukacji i aktywności kulturalnej;
- turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych i kulinarnych).

Grupa docelowa: mieszkańcy WM, w tym osoby ze specjalnymi potrzebami, użytkownicy – odbiorcy, widzowie instytucji kultury, turyści.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 22 000 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych oraz 5 500 000,00 EUR w regionach lepiej rozwiniętych.

W ramach Priorytetu IX – Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim (cel szczegółowy 5(i) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich) realizowane będą następujące typy projektów:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;

- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

Grupa docelowa: interesariusze procesu rewitalizacji, zidentyfikowani w gminnych programach rewitalizacji, w tym m.in. mieszkańcy, właściciele, użytkownicy wieczysti nieruchomości i podmioty zarządzające nieruchomościami, podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić działalność społeczną lub gospodarczą; JST i ich jednostki organizacyjne; organy władzy publicznej.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 30 000 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych oraz 11 000 000,00 EUR w regionach lepiej rozwiniętych.

W ramach Priorytetu IX – Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim (cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie) realizowane będą następujące typy projektów:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

Grupa docelowa: interesariusze procesu rewitalizacji, zidentyfikowani w gminnych programach rewitalizacji, w tym m.in. mieszkańcy, właściciele, użytkownicy wieczysti nieruchomości i podmioty zarządzające nieruchomościami, podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić działalność społeczną lub gospodarczą; JST i ich jednostki organizacyjne; organy władzy publicznej.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 31 387 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych.

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027

Program jest następcą Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko realizowanego w perspektywie finansowej 2014-2020. Jest to program europejski na lata 2021-2027 zarządzany na poziomie krajowym. Przyczyni się do rozwoju gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska oraz przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu. FENIKS wesprze również inwestycje transportowe oraz dofinansuje ochronę zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Budżet całego programu: 135 mld zł, wkład UE: 111,7 mld zł. Dotację na zabytki będzie można uzyskać na renowację, konserwację, rewaloryzację i restaurację obiektów zabytkowych (w tym pomników) w przypadku gdy nie będą to pojedyncze interwencje, tylko stanowiąc będą część większego przedsięwzięcia, które wiąże rozwój kultury z rozwojem gospodarczym, włączeniem społecznym i innowacjami społecznymi w skali kraju, regionu lub skali lokalnej. W ramach priorytetu 7. Kultura, działania 7.1 Infrastruktura kultury i turystyki kulturowej wskazano podstawowe informacje, m.in.:

- cel szczegółowy: EFRR.CP4.VI - Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych;
- instytucję pośredniczącą: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- wysokość alokacji UE: 600 000 000,00 EUR;
- zakres interwencji: 166 - ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury;
- działania: obszar 1 - rozwój infrastruktury kultury (zabytkowej i niezabytkowej), obszar 2 - ochrona i podniesienie atrakcyjności turystycznej obiektów dziedzictwa kulturowego;
- typ beneficjenta: organizacje społeczne i związki wyznaniowe, administracja publiczna, przedsiębiorstwa, kościoły i związki wyznaniowe, jednostki samorządu terytorialnego, administracja rządowa;

- maksymalny % poziom dofinansowania UE w projekcie: 79,71%;
- maksymalny % poziom dofinansowania całkowitego wydatków kwalifikowalnych na poziomie projektu (środki UE + współfinansowanie ze środków krajowych przyznane beneficjentowi przez właściwą instytucję): 100%.

Starostwo Powiatowe w Ostrowi Mazowieckiej

Na podstawie Uchwały nr XXVIII/253/2017 Rady Powiatu w Ostrowi Mazowieckiej z dnia 14 grudnia 2017 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych lub znajdujących się na obszarze powiatu ostrowskiego przyznawane są dotacje na ww. prace dla obiektów położonych na terenie powiatu. O dotacje może ubiegać się każdy podmiot, który jest właścicielem lub posiadaczem zabytku, a także podmiot, który do tego zabytku posiada tytuł prawny wynikający z użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, stosunku zobowiązaniowego lub trwałego zarządu, znajdującego się na obszarze powiatu ostrowskiego, wpisanego do rejestru zabytków. Łączną kwotę dotacji w danym roku budżetowym określa każdorazowo uchwała budżetowa. Dotacji udziela Rada Powiatu Ostrowskiego, w formie uchwały. Właściwa merytorycznie komórka organizacyjna Starostwa Powiatowego w Ostrowi Mazowieckiej prowadzi zestawienie danych o udzielonych dotacjach oraz informuje inne organy uprawnione do udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach o dotacjach przyznanych z budżetu Powiatu Ostrowskiego.

---

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW

Zaplanowane w podrozdziale 7.3. zadania będą możliwe do wykonania od momentu przyjęcia uchwałą przez Radę Gminy niniejszego Programu do końca 2028 r.

Wdrażanie zadań odbędzie się w miarę dostępnych środków i nakładów pracy. Ich realizacja możliwa będzie poprzez zabezpieczenie określonych środków w budżecie gminy. Zadania dotyczące ochrony zabytków powinny być wprowadzone do wieloletniego programu inwestycyjnego gminy. Wyznaczone w Programie zadania powinny być również uwzględnione w innych dokumentach strategicznych i planistycznych gminy. Część wyznaczonych zadań realizowana będzie przez specjalistów w postaci podmiotów zewnętrznych, którzy zostaną wybrani jako Wykonawcy w drodze obowiązujących przepisów prawa.

W art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano na możliwość finansowania przez gminy prac przy obiektach zabytkowych: dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Gmina Wąsewo udziela dotacji na podstawie Uchwały nr LIV.371.2024 z dnia 22 kwietnia 2024 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Z budżetu Gminy Wąsewo mogą być udzielane dotacje celowe na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, położonym na obszarze Gminy Wąsewo. Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac przy zabytku, które wnioskodawca zamierza wykonać w roku złożenia wniosku o udzielenie dotacji. Jeden wnioskodawca ma prawo złożyć najwyżej jeden wniosek na przyznanie dotacji w tym samym roku kalendarzowym. Wnioski o udzielenie dotacji składa się do Wójta Gminy Wąsewo w terminie do 28 lutego roku, w którym ma być udzielona dotacja. Wyjątek stanowi rok 2024, w którym wnioski należy złożyć w terminie do 31 maja. Wnioski pod względem formalnym ocenia Komisja, którą powołuje Wójt Gminy Wąsewo. Wykaz podmiotów, którym udzielono dotacji, wysokość dotacji oraz zakres prac finansowanych dotacji podlega opublikowaniu w Biuletynie Informacji Publicznej oraz na tablicy ogłoszeń Urzędu Gminy Wąsewo. Przekazanie dotacji następuje na podstawie umowy zawartej pomiędzy Gminą Wąsewo a podmiotem, któremu została przyznana dotacja.

Zadania określone w Programie realizowane będą w zdecydowanej większości przez Urząd Gminy oraz w sposób pośredni lub bezpośredni przez pozostałych interesariuszy, do których w sposób szczególnie zaliczyć należy:

- Gminną Bibliotekę Publiczną w Wąsewie;
- Parafię Rzymskokatolicką pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Wąsewie;
- organizacje pozarządowe;
- Koła Gospodyń Wiejskich;
- wolontariuszy;
- szkoły podstawowe z terenu gminy;
- Starostwo Powiatowe w Ostrowi Mazowieckiej;
- Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie;
- Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Delegatura w Ostrołęce;
- Mazowiecki Urząd Wojewódzki w Warszawie;
- Lokalną Grupę Działania „Zielone Sióło”;
- właścicieli obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków;
- instytucje odpowiedzialne za przyznawanie dotacji na zabytki.

W związku z faktem, iż Gmina Wąsewo jest niewielką jednostką samorządową o ograniczonych środkach budżetowych, finansowanie zadań wskazanych w tabeli nr 15 będzie prowadzone w miarę realnych możliwości finansowych budżetu gminnego.

Wszelkie uzgodnienia dotyczące zabytków będą prowadzone z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Zaprezentowane w niniejszym programie informacje powinny zostać na nowo uwzględnione w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, strategii rozwoju gminy oraz innych dokumentach o charakterze strategicznym i planistycznym gminy, w których będzie podejmowana tematyka dziedzictwa kulturowego.

12. BIBLIOGRAFIA

Literatura:

1. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, F.Sulmierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1884, druk „Wieku” Nowy Świat.
2. Geografia regionalna Polski, J. Kondracki, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
3. Geografia osadnictwa, D. Szymańska, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
4. Mały słownik terminów plastycznych, K. Zwolińska, Z. Malicki, 1993 r., Warszawa, Wyd. Wiedza Powszechna.
5. Gmina Wąsewo - przewodnik.
6. Gmina Wąsewo – Mazowsze w pełnej krasie, praca zbiorowa, Wąsewo 2020 r., Wyd. Aleksander.
7. Wąsewo i okolice w legendzie, opowieści i fotografii, C. Pałubiński, Wąsewo 2014 r., Wyd. Stowarzyszenie Ziemia Wąsewska;
8. Plany Odnowy Miejscowości z terenu Gminy Wąsewo.

Strony internetowe:

www.dane.gov.pl
www.mapy.geoportal.gov.pl
www.wspolzedne-gps.pl
www.igrek.amzp.pl
www.mapy.amzp.pl
www.maps.arcanum.com
www.mapy.zabytek.gov.pl
www.rejestr.io
www.mapio.net
www.mapy.zabytek.gov.pl
www.mkidn.gov.pl
www.isap.sejm.gov.pl
www.samorzad.nid.pl
www.maps.mapywig.org
www.niematerialne.nid.pl
www.openstreetmap.org
www.geoserwis.gdos.gov.pl
www.niezlomni.com
www.crfop.gdos.gov.pl
www.wasewo.e-mapa.net
www.wasewo.pl
www.bip.wasewo.eur.pl
www.gov.pl
www.bip.mwzkz.pl
www.mwzkz.pl
www.mazovia.pl
www.bip.powiatostrowmaz.pl
www.funduszeuedlamazowska.eu
www.feniks.gov.pl
www.zielonesiolo.pl

13. SPISY

13.1. Spis tabel

Tabela 1. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego na terenie Gminy Wąsewo	23
Tabela 2. Liczba mieszkańców Gminy Wąsewo z podziałem na jednostki	30
Tabela 3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	49
Tabela 4. Stanowisko archeologiczne najbardziej zróżnicowane chronologicznie	57
Tabela 5. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje	57
Tabela 6. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków	70
Tabela 7. Charakterystyka obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków	70
Tabela 8. Zabytkowe obiekty sakralne	76
Tabela 9. Zabytkowe cmentarze	76
Tabela 10. Zabytkowe parki	77
Tabela 11. Zabytkowe budynki rezydencjonalne	78
Tabela 12. Zabytkowe budynki techniki i przemysłowe	80
Tabela 13. Zabytkowe budynki mieszkalne	81
Tabela 14. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy	85
Tabela 15. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami	90

13.2. Spis rycin

Ryc. 1. Gmina Wąsewo na tle kraju	27
Ryc. 2. Gmina Wąsewo na tle gmin powiatu ostrowskiego	28
Ryc. 3. Przestrzenne rozmieszczenie miejscowości w Gminie Wąsewo	29
Ryc. 4. Gmina Wąsewo w 1937 r.	35
Ryc. 5. Brudki Stare w 1941 r.	36
Ryc. 6. Grądy w 1940 r.	37
Ryc. 7. Mokrylas w 1940 r.	37
Ryc. 8. Przedświt w 1941 r.	38
Ryc. 9. Trynosy w 1941 r.	39
Ryc. 10. Wąsewo w 1941 r.	40
Ryc. 11. Wysocze w 1940 r.	40
Ryc. 12. Układ urbanistyczny Wąsewa – wyrys ze Studium	46
Ryc. 13. Obszary AZP na terenie Gminy Wąsewo	54
Ryc. 14. Etnograficzna mapa Polski	61
Ryc. 15. Herb Gminy Wąsewo	68
Ryc. 16. Flaga Gminy Wąsewo	68
Ryc. 17. Rozmieszczenie zabytków nieruchomych i ruchomych wpisanych do rejestru	71
Ryc. 18. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków	72

13.3. Spis wykresów

Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP	55
Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości	56
Wyk. 3. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości	74
Wyk. 4. Stan zachowania zabytków	75

13.4. Spis fotografii

Fot. 1. Neogotycka kapliczka murowana w Wąsewie	47
Fot. 2. Wnętrze kościoła parafialnego pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Wąsewie	49
Fot. 3. Nagrobek Stanisława Wasiłowskiego – dziadka Marii Konopnickiej	50
Fot. 4. Małe Muzeum Wsi Mazowieckiej w Rząśniku Włociańskim	58
Fot. 5. Kąć poświęcony M. Konopnickiej – patronki szkoły w Rząśniku Włociańskim	59

Fot. 6. Zbiory Izby Pamięci w Wąsewie	59
Fot. 7. Zespół Ludowy „Świtanki” z Przedświcia	62
Fot. 8. Herb rodu Świnków na pomniku Piotra Zielińskiego	66
Fot. 9. Obraz Cudownej Matki Boskiej Wąsewskiej w ołtarzu głównym	67
Fot. 10. Cmentarz w Starym Brzezienku	77
Fot. 11. Dwór w Trynosach-Osiedle	78
Fot. 12. Młyn w Brudkach Starych	79
Fot. 13. Gorzelnia w Trynosach-Osiedlu.....	80
Fot. 14. Drewniany budynek mieszkalny w Grębkach	81
Fot. 15. Park w Trynosach-Osiedlu.....	82
Fot. 16. Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Wąsewie	83
Fot. 17. Cmentarz w Wąsewie.....	84
Fot. 18. Nagrobek Piotra Zielińskiego na cmentarzu w Wąsewie.....	85

14 ANEKSY

Załącznik 1. Nieruchome zabytki architektury i budownictwa ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi
1	Brudki Stare	dom drewniany	78	1920 r.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
2	Brudki Stare	młyn	79	1922 r.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
3	Grębki	dom drewniany	17	pocz. XX w.	
4	Jarząbka	dom drewniany	19	1 poł. XX w.	
5	Jarząbka	dom drewniany	23	1 poł. XX w.	
6	Przedświt	dom drewniany	15, d. pod nr 19	1 poł. XX w.	
7	Przedświt	dom drewniany	33	1 poł. XX w.	
8	Ruda	dom drewniany	17	lata 30. XX w.	
9	Stare Brzezienko	cmentarz z I wojny światowej	dz. 176	I wojna światowa	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
10	Trynosy- Osiedle	dwór murowany	4	ok. 1870 r.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
11	Trynosy- Osiedle	park podworski	dz. 65/7, 65/21, 65/5, 65/4, 65/10, 65/11	pocz. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A- 517 z dn. 27.01.1984 r.
12	Trynosy- Osiedle	stodoła murowana	dz. 65/21	XIX w.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
13	Trynosy- Osiedle	gorzelnia	dz. 65/21	XIX w.	
14	Trynosy- Osiedle	grób wojenny - pomnik	dz. 65/21	1944 r.	
15	Wąsewo	kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny murowany	ul. Armii Krajowej 4A	1912-1920 r., odbud. 1949 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A- 488 z dn. 02.02.1982 r.
16	Wąsewo	plebania	ul. Armii Krajowej 4	pocz. XX w.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
17	Wąsewo	najstarsza część cmentarza parafialnego rzymskokatolickiego	ul. Armii Krajowej dz. 352	1857 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr A- 538 z dn.30.01.1986 r.
18	Wąsewo	kaplica cmentarna drewniana	ul. Armii Krajowej dz. 176/1	k. XIX w.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
19	Wysocze	dom drewniany	15	1 poł. XX w.	
20	Wysocze	dom drewniany	19	1 poł. XX w.	
21	Wysocze	dom drewniany	30	1 poł. XX w.	

Źródło: Gminna ewidencja zabytków

Załącznik 2. Nieruchome zabytki archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/blizsza chronologia	Uwagi
1	Wąsewo	43-72	1	1	1. osada – średniowiecze/późne średniowiecze	
2	Wąsewo	43-72	2	2	1. osada - średniowiecze/późne średniowiecze 2. huta szkła - nowożytność	
3	Wąsewo	43-72	3	3	1. ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze 2. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
4	Wąsewo	43-72	4	4	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia 2. ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze 3. ślad osadnictwa - nowożytność	
5	Wąsewo	43-72	5	5	1. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
6	Wąsewo	43-72	6	6	1. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich 2. osada – późne średniowiecze	
7	Króle	43-72	1	7	1. osada – średniowiecze/późne średniowiecze	
8	Wąsewo, ob. Zastawie	43-72	7	8	1. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
9	Wąsewo, ob. Zastawie	43-72	8	9	1. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
10	Zastawie	43-72	1	10	1. ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze 2. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
11	Wąsewo ob. Wąsewo Kolonia	43-72	9	11	1. ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze 2. ślad osadnictwa - średniowiecze	
12	Ulasek, ob. Brudki Stare	43-72	1	12	1. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
13	Czernie	43-72	3	15	1. ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze 2. osada - średniowiecze	Stanowisko zlokalizowane częściowo na terenie gminy Goworowo
14	Stare Brzezienko	43-72	1	21	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze 3. osada – średniowiecze/późne średniowiecze	
15	Stare Brzezienko	43-72	2	22	1. ślad osadnictwa - średniowiecze	
16	Mokry Las Schlachecki, ob. Wąsewo	43-72	1	23	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia 2. osada - średniowiecze	

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/blizsza chronologia	Uwagi
17	Wąsewo, ob. Mokrylas Szlachecki	43-72	10	24	1. ślad osadnictwa – średniowiecze	
18	Zastawie	43-72	2	25	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
19	Zastawie, ob. Brudki Stare	43-72	3	26	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. ślad osadnictwa - średniowiecze	
20	Zastawie, ob. Brudki Stare	43-72	4	27	1. ślad osadnictwa – mezolit 2. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
21	Stare Brzezienko	43-72	3	28	1. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. osada - średniowiecze	
22	Zastawie	43-72	5	32	1. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. ślad osadnictwa - średniowiecze	
23	Zastawie-Kolonia, obręb Zastawie	43-72	1	33	1. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
24	Króle	43-72	2	34	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze 3. osada – średniowiecze/późne średniowiecze	
25	Bagatele, ob. Wąsewo	43-73	1	1	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia 2. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 3. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
26	Bagatele	43-73	2	2	1. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
27	Bagatele, ob. Rząśnik Szlachecki	43-73	3	3	1. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
28	Bagatele, ob. Rząśnik Szlachecki	43-73	4	4	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia 2. ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze 3. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/bliższa chronologia	Uwagi
29	Bagatele, ob. Rząśnik Szlachecki	43-73	5	5	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia 2. osada – późne średniowiecze	
30	Bagatele	43-73	6	6	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
31	Rząśnik Włociański	43-73	1	7	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. ślad osadnictwa – średniowiecze 3. osada – późne średniowiecze	
32	Rząśnik Włociański	43-73	2	8	1. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. osada – późne średniowiecze	
33	Dalekie	43-73	1	9	1. osada – późne średniowiecze	
34	Wąsewo-Kolonia	43-73	1	10	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
35	Wąsewo-Kolonia	43-73	2	11	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia 2. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 3. ślad osadnictwa - średniowiecze	
36	Wąsewo-Kolonia	43-73	3	12	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
37	Wąsewo-Kolonia	43-73	4	13	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia 2. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
38	Wąsewo-Kolonia	43-73	5	14	1. ślad osadnictwa – średniowiecze 2. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
39	Wąsewo-Kolonia	43-73	6	15	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
40	Wąsewo-Kolonia	43-73	7	16	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
41	Wysocze	43-73	1	17	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
42	Wysocze	43-73	2	18	1. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. osada – późne średniowiecze	
43	Wysocze	43-73	3	19	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia 2. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/bliższa chronologia	Uwagi
44	Zgorzałowo	43-73	1	20	1. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska?) 2. osada – późne średniowiecze	
45	Zgorzałowo	43-73	2	21	1. osada – późne średniowiecze- nowożytność	
46	Kaczeniec, obręb Zgorzałowo	43-73	1	22	1. ślad osadnictwa - nowożytność	
47	Kolonia- Przyborowie	43-73	1	23	1. ślad osadnictwa – średniowiecze 2. ślad osadnictwa - nowożytność	
48	Przyborowie	43-73	1	24	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia	
49	Trynosy	43-73	2	26	1. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
50	Rynek	43-73	1	28	1. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. osada – wczesne średniowiecze 3. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
51	Trynosy	43-73	4	29	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
52	Brudki Stare	44-72	1	1	1. osada – średniowiecze (kultura polska) 2. osada – okres nowożytny (kultura polska)	
53	Brudki Stare	44-72	2	2	1. osada – okres nowożytny (kultura polska)	
54	Brudki Nowe	44-72	1	3	1. ślad osadnictwa – okres nowożytny (kultura polska)	
55	Brudki Nowe	44-72	2	4	1. ślad osadnictwa – epoka brązu (kultura łużycka)	
56	Przedświt	44-72	1	5	1. ślad osadnictwa – późne średniowiecze (kultura polska)	
57	Przedświt	44-72	1	7	1. osada – późne średniowiecze (kultura polska) 2. osada – okres nowożytny (kultura polska)	
58	Brudki Stare	44-72	3	8	1. ślad osadnictwa – późne średniowiecze (kultura polska) 2. osada – okres nowożytny (kultura polska)	
59	Brudki Stare	44-72	4	9	1. osada – późne średniowiecze (kultura polska) 2. osada – okres nowożytny (kultura polska)	
60	Brudki Stare, ob. Ulasek	44-72	5	10	1. ślad osadnictwa – późne średniowiecze (kultura polska)	

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/bliższa chronologia	Uwagi
					2. osada – okres nowożytny (kultura polska)	
61	Brudki Stare	44-72	6	11	1. osada – okres nowożytny (kultura polska)	
62	Majdan Suski	44-72	1	12	1. osada – okres nowożytny (kultura polska)	
63	Wąsewski Majdan, ob. Przedświt	44-72	1	26	1. ślad osadnictwa – późne średniowiecze 2. osada – nowożytność (kultura polska)	
64	Choiny	44-73	1	5	1. osada – XVII-XIX w. (kultura nowożytna)	
65	Ruda	44-73	1	6	1. osada – wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka?) 2. ślad osadnictwa – okres nowożytny	
66	Choiny	44-73	2	7	1. ślad osadnictwa – okres rzymski 2. ślad osadnictwa – XIX w. (kultura nowożytna)	
67	Choiny	44-73	3	8	1. ślad osadnictwa – epoka brązu 2. ślad osadnictwa – okres nowożytny	
68	Choiny	44-73	4	9	1. osada – okres rzymski 2. osada – XI-XIII (kultura wczesnego średniowiecza)	
69	Choiny	44-73	5	10	1. osada – młodszy okres przedrzymski-wczesny okres rzymski (kultura przeworska) 2. ślad osadnictwa – XIV w.? (kultura późnego średniowiecza-kultura nowożytna)	
70	Choiny	44-73	6	11	1. ślad osadnictwa – okres rzymski (kultura przeworska)	
71	Grądy	44-73	1	12	1. ślad osadnictwa – okres rzymski (kultura przeworska) 2. osada – IX w. (kultura wczesnego średniowiecza)	
72	Choiny	44-73	7	13	1. osada – młodszy okres rzymski-wczesny okres rzymski? (kultura przeworska)	
73	Grądy	44-73	2	14	1. osada – XVI-XVIII w. (kultura nowożytna)	
74	Bagatele	44-73	7	15	1. ślad osadnictwa – późny neolit (kultura ceramiki sznurowej)	
75	Bagatele	44-73	8	16	1. osada – okres rzymski 2. osada – XI-XIII w. (kultura wczesnego średniowiecza) 3. osada – XVI-XVIII w. (kultura nowożytna)	
76	Bagatele	44-73	9	17	1. ślad osadnictwa – epoka brązu (kultura łużycka?)	

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/bliższa chronologia	Uwagi
77	Brudki Nowe	44-73	3	18	1. ślad osadnictwa – okres nowożytny	
78	Brudki Nowe	44-73	4	19	1. ślad osadnictwa – neolit (kultura niemeńska?) 2. ślad osadnictwa – okres nowożytny	
79	Brudki Nowe	44-73	5	20	1. osada – wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka?)	
80	Rząśnik-Majdan	44-73	1	21	1. osada – XIV-XV w. (kultura późnego średniowiecza)	
81	Rząśnik-Majdan	44-73	2	22	1. osada – epoka brązu (kultura łużycka) 2. ślad osadnictwa – okres nowożytny	
82	Rząśnik-Majdan	44-73	3	23	1. ślad osadnictwa – starożytność 2. osada – wczesna epoka żelaza (kultura grobów kloszowych)	
83	Rząśnik-Majdan	44-73	4	24	1. osada – neolit (kultura niemeńska)	
84	Ruda	44-73	2	25	1. cmentarzysko? – neolit (kultura ceramiki sznurowej)	
85	Ruda	44-73	3	26	1. ślad osadnictwa – neolit (kultura niemeńska?) 2. osada – XIV-XV w. (kultura późnego średniowiecza) 3. ślad osadnictwa – okres nowożytny	
86	Jarząbka	44-73	1	27	1. ślad osadnictwa – starożytność (kultura nieokreślona) 2. ślad osadnictwa – okres nowożytny	
87	Ruda	44-73	4	28	1. osada – wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka) 2. osada – wczesna epoka żelaza (kultura grobów kloszowych) 3. osada – okres rzymski	
88	Choiny	44-73	8	29	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia 2. ślad osadnictwa – epoka brązu (kultura łużycka)	
89	Jarząbka	44-73	2	30	1. osada – okres nowożytny	
90	Grądy	44-73	3	31	1. osada – okres nowożytny	
91	Grębki	45-73	1	9	1. osada – epoka kamienia-epoka brązu 2. osada – wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka) 3. osada – epoka brązu-wczesna epoka żelaza (kultura łużycka, grobów kloszowych) 4. a – osada – starożytność, b – osada – X-XIII w. (kultura wczesnego średniowiecza)	
92	Grębki	45-73	2	10	1. osada – XVI-XVII w.	

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/blizsza chronologia	Uwagi
93	Grębki	45-73	3	11	1. osada – wczesna epoka brązu (kultura trzciniecka) 2. osada – starożytność 3. ślad osadnictwa – okres nowożytny	
94	Ruda	45-73	5	13	1. osada – epoka brązu (kultura łużycka) 2. osada – starożytność 3. osada – XV-XVI w.	
95	Grębki	45-73	4	14	1. ślad osadnictwa – mezolit? 2. ślad osadnictwa – XVI-XVII w. 3. osada – XVIII-XIX w.	
96	Grębki	45-73	5	15	1. osada – epoka brązu (kultura łużycka) 2. osada – XVI-XVIII w.	
97	Grębki	45-73	6	16	1. osada – epoka brązu (kultura łużycka)	
98	Grębki	45-73	7	17	1. ślad osadnictwa – epoka brązu (kultura łużycka?) 2. ślad osadnictwa – XVI-XVII w.	

Źródło: Gminna ewidencja zabytków